

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CEPHEDEN CEPHEYE ESARETTEN ESARETE

(Ürgüplü Mustafa Fevzi Taşer'in Hatıraları)

Yayına Hazırlayan
Eftal Şükrü BATMAZ

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI/2375
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Sanat-Edebiyat Dizisi / 259-79

CEPHEDEN CEPHEYE ESARETTEN ESARETE

(Ürgüplü Mustafa Fevzi Taşer'in Hatıraları)

Yayına Hazırlayan:
Yrd. Doç. Dr. Eftal Şükrü BATMAZ

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI/2000-ANKARA
ISBN 975-17-2372-8
Kapak Düzeni / Tuncay Özdemir

Taşer, Mustafa Fevzi

Cepheden cepheye esaretten esarete :
(Ürgüplü Mustafa Fevzi Taşer'in hatıraları) /
Yayına hazırlayan : Eftal Şükrü Batmaz. -
Ankara : Kültür Bakanlığı, 2000.

XVI, 156 s. : rnk res. ; 20 cm. - (Kültür
Bakanlığı yayınları ; 2375. Yayınlar Dairesi
Başkanlığı sanat-edebiyat dizisi ; 259-79)

ISBN 975-17-2372-8

I. k.a. II. Batmaz, Eftal Şükrü. III.

Seriler: .
923.5561

Birinci Baskı, 3.000 Adet

BMS MATBAACILIK LTD. ŞTİ.

Tel: (0.312) 342 40 38-39

ANKARA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kültür bir milletin hafızasıdır.

Her dönemde önceki nesillerin değerlerini, birikimini özümseyerek gelecek kuşaklara taşıdıkları ülkelerde kültür sağlıklı bir gelişme içindedir. Kültür ülkemizde yaşamış, yaşayan ve gelecek nesillerin ömrü ile sınırlı olmayan bir sürekliliğe sahiptir. Her nesil kendi kültürünü oluştururken, önceki kültürleri geleceğe taşır, yeniden üretir.

*Özellikle anılar, insanlığın gelecek nesillere devrettiği önemli bir birikim ve deneyimdir. Hele bu birikim, ülkemizin kurtuluş ve bağımsızlığı için savaştan, yaralanan, esir kalan, şehit düşen insanlara ait hatıralar, bir ulusun vicdanını yansıtan önemli eserlerdendir. **Hatıralar** günümüzden geriye doğru bir birikime ulaştırır bizleri.*

Millî mücadele öncesi ve sonrasında Rusya'nın, Türkiye ile ilişkileri resmî belgelerle gün yüzüne çıkmaktadır. Ancak bu ilişkilerin içerden bilgilerle toplumdan topluma olan yönleri üzerine çok fazla kitap, hatıra vb. yoktur. Mustafa F. TAŞER'in hatıraları I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele, Çanakkale Cephesi ve Doğu'da Rusya ile ilgili doğrudan gözlem ve yaşadıklarını anlatmaktadır.

Mustafa F. TAŞER'in hatıraları Rusya Devleti'nin Türk insanına ve Türkiye'ye yaklaşımlarını haber verdiği gibi Rus toplumunun 1900'lü yıllardaki durumu hakkında da önemli bilgi ve gözlemleri içermektedir. Mustafa F. TAŞER'in kitabı; uluslararası ilişkilerin bir yönü olan savaşları ve esirlerin içinde bulunduğu insanlık durumu ile ilgili çok ilginç, insandan insana, toplumdan topluma sıcak ilişkilerden haber verdiği gibi, ulusların bilinçaltını oluşturan temel yaklaşımlar hakkında da ipucu vermektedir.

Bu kitapta Türkiye'nin yakın tarihini, Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasını, Millî Mücadele nedeniyle Türkiye'nin içinde bulunduğu dış politika çemberini ve uluslararası kuşatma çabalarını anlayacak ve Türkiye'nin geleceğine ilişkin önemli görüş ve gözlemleri bulacaksınız.

*Kültür Bakanlığı bu çerçevede kalıcı çalışmaları desteklemekte ve yayınladığı eserlerle de kültüre katkısını sürdürmektedir. M. Fevzi TAŞER'in **Cepheden Cepheye Esaretten Esarete** kitabını Bakanlığımızın kültüre yaptığı hizmetlerin sürekliliği yönündeki faaliyetler çerçevesinde sunuyoruz.*

M. İstemihan TALAY
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	XI
Yayına Hazırlayanın Notu	XIII

BİRİNCİ FASIL

Talimatgâhtan Sonra	1
Allah'a İnanmak	7
Siper Muharebeleri	10
Kırklareli'nde Teftiş	14
Revandiz Yolculuğu	15
Taarruz Plânı ve Harekât	18
Aynı Rütbede Olan İki Kumandanın Birinin Ast, Diğerinin Üst Görevde Bulunmasından Doğan Fecâat	19
Revandiz'e İkinci Taarruz	22
Revandiz'den Sonra	23
Türk-Acem Hududunda	26
Obalarda Geçirdiğimiz İlk Esaret Günleri	31
İran'da Gördüklerim	36

Şaraphane'de	39
Tiflis'te	43
Moskova'ya Varış	52
Şarya'dan Sonra	58
Beni Düşündüren Olaylar	69
Vetluga'da Esarete Devam	72
Bir Bayram Sevinci	81
Bir Tesadüften Doğan Dostluk ve Bir Firar Hadisesi.....	82
Esarete Umutlu-Umutsuz Yaşanan Zamanlar	90
Esaretten Maceralı Firarımız	93

İKİNCİ FASIL

Millî Mücadele	129
Askerliğe Yeniden Dönüş	134
Mangal Dağı Muharebeleri	138
İkinci Esaret	139
Bir Adaya Naklimiz	145
Dizin	159

Mustafa Fevzi Taşer

S U N U Ş

Babam Mustafa Fevzi (TAŞER), 1304 (1888) yılında Ürgüp'e bağlı Çökek Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Hasan Ağa, annesi Fatma Hanımdır.

Hasan Ağa'nın Mustafa Fevzi, Hasan, Mehmet ve Ahmet isminde dört oğlu vardır. İkinci oğlu Hasan askerde iken vefat etmiştir. Hasan Ağa, köyün en kalabalık aile ve soyuna sahip varlıklı, hayırsever bir insandır. Köyde herkes onu sevip saydığı için "Hasan Dayı" namı ile benimsenip anılmıştır.

Mustafa Fevzi, Konya Yüksek Medresesi'nden mezun olduktan sonra askere gitmiştir. Yedeksubay eğitiminden sonra da, savaşın en şiddetli olduğu Çanakkale cephesine sevk edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu yıllar, Türk vatanının her taraftan saldırıya maruz kaldığı dönemdir. Bu nedenle, Çanakkale cephesinden sonra Doğu cephesine sevk edilmiş ve burada savaşırken esir olmuştur. Esaretten kaçarak geldiği dönem, Türk vatanının yer yer işgal edildiği ve Milli Mücadelenin başladığı dönemdir. Mustafa Fevzi, bu mücadelenin içinde de görev alarak Batı cephesine gitmiştir. Burada savaşırken de ikinci defa esir düşmüştür.

O, böylece vatanı uğruna cepheden cepheye koşan, esaretten esarete düşen talihsiz ve çileli bir hayatın onurlu ve kutsal bir kahramanlığını yaşamıştır.

1965 yılında vefat eden babam Mustafa Fevzi Taşer, vefatından birkaç yıl önce yazmaya başladığı hatıralarını ne yazık ki tamamlamamış, ikinci esaret ve sonrasına ait gelişmeleri yazamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'mız onun yaşamında çok büyük, önemli iki olaydır. Bu tarihî olayın içinde yaşamış bir gazinin hatıralarının gecikmiş olsa da, yazılmış olduğu kadarıyla bir kitap hâline getirilmesinin sorumluluğunu ve de sevincini taşımaktayım. Ayrıca, hatıralara ilâve not olması düşüncesiyle esaretten sonraki yaşamından da özetle bahsetmek istiyorum:

Kurtuluş Savaşı bittikten sonra yapılan anlaşmalar gereğince Mustafa Fevzi de esaretten kurtulup tekrar vatanına dönmüştür. Fakat bu sefer durum önceki dönüşünden farklıdır. Çünkü, zaferden sonra vatan kurtarılmış ve yeni bir Türkiye varolmuştur. Kendisi bir Kemalisttir. Bundan sonra da Cumhuriyeti ve devrimleri desteklemeye çalışacaktır. Bu nedenle, Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasında tekrar orduda görev almış ve isyan mahalline gitmiştir. Harf Devrimi'nin yapıldığı yıllarda ise, alfabenin okunup öğrenilmesi için büyük çaba göstermiş, köylünün de yardımını sağlayarak 1928 yılında köyüne bir ilkokul yaptırmıştır. Üzerine de "ÇÖKEK KÖYÜ MUHTELİT İLKOKULU" diye yazmayı ihmal etmemiştir. Sonra köyünün içme suyu, camisi, yolları gibi ihtiyaç olan işlerinin yapılmasını sağlamıştır. Kurulduğu tarihten itibaren Cumhuriyet Halk Partisi'nin üyesi olmuş, 1948 yılına kadar partinin Ürgüp İlçe Başkanlığı ve Kayseri'de İl Genel Meclis üyeliği gibi görevlerini üstlenip siyasi destek ve hizmette bulunmuştur. Köyünün ve çevresinin sevip saydığı bu bilge insan yörenin büyüğü, beyi ve ağası olarak ömrünü köyünde tamamlamıştır.

Babam ve amcalarımdan hiçbirisi hayatta değildir. Onları ve ağabeyim İhsan Taşer'i de rahmetle anıyor ve hepsine Allah'tan rahmet diliyorum.

Ayrıca, hatıraların basıma hazırlanmasını sağlayan Eftal Şükrü Batmaz'a da teşekkür ediyorum.

Celal TAŞER

Yayına Hazırlayanın Notu

1888 yılında Ürgüp'e bağlı Çökek köyünde doğan Mustafa Fevzi Taşer, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte yedeksubay olarak askere alınır. 1914 yılında Çanakkale Cephesine sevk edilen M. Fevzi Taşer, buradaki savaşın sona ermesi üzerine mensup olduğu 23 ncü Alay ile birlikte Revandiz'e gönderilir.

Revandiz'i işgal eden Rus birliklerine karşı savaşan 23 ncü Alay, İran'daki Lahican ovasında yapılan savaşta Rus birliklerine yenilir. Bu savaş sonunda esir düşen M. Fevzi Taşer, bir grup arkadaşıyla birlikte Rusya'nın içlerine doğru, zorluklarla geçecek bir esaret yolculuğuna başlar.

Birinci Dünya Savaşı sırasında esir alınan Türk askerlerinin büyük çoğunluğu İç Rusya'da, Sibiry'a'da ve Yedisu (Türkistan)daki kamplara gönderilmiştir. M. Fevzi Taşer ve arkadaşları ise Moskova'dan yaklaşık 350 km kuzeyde bulunan Vetluga ırmağının kenarında kurulmuş olan Vetluga şehrine götürölmüşlerdir. 1916 yılından 1918 yılına kadar yaklaşık iki yıl Vetluga'da kalan

M. Fevzi Taşer, bir Alman ailenin yardımı sayesinde arkadaşı Faik ile birlikte buradan kaçarak, önce Petrograd (Petersburg)'a oradan da Varşova, Viyana, Budapeşte, Belgrad ve Sofya üzerinden 27 Haziran 1918 günü Türkiye'ye ulaşır.

Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra, Milli Mücadele hareketine katılan M. Fevzi Taşer, Ürgüp'te bir grup arkadaşıyla birlikte "İhtiyat Zabitleri Teavün Cemiyeti"nin şubesini açar. Bölgede, Kuva-yi Milliye hareketini oluşturmaya çalışırlar. Daha sonra Kayseri'de kurulan "Atlı Piyade Fırkası"na tayin edilir. Bu görevi sırasında, 27 Eylül-2 Kasım 1919 arasında meydana gelen Konya Bozkır Ayaklanması'nın bastırılmasında görev alır. Daha sonra Adana cephesi, Orçun Nizamiye Müfrezesi Kumandanlığına tayin edilir. Buradaki görevi sırasında da Fransızlarla yapılan ateşkes görüşmelerinde Türk Heyetinden Münir Ertegün Beyin yanında yaver olarak bulunur. Buradan da Batı cephesine gönderilen M. Fevzi Taşer, Mangal Dağı'nda Yunanlılara karşı savaşırken tekrar esir düşer. Bir grup esir Türk askeri ile birlikte Atina'ya gönderilir. İlk önce Atina'da Akrapol yakınlarında bir okula yerleştirilir. Daha sonra burada kalmaları sakıncalı görüldüğünden Lefke Adası'na gönderilir ve buradaki bir kalede esaret hayatına devam eder.

Milli Mücadelenin, zaferle sonuçlanmasından sonra, Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde, Yunanistan'la Türkiye arasında "Sivil Esirlerin İadesiyle Harp Esirlerinin Mübadelesine Dair Türk-Yunan Sözleşmesi" imzalanır. Bu sözleşme sonucunda tekrar özgürlüğüne kavuşarak Türkiye'ye döner.

Türkiye'ye döndükten sonra bu kez de ülkenin kalkınması için çalışmalarda bulunur. Bundan sonraki hayatında, Cumhuri-

yeti ve devrimleri desteklemeye çalışmıştır. Bu amaçla, 1925 yılında çıkan Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması sırasında tekrar orduda görev alır. Harf devriminin yapıldığı yıllarda ise, yeni alfabenin okunup öğrenilmesi için büyük gayret göstermiş, köylünün de yardımıyla 1928 yılında köyüne kız ve erkek öğrencilerin birlikte okuyacağı bir İlkokul yaptırmıştır. Okulun üstüne de "Çökek Köyü Muhtelit İlkokulu" diye yazdırmıştır. Kurulduğu tarihten itibaren Cumhuriyet Halk Partisi içinde yer almış; 1948 yılına kadar bu partinin Ürgüp İlçe Başkanlığını ve Kayseri'de İl Genel Meclis üyeliği gibi görevler üstlenmiştir.

M. Fevzi Taşer, öldüğü yıl olan 1965 tarihinden birkaç yıl önce kaleme almaya başladığı hatıralarını ne yazık ki tamamlayamamıştır. Yayına hazırladığımız bu hatıralar, Yunanistan'daki esaret günlerini anlatırken sona ermektedir.

Eski yazı ile kaleme alınan bu hatıraları, yayına hazırlarken M. Fevzi Taşer'in diline ve üslubuna müdahale etmemeye dikkat ettik. Meramın ifade edildiği yerlerde bozuk sayılabilecek cümle yapılarını da mümkün olduğu ölçüde aynen bıraktık. Eklèmeler, düzeltmeler ve kelime anlamları, gerektiği yerlerde dipnot şeklinde verilmiştir. İki bölüm halinde olan hatıraların başlıkları bizzat yazarın kendisi tarafından verildiğinden herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Konuya açıklık getirmesi bakımından bazı olay, tarih ve şahıslar dipnotlarda gösterilmiştir.

M. Fevzi Taşer'le birlikte Ruslara esir düşen ve Vetluga ile çevresinde esaret arkadaşlığı yapan bazı subayların hatıraları da daha önceki yıllarda yayınlanmıştır. Bu hatıralar şunlardır: Faik Tonguç, *Birinci Cihan Harbinde Bir Yedek Subayın Hatıraları*, Bengi Matbaası, Ankara, 1960; Mehmed Asaf, *Volga Kıyılarında*

ve Muhtıra-Esaret Hatıra ve Maceraları, Yayına Hazırlayan: Murat Cebecioğlu, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, Mehmet Arif Ölçen, *Vetluga Irmağı*, Yayına Hazırlayan: Ali Nejat Ölçen, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.

Bu hatıraların gün ışığına çıkmasında ve babası hakkında bilgilerine başvurup değerli yardımlarını gördüğüm Celal Taşer'e, yayınlanmasını sağlayan Kültür Bakanlığı'na ve diğer yardımları geçenlere teşekkür ve minnet duygularımı belirtmeyi borç bilirim.

Eftal Ş. BATMAZ

Ankara, 1999

BİRİNCİ FASIL

TALİMATGÂHTAN SONRA

3 Nisan 1914 günü talimgâh kumandanı Kaymakam¹ Alman Raabe, Kağıthane sırtlarında Maçka ve Halıcıoğulları'nda bulunanlarla beraber bütün ihtiyat zabıt nâmzetlerini teftiş etti. Bir gün sonra biz Harbiye Mektebi'nde bulunanlar içtima hâlinde toplandık. Orada, her bölükten sekizer ve onar kişilik gruplar A ve B sınıflarında 45 kişilik üçüncü müretteb ihtiyât zâbit nâmzetleri ayrıldı. Bölük Kumandanımız, Katil Mustafa nâmıyla meşhur Birinci Mülâzım Mustafa Bey; on beş dakikalık konuşmasında bizlere askeri nasihatlarla karışık başından geçenleri hikâyeye etti. Son olarak da şu sözleri söyledi: “Arkadaşlar, eğer muharebede bir insan ölecek olsa idi, ben şimdiye kadar elli defa öldürdüm. Harp insana bir şey yapmaz. Ancak eceli yetenler ölür”, derken göz yaşları şebnem taneleri gibi yüzünden aşağı yuvarlanıp akıyordu. Biz o ana kadar üçüncü müretteb olarak, Çanakkale

¹ Yarbay

le gibi en büyük ve en yakın harp meydanına yollanacağımızın farkında değildik. Bize hemen hazırlanma emri verildi ve herkes bavul ve çantasını aldı. Kaputlar simit yapıldı, bavul ve çantalarımızla hazırlanmış olan askeri arabalarla Karaköy istikametine yollandık. Galata Köprüsü'ne geldikten sonra, köprüye yanaşan vapura eşyalarımızla birlikte yerleştik. Ertesi gün ikindi vaktine doğru vapur bizi Akbaş İskeleyi'ne çıkardı.

Akbaş İskeleyi'nde biraz zeytin ve ekmek verildikten sonra bizlere, müretteb olduğumuz kıt'alara gideceğimiz söylendi. Bizler üçer, beşer kişilik gruplar hâlinde dinlenirken İstanbul tarafından bize doğru gelen bir harp gemisi görüldü. Biraz sonra gemi yaklaştı ve içinden üç kişi sandalla bizim yanımıza çıktı. Bize, "Arkadaşlar düşman ihracat yapıyor, gemi iskeleyi bombarduman edecek. Buradan kalkın ve şu yamaçlara tırmanıp oralarda saklanın, çünkü düşman mermilerinden zarar görürsünüz" dediler. Biz hemen dağın yamaçlarındaki taşların diplerine görünmeyecek şekilde yerleşerek bizim harp gemisini seyretmeye başladık. Harp gemimiz de iskelenin yüz elli metre kadar açığına yerleşerek atış vaziyetine geçti. Geminin ön tarafındaki bir çift topun namluları havaya yavaş yavaş kalktı. Bu kalkış durduktan sonra her iki namludan iki duman sütunu ileri doğru savruluyor, top üzerimizden aşırma endâhtı² yapıyordu. İlk atıştaki o büyük patlama sırasında kulaklarım kapanmış âdeta karnım yırtılır gibi sarsılmıştım. İlk defa gördüğüm ve hazırlıklı olmadığım bu durumdan da çok korkmuştum.

İkinci defa aynı toplar yine gürledi. Fakat evvelki kadar korkmadık. Bu arada top üçüncü bir çiftmeyi atıyordu, ama etrafını saran düşman mermilerinden tutunamayarak çekilmeye mecbûr kaldı. Çünkü on beş metre sağına, soluna ve arkasına düşen mermiler, denizde minare boyunca sütunlar kaldırıyordu. Dört salvodan sonra Barbaros Hayreddin adlı bu harp gemimizin bir anda bayraklarla donatıldığını gördük. Aldığımız habere göre de, düşmanın ihraç iskelesini tahrib ettikleri için donatılmıştı. Gemiden bu havadis, Kocaçimen tepesindeki flamacının işaretleriyle alınmıştı. Gemi, Gelibolu istikametinde geri çekildikten sonra artık düşman mermileri de kesildi.

Ertesi gün, 45 nci Alay Akbaş İskeleye'ne çıkarıldı. Bizleri de kıt'alara taksim ettiler. 7 nci Fırkaya müretteb dokuz kişi bu alayın yürüyüş koluna katıldık. Akşamdan sonra yolumuz ayrıldı ve biz Safarım Çiftliği'ni geçtikten sonra Domuzdere istikametinde ilerliyor; gece vakti olduğu için de düşmanın projektör huzmesine düşmemeye gayret ediyorduk. Kurşunun yaladığı sırtları koşar adımlarla geçtikten sonra, Alçıtepe'nin sol gerisindeki bir vadide Fırka karargâhını bulduk. Fırka yaveri, dokuz arkadaştan beş kişilik bizim grubu 9 ncu Alay emrine verdi. Bizi bir posta ile de alay karargâhına gönderdi. Fırka karargâhının önündeki sırtı aştıktan sonra düşman gemileri ve muharebe hattı gözlerimizin önüne serildi. Sekiz yüz metre kadar ilerimizdeki alay karargâhına, batıya doğru meyilli bir arazide sıçrayarak ve çok dikkatli gitmek zorunda kaldık. Bizler bu kör kurşunlar arasında ilerliyorduk ama, düşman gemileri de herhangi bir canlı hedef için en az elli mermi atmaktan çekinmiyordu. Bu kurşun yağmuru arasında biz beş arkadaş eksiksiz alay karargâhına varabildik.

İlk gördüğümüz bu karargâhın sol tarafındaki dereye bulunan yaralı at ve katırlardı. Bunların bir kısmı ölmüş, bir kısmının da ayakları kopmuş ters yatıyordu. Feci bir manzaraydı. Derenin biraz daha kuytu bir yerinde yaralı askerlerin ilk tedavisi yapılıyor, hafif yaralı olup da yürüyebilenler daha önce bizim sıçrayarak geçtiğimiz sahayı dünyasına küsmüş durumda yürüyerek geçip gidiyorlardı. Ağır yaralılar ise, dereye istif edilmiş vaziyette akşam karanlığını bekliyorlardı. Karanlık bastığında, bu yaralılar da sedye ile geriye taşınacaklardı. Bu korkunç manzara içinde alay yaverini görüp evrakımızı verince: “Hoş geldiniz, kumandan bey biraz uyku kestiriyor, şuracıkta istirahat ediniz, uyanınca size haber veririm” dedi. Biz beş arkadaş güneşe yamaç bir yere uzandık. Arkadaşlardan Ezineli Mustafa Efendi, dürülmüş kaputunu başının altına koyarak sırtüstü yattı. Sağ kolunu başından aşırarak gözlerini gölgeledi. Sonra bize: Üç ay önce nişanlandığını ve nişanlısından altı gün evvel bir mektup aldığını; bu mektupta nişanlısının kendisini çok arzu ettiğini, hasretinden yanıp kavrulduğunu, bir haftalık olsun izinli gelmesini istediğini anlatıyor ve şu birkaç gün içinde talihinin ne kadar ters döndüğünü, ansızın bir maktele³ nasıl da geliverdiğini hayıflanarak hikâye ediyordu. Bu esnada bir uğultu ile beraber el büyüklüğünde bir mermi parçası göğsüne düştü. Arkadaşımız bir yay gibi fırladı, bütün asabı zemberek gibi gerildi, konuşmadı ve derhal seriliverdi. Hemen sargı yerine koşarak bir sıhhiye getirdik. Yokladı ve “ölmüş” dedi. Ahiret yolu o kadar kısalmıştı ki, saadet ve hasret hayalini anlatan arkadaşımız ansızın

³ Katledilen, öldürülen yer

göç etti. Ne yapacağımızı şaşırdık. İçimiz burkuluyor, ürperiyoruz. Sınırlerimiz gerildi, titriyoruz. İtidalimizi muhafaza edemiyor ve çok üzülüyoruz. Beş dakika önce hayallerini anlatan arkadaşımızı sıhhiyeler bizden ayırdılar ve derede yatan diğer şehitlerle kucak kucağa yatırdılar.

19 ncu Alay Kumandanı Sabri Bey (Alman Sabri nâmiyla meşhûr) zeminlikte uyandı. Bizi çağırdılar. Hoş geldiniz dedikten sonra bizlere biraz hamaset duyguları aşıladı ve “Burası İstanbul’un kapısı, bütün Türkiye’nin kalbi sayılır; anamız, bacımız, namus ve iffetlerini beklemek için bizi buraya yollamıştır, vazifemiz namusumuza el uzatacak düşmanları kahretmektir” dedi. Posta önde, biz arkasında râh-ı mestûr denilen gizli yollardan yürüyerek tabur kumandanını bulduk. Kumandan beni Afyonkarahisarlı Hasan Çavuş’un idaresine terkedilmiş olan 47 mevcutlu bir bölüğün kumandan vekilliğine tayin etti. Bu suretle işe başladım.

Çanakkale’de düşman ihrâç hareketi yapalı dokuz gün olmuş bizim taburda da üçüncü bölük kumandanı sağ kalmış ve o da 220 mevcutlu taburun kumandan vekilliğini derûhde etmişti. Akşamdan sonra taarruz hazırlıkları, gece yarısından sonra da ileri hareket başladı. Bende ne Akbaş iskelesindeki geminin üzerimizden aşırılmalı top atışında yaşadığım korku ne de arkadaşımız Ezineli Mustafa’nın şehit olduğu sırada marûz kaldığım dehşet ve ürperti kaldı. Artık burada hiçbir şey düşünecek durumda değildim. Tek düşüncem karşımdaki düşmanı öldürmek, kaçanları da Seddülbahir’e kadar kovalamaktı. Çünkü artık tamamen bir savaşın içindeydim. Kumandanı olduğum bölük her ne kadar 47 mevcutlu görünüyor ise de esasen düşmana yapılan bu ileri taarruz sırasında bir takım mevcudu kadardı. Hasan Çavuş’un,

bölük üzerinde daha müessir olduğu için, bölüğümüzün süngü hücumunda tereddüt ve yılgınlık gösteren olmadı. Sabaha kadar düşmanı kovaladık ve sahile indirdik. Fakat, ortalık aydınlandıktan sonra işgal ettiğimiz yerde tutunamıyor ve eski yerlerimize gelmek zorunda kalıyorduk. Bu minvâl üzere Domuzdere, Kerevizdere, Kirte'ye kadar olan sahada, sekiz gün gidiş-geliş yaptık. Geceleri düşmanı sahile kadar indiriyor, gündüzleri eski yerlerimize çekilip ölümler arasında kıpırdamadan yatıyorduk. Kokmuş cesetler arasında, aç ve susuz kalarak mücadele veriyorduk. Geceli gündüzlü sekiz günlük bu mücadeleden sonra 23 ncü Alay bizi değiştirdi. Üç yüz kişiden ibaret bulunan alayımız Soğanlıdere'ye çekildi. Soğanlıdere'de ise diğer depo taburlarından gelen ikmâl kuvvetleriyle noksanımızı ikmale çalışıyorduk. Bir gün Alibey çiftliğine bölüğü çamaşır yıkamaya götürdüm. Orada yeni gelen 46 ncı Alayda bulunan hemşehrilerimle de görüşme imkânı buldum. Onlara ve tanışıklarına, Çanakkale muharebelerinden bahsettim. Düşmana çok yakın olunması itibarıyla demir mazgallara abanıp gözetlemenin tehlikeli olduğunu, çünkü, kendi siperlerinden tuttukları ayna ile bunları tesbit ettiklerini ve alınlarından vurduklarını ve özetle harpten edindiğim tecrübeleri, harbe yeni gitmekte olanlara anlattım. Akşam olduğu halde çamaşırlar kurumamıştı. Fakat bu esnada Sığındere istikametine hareket etmemiz emri verildi. Alayımız râh-ı mestûr denilen yarma yollardan ilerliyordu. Kolbaşı, Sığındere'ye yaklaşırken sola döndü. Yüz elli metre kadar ilerideki Kirte Köyü; sûr-i isrâfilden⁴ sonra dünyanın hallaç pamuğu gibi atıla-

⁴ Kıyamette Hz. İsrâfil'in üfleyeceği boru.

cak olduğunu semavi kitaplardan okuduğumuz hâli andırır bir vaziyetteydi. Bu köy ve civarı düşman topraklarının grup ateşiyle toz duman ve cehennemî alevler içinde yanıyor, sanki kıyamet kopuyordu. Bu canhıraş manzara çok ürkütücüydü ama korkmuyordum. Çünkü biz, Çanakkale muharebesine ünsiyet⁵ etmiştik. Kirte'nin önündeki dereye dünyanın dört bucağından gelen Avrupalı, Afrikalı, Avusturyalı, Hintli ve Senegalli insanların, vatandaşlarını müdafaa uğrunda can veren askerlerimizle yan yana kucak kucağa dere dolusu kürtük⁶ hâlinde yattıklarını gördüğüm sırada akli muvazenem sarsıldı. Ey Allahım ! Bu ne mahşerdi böyle. Emperyalist zihniyet hortlamış, zeka ve dirâyetlerini kamçılayan hırs, sömürge memleketlerinden satın aldıkları kölelerle egemen milletleri sömürmek, onları da köleleştirmek gayesiyle insanları bir diğeri ile boğazlatmak, bunun adına da “medeniyet” denilmeye bu yirminci asır zihniyeti müsait olmasa gerektir. Allah kitabında; “Bilenlerle bilmeyenler bir değildir” der. Ama, bilmeyenleri sömürmek değil, onlara ancak yardım eli uzatmakla insanlığın teâlî edeceği de zikredilmiştir.

ALLAH'A İNANMAK

Yarımadanın her tarafı ateş altında, Kirte Köyü ve civarı ise 38'lik top mermileriyle hallaç pamuğu gibi atılmakta, biz de o maktel de bulunmaktayız. Hayatımızı garanti edecek hiçbir ışı

⁵ Alışkanlık

⁶ Kürtük: Kuytu yerlerde toplanmış, kar ya da kum yığını.

ve emare mevcûd değildi. Hiçbir melce-i istidareye⁷ sarılmak ümidi kalmamıştı. O anda benim duygu ve inanışıma iştirak edenlerle beraber, “Allah Allah” âvâzelerini ayyuka çıkararak Kirte dere-sinde yatan mûhtelif milletlere mensûb cesetlerin üzerinden sıçrayarak düşman mevzilerine atıldık. Düşman süngülerimize dayanamadı ve kaçmaya başladı, nefes nefese kovalıyoruz. Takip atışı yapmak için tüfeklerimiz boş, doldurmaya bile vaktimiz yok. Düşman beş adım ilerimizde kaçıyor ama yetişemiyoruz. Bu durumda, hafızamdan hiç silinmeyen bir olayı zikretmeden geçemeyeceğim.

Bizim üçüncü manga onbaşı Hamza, olanca gayretiyle bir Senegalli'yi kovalıyordu, fakat yetişemeyince tüfeğini mübâreze⁸ durumunda ileri doğru fırlatarak önündeki düşmanı yere yuvarladı. Tüfeğin ağırlığıyla düşmanın sırtına saplanan kasaturasını çıkardıktan sonra, tekrar bir, iki hamle daha yaparak onu öldürdü ve sonra diğer arkadaşlarıyla hücumu devam etti. Bu hengâme gece hücumu değildi. Sahil bataryalarının himâyesinde Alçıtepe istikâmetinde ilerleyen düşmana karşı gündüz hücumu idi. Savaşığımız yer çok önemliydi. Burada ölümüne mücadele veriyorduk. Vatanın selâmlık kapısında nöbetçi bulunuyorduk. Alçıtepe eğer düşman tarafından zabtedilirse, İstanbul'u kurtarma imkânının elden gideceğine inanıyorduk. Onun için pervâsızca ölüme koşuyorduk. Ölümle iç içe olup ahirete yaklaştıkça da fitraten⁹ inandığımız Allah'a sığınıyorduk. Hakikâten insanlar

⁷ Sığınacak yer

⁸ Kavga, vuruş

⁹ Yaratılıştan

böyle tehlikeli durumlarda, ümitsizliğe düştükleri anda halâs çaresini yalnız Allah’a sığınmakta bulurlar. Kimi insan Allah’a inanmaz ama, kâinâtı ve şu manzûme-i âlemi¹⁰ yaratan bir kudret, bir sâni’-i hakiki¹¹ olduğu inkâr kabul etmez bir hakikâttir. Henüz hayat cürsûmesi¹² bir muammâ hâlinedir. Beşeriyet bu muammâyı halledememiştir. Bunun gibi akıl ve idrâke sığmayan binbir çeşit problemler mevcûtken, insan zekasının âciz kaldığı noktada Allah mevcûttur. O’na inanmak farzdır, fazilettir. Bizim arkadaşlardan biri diyor ki: “Bir sofı Müslüman camide kürsünün dibine oturmuş tespih çeker. Allah’ı zikirle meşgûl. Fakat sofı kendinden geçmiş, pejmürde bir hâli var, bitler vücudunu istila etmiş. İç çamaşırları bile bitleri tutamaz hale gelmiş. Sofunun abası üzerinde bitler açıkta geziniyor. Sofunun inancı şudur: Allah’ın yarattığı canı ancak kendisi alır. Allah’ın yarattığı bitleri öldürmek büyük günahdır. Bitler ancak kendi kısmeti kadar yer. İşte bitli sofı buna inanmıştır. Ama hakikât öyle değildir. Sofunun vücudunda çoğalan bu mahlûk camide toplanan insanlara da geçer. Birçok hastalığın mikrobunu taşır ve bulaştırır. İnsanların hastalanmasına ve ölmesine sebep olurlar. Şu halde, insanlara zararlı mahlûku öldürmekten çekinen bitli sofı yalnız tespih çekip Allah’ı anmasıyla cennete gider de, birçok aşı ve ilacı icat eden cehenneme gider ise, ben bitli sofı ile cennete gitmem ve cehennemi tercih ederim” diyor.

Müslümanlık dini akıl üzerine müesses temizlik dinidir. Peygamber de “temizlik imandandır” diye buyurmuştur. Böyle mik-

¹⁰ Dünya düzeni

¹¹ Allah

¹² Kök, temel

rop saçan sofular, Allah'ı zikretmekle cennet yolunu bulamazlar. Beşeriyete hizmet eden insanlar Allah'ın sevgilisidirler. İnsan zekasına göre Allah duygusu değişir. Hiçbir kimse, bir başkasının kafasında ve ruhunda sezdiği Allah'ı onun bildiği gibi bilemez. Her şahıs kendi idrâkine göre Allah inancına sahiptir, ama kimisi bizim arkadaş gibi düşünür, kimisi de camide tespih çeken sofu gibi...

SİPER MUHAREBELERİ

Kireçtepe'ye tırmanmak isteyen düşmanı Kirte önlerinde hırpaladıktan sonra, olduğumuz yerde siper kazmak ve taarruz hareketini terk ederek müdafaada kalmak emri verildi. Bir gün sonra aldığımız haberde; Veliahd Yusuf İzzeddin'in¹³ sadrazamla beraber cepheyi teftiş ettikleri, denizde düşman zırhlılarına karşı yapılan taarruzun Osmanlı ordusunun erimesinden başka işe yaramayacağı kararına vardıkları ve binâenaleyh, siperlerimize saldıracak düşmanları da süngülerimizle def etmenin mümkün olduğunu söylediklerini öğrendik. Bu günden sonra cephe de sıkı bir tahkimât faâliyetine başlandı. Düşman da yirmi, otuz metre ilerimizde tutunabildiği yerlerde siper kazmaya başladı. Bu suretle cephe muvakkat bir sükun devresi başlamış oldu. Çanakkale'nin en emin yerlerinin ileri hattaki siperler olduğu düşünülür hale geldi. Çünkü yarımadanın Akbaş iskelesinden tutun da Seddülbahir'e kadar gizlenecek tek yeri kalmamıştı.

¹³ Sultan Abdülaziz'in oğlu. 1857 yılında İstanbul'da doğdu. 1 Şubat 1916'da intihar etti. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, Cilt 3, Kısım 1, Ankara, 1983, s.194

Düşman zırhlıları, cephe gerisinde bulunan ikmâl kuvvetle-
rimizi hırpalamak için gemiden bir balon kaldırıyor, köşe bucak
derelerde ve sırtlar arkasında tek hedef bile görse bizim mavzer
mermisinden çok top mermisi atarak yarımadayı didik didik atı-
yordu. Onun için Çanakkale’de en emin yerin siperler olduğuna
hepimiz inanıyorduk. Düşman siperleriyle bizim aramız bazen
on beş, yirmi metre mesafede ve çok yerde de siperin bir kısmı
düşman elinde, bir kısmı bizdeydi. Aramızda kum torbalarıyla
kesilmiş sekiz, on metrelik bir boşluk kalmıştır. Mesafenin bu
kadar yakın olması dolayısıyla düşmanın top mermilerinden kendi
askerleri de müteessir oluyordu. Siperlerin tehlikeli durumları
da vardı. Bunların en mühimi durmadan atılan el bombalarıydı.
Çünkü düştüğü yerdeki tahribâtı büyük oluyordu. Bu tahribâtı
önlemek için dört kişi ellerinde battaniye ile nöbet tutar ve batta-
niyelere düşen bombaları hemen silkeleyerek dışarı fırlatırlardı.
Dışarıda patlayan bomba da siperdekilere tesir etmezdi. Ayrıca
düşman, ayna tutmak suretiyle demir mazgallara abanmış olan
askerlerimizin yerlerini tesbit ediyor ve hemen vuruyordu. Buna
tedbir olarak da, mümkün olduğu kadar tek gözle gözetleyip
hedefi küçültmeye gayret ediliyordu. Zaman zaman da yer altın-
da kanal açarak dinamit patlatma taktiği icat edildi. Taraflar kös-
tebek gibi siperlerin altını oyarak buralara dinamit yerleştiriyor
ve patlatarak havaya uçuruyordu. Bu usûl fazla zâyiât yapmasa
da, askerler üzerinde büyük korku ve heyecan yaratıyordu. An-
cak siperlerde geçmekte olan bu kısmi sükunlu dönem de yavaş
yavaş sona erdi. Sağ tarafımızda bulunan Sığındere, Arıburnu
tarafı kaynaşmaya başladı. Alayımız Sığındere mevkiini mu-
hafazaya memur edildi ve Kirte’den Sığındere’ye geçtik.

Bu mahşeri hengâmelerde açlığın ve susuzluğun verdiği ısırtılab yetmiyormuş gibi, üstelik bir de hastalığa yakalandım. Dizanteri olduğunu sonradan öğrendiğim bu hastalıkta, harareten siperde duramıyordum. Sığındere’de 38’lik mermilerden birisinin patladığı yerden su çıkmış, suyu görünce tahammül edemedim ve içmeye giderken düşmanın geçit noktasına tesbit ettiği makineli tüfek kurşunuyla yaralandım. Sargı mahallinden arabaya bindirilerek Akbaş iskelesine ve oradan da Lapseki hastanesine nakledildim.

Hastanedeki tedaviden sonra, üç ay hava değişimiyle memleketime geldim. Müddetim tamam olunca, Ürgüp Askerlik Şubesi’nden İstanbul’a sevk edilen 190 kişilik bir kafileyi İstanbul’a götürdüm. Selimiye Kışlası’na teslim ettikten sonra kıt’ama iltihâk etmek üzere Sirkeci’ye geçtim. Uzunköprü’ye vardığım gün düşmanın Çanakkale’yi tahliye ettiği haberini aldım. Gelibolu’da, Çanakkale’den avdet etmiş olan kıt’ama katıldım. Alayla birlikte Keşan, Uzunköprü, Çorlu yolundan gidip Kırklareli’nin Üskübe bucağına yerleştik.

Üskübe, Kırklareli’nin şarap deposudur. Rumlarla meskûn olan bu yerde kimse kalmamış, üç beş tonluk fiçılar şarap dolu olarak bırakılmıştı. 19 ncu Alay Kumandanı Alman Sabri Bey, grup kumandanlığına getirilince, Ali Bey nâmında bir binbaş alay kumandanı olmuştu. Ali Bey, Üskübe’de bulunduğu sırada bir gün nöbetçi zabiti bulunuyordum. Âdet olduğu üzere alay kumandanına numune yemek diye söylenen yemekten kontrol için götürdüm. Bana: “Güzel olmuş, tevziine dikkat et” dedi. Selâmladım dönüp giderken: “ Bak, levazım subayı şunu getirdi. Şurada yazılı olan bu “dakik” nedir ben bir şey anlamadım”

dedi. Ben de kendisine kemâl-i sâfiyetle¹⁴, “un” efendim dedim. Bana: “Dakikin un olduğunu öğrenmek için medresede kaç sene çalıştın Hayri Efendi kuzuları” dedi. Bu sözüyle Şeyhülislâm Hayri Efendi’yi¹⁵ ima ediyordu. “Dakik olacağına doğrudan un yazılsa daha iyi değil mi? Ben Arapça ne bileyim” diye sözlerine devam etti. Ben de, Arapça harflerle un yazılmaz beyefendi dedim. Tekrar bana: “Neden yazılmasın, işte un” diyerek masanın üzerindeki kağıda büyük harflerle UN diye yazdı. Bu yazdığı Arapça harflerden elif, vav ve nun harfleriydi. Ben sordum: “Beyefendi bu yazdığın UN mu, On mu, Ön mü, Ün mü?” dedim. Kumandan: “Yaaa ! demek Arap harfleriyle Türkçe yazılmaz...”.

Kerevizdere muharebelerinde edindiğim dürbün ve tabancamı, hastaneye gelirken Tabur Kâtibi Nafi Efendiye bırakmıştım. Ben hava değişimindeyken bölüğümüze tayin olunan Vasfi Efendi (Kör Vasfi nâmıyla meşhûr), Tabur Kâtibi Nafi Efendi-den dürbün ve tabancamı emanet olarak almış. Bölüğe iltihak edince tabur kâtibinden emanetleri istedim. Kâtip, bölük kumandanı Vasfi Beyin emanet olarak aldığını ve ondan istememi söyledi. Bundan sonra bölük kumandanına gittim ve istedim. “Olur verelim” dedi, ama aradan birkaç gün geçtiği halde hiç aldırış etmedi. Ayrıca bana karşı tavrı ve hareketi değişikti. Bölük kumandanı olan Vasfi Bey, içkiye oldukça düşkün bir akşamcıydı. Bir gün şarap fıçılarının yanında sarhoş hâliyle dolaşırken yaka-

¹⁴ Saflık, iyi niyet

¹⁵ Ürgüplü Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi.(D. 1867/Ö. 1921). 16.3.1914 tarihinde şeyhülislâmlık makamına atanmıştır. I. Dünya Savaşı başlarken, ünlü “Cihad Fetvası”nı veren kişidir. Bkz. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara,1972, s.243-249.

ladım, dürbün ve tabancamı aldım. Hadise, Divân-ı Harp'e aksetti. Tabur kâtibinin şehâdetiyle suçsuz olduğum anlaşıldı ve yalnız alayımın değiştirilmesiyle hadiseyi geçiştirdim.

Çanakkale muharebesine takım ve bölük kumandanı olarak iştirak ettim. Bu muharebede ordunun sevk ve idaresi hakkında tenkitte bulunmaya rütbem, mevkiim ve de bilgim müsait değildi. Yalnız dimağımda çöreklenen milliyet duygusu ve vatan aşkı mıdır bilmiyorum, Çanakkale ordusunun yabancı bir kumandan emrine verilmesini hiç tasvib etmiyordum. Gerçi Almanlarla ittifak hâlinde idik, aramızda bir kader birliği vardı. Fakat, Liman Von Sanders Paşa¹⁶, ya Türk askerinin muharebe kabiliyetini denemek veya düşmanlarımızın gözünü yıldırmaq maksadıyla da olsa, bir şahsi şeref pahasına Türk ordusunu ucuzca harcadı diye düşünürüm. İlk zamanlarda Kerevizdere, Domuzdere, Seddülbahir muharebelerinde Japonların harakirisini andırır şekilde ölme koşma gayreti vardı. O derece ki, önümüzde eğer deniz olmasaydı Seddülbahir'i kucaklayan düşmanın deniz birliklerine de hücum etmek işten bile değildi. Siper muharebeleri başlayınca kadar bütün Çanakkale telefatının üçte ikisi verilmişti. Talat Paşa ve diğer hükümet erkânının teftiş gezisi işi önledi. Makûl hareketlerle kapı bekçiliğini sona erdirmiş oldu.

KIRKLARELİ'NDE TEFTİŞ

Tümen Kırklareli'nde teşkilatını tamamlayacak ve Galiçya cephesine sevk olunacak haberleri iştiriliyor, alaylara gelen ikmal

¹⁶ Alman Mareşali. 24 Mart 1915'de Çanakkale'nin savunulması için oluşturulan 5. Ordu Komutanlığına atanmıştır.

efradı ile de fazla meşgul olunuyordu. Gündüz arazi üzerinde tatbikat yapıyor, geceleri dersle uğraşılıyordu. Tümen bir gün Kırklareli'nin Kışlalar sitesinde toplandı. Enver Paşa'nın teftiş geleceği öğrenildi. Öğleye doğru tümen tam bir teftiş nizamı aldı. Bizim alaya nazaran tümenin sağ tarafında canlı bir kaynaşma başladı. Bütün bakışlar Başkumandan Vekili Paşaya çevrilmişti. Enver Paşa bir kır at üstünde kaltaktan daha çok üzengilere binmiş durumdaydı. Elbisesi gündelik bir subay elbisesi; külot pantolon, ceket, mahmûzlu çizme, forması da mat rengindeki ceketinden farklı değildi. Başında o zamanki tabiriyle Enveriye dediğimiz serpûş vardı. Yüz traşı gecikmiş; sık ve siyah tüyleri farkediliyordu. Alman imparatoruvârı yukarı doğru çengellenmiş bıyıkları vardı. Tavır ve hareketleriyle göz dolduruyor, Türk ordusunu ve orada teftiş ettiği tümeni benimseyip değer verdiğini hissettiriyordu. Bilmem bana mı öyle geliyordu? Enver Paşa'da bir asalet hissi müşahede ediliyordu. Bir al at üzerinde ve sol gerisinde Vehip Paşa¹⁷ en yakınında bulunuyordu. Köse ve kırpık sakallı bu zat, Enver Paşa'dan daha mağrûr bir edâ ile at üstünde kurulmuş göz ucuyla da kumandan paşayı izliyordu. Teftiş ve tenkit o gün akşama kadar devam etti. Ertesi gün Galiçya cephesine hareket emri beklerken yalnız 23 ncü Alayın Revandiz'e hareket etmesi emrolundu.

REVANDİZ YOLCULUĞU

Alayımız verilen bu emir üzerine derhal yol hazırlıklarını yaptı ve Kırklareli'nden kalkarak Sirkeci'ye, oradan Haydarpaşa

¹⁷ Vehip Paşa, Yanya savunmasındaki hizmetleriyle ün kazanmış bir komutandır. Çanakkale Savaşı'na Güney Grup Komutanı olarak katılmıştır. Bkz. İsmet Görgülü, *10 Yıllık Harpin Kadrosu*, Ankara, 1993, s. 79, 82

ve Ulukışla yoluyla Pozantı'ya kadar trenle geldi. Pozantı, Çamalan, Gülek Boğazı'ndan Adana'ya kadar yaya; Adana'dan Osmaniye'ye kadar yine trenle geldi. Osmaniye'den sonra tren yoktu. Gavur Dağı'nı aşıp Islahiye'ye varıncaya kadar askerde yorgunluk ve dökülme başladı. Islahiye'de iki gün istirahattan sonra uzun bir çöl yolculuğuna koyulduk. Mevsimin yakıcı sıcakları altında süren uzun yolculuğun, açlığın, susuzluğun verdiği ıstırabı; gündüzlerden ziyade gecenin sakinliğinde dindirmeye çalışıyorduk. İşte bu hal ve daha da çeşit çeşit sefalet çeşnisi ile Halep'in Katma mevkiine, iki gün istirahattan sonra da Resulayn'a ulaştık. Kuru çölü geçip de bu bol sulu yeri bulunca temizlik işleriyle üç gün meşgûl olduk.

Resulayn denilen yer tahminen 300 metre kadar bir çevreye sahip bir havuzdur. Çok esrarengiz bir tarafı da bizleri hayrete düşürmüştür. Havuzun alt kısımlarından fışkırarak kaynayan büyükçe su ile birlikte balıklar da çıkmaktaydı. Fakat çıkan bu balıklar tekrar su ile birlikte akıp kaybolmaktaydı. Hem kaynayan hem de 300 metrelik bir çevrede kaybolan bu suyun içindeki balıkları tutmak için uğraşan askerlerden ikisi, çağılayan suyun girdabında kaybolmuşlardı. Durumu haber aldığımız zaman derhal mahallinde aramalar başladı ise de bir türlü bulunamadı. Bunlar da balıklar gibi esrarengiz şekilde su tarafından yutulup gitmişti. İki askerimizi böylece şehit verdikten sonra tekrar yolumuza devam ettik. Nusaybin'le Demirkapı arasında yoğun yağmur altında ve sular içinde yürümek zorunda kaldık. Musul'a ulaştığımızda da iyice yorulmuştuk. Geride bıraktığımız askerlerin alaya Musul'da iltihak etmeleri için beş gün müddetle onları bekledik. Bu sırada Musul'un Dicle üzerinde kurulu köprüsü-

nü geçerek eski Babil harabelerini gezdik. Bu Nemrut diyarında temas ettiğimiz şahıslar; melez yürekli, karışık fikirli, içinde bulunduğumuz badireye karşı kayıtsız insanlar olduğu anlaşılıyordu. Burada Araplarla Kürtler çoğunluktaydılar. Bunlar yeni bir idarenin kendilerini refaha erdirecekleri hülyasına daldıkları için, gelip geçen kıt'alara karşı bir ilgi göstermiyorlardı.

Alayımıza iltihâk eden yorgun askerlerin hepsi tamam olduktan sonra, Erbil'e doğru tekrar harekete başladık. Zap suyunun kenarına vardığımızda, hızlı akışıyla büyük bir ırmak olduğunu gördük. Biz keleklerle ırmağı geçiyor, civar insanları da bu kelekleri idare ediyordu. Bindiğimiz yerden karşı kıyıya varabilmek için çok güçlük çekiyor, ancak beş yüz metre sürüklendikten sonra karşı kıyıya ulaşabiliyorduk. Bu arada, ırmağa dökülen ham petrol sızıntıları olduğunu görüyorduk. Bugünkü kadar değeri anlaşılamayan bu yeraltı servetiyle de hiç ilgilenmeden yolumuza devam ettik. Erbil kalesine vardığımızda, kadın ve erkeğiyle Erbilliler alayımızı hararetle alkışlıyor, kadınlar manasını bilmediğimiz bir sürü lü lü lü lü ...gibi sesler çıkarıyorlardı.

Bir gün kaldıktan sonra tekrar Revandiz istikametinde ilerledik. Nihayet, Kırklareli'nden hareketimizden elli yedi gün sonra Revandiz'in batı tarafını kaplayan Serimikan Derijan dağının garp yamacında ordugâh kurabildik. Burada konakladıktan sonra, akşam güneşi batmadan yarım saat kadar evvel, Alay Kumandanı Hacı İbrahim Bey, bu dağın tepesinde bütün subayları toplayarak taarruz planını izah etti.

Revandiz'i işgal eden Rus kuvvetleri bulunduğumuz yerden çok açık şekilde görünüyordu. Bu kuvvetler; bir Rus fırkası, bir süvari livası ve bir de Ermeni alayından ibaretti. Bunlara karşı

bizim kuvvetimiz; 23 ncü Alay ile Revandiz'in kuzey kısmındaki Şemdinan tarafında bulunan bir hudud taburu ve ayrıca altı yüz kadar Kürt milislerinden ibaretti.

Serimikan Derijan dağının tepesindeki toplantımızda, hudud taburu komutanı ile Kürtlerin başları da bulunmaktaydı. Alayın oraya geldiğinden Rusların haberi yoktu. Dağların başında görünen hedefleri, bir takım Kürt başıbozuklarının olduğuna kanâat ederek Revandiz'e serbestçe çöreklenmişlerdi.

TAARRUZ PLÂNI VE HAREKÂT

Güneş battıktan sonra alay harekete geçecek, bulunduğu dağın güney-doğusunda bulunan Fakahan boğazında ilerleyerek şafak vakti Revandiz'in doğusundaki Hinderin dağının yamaçlarını tutacak, birinci tabur boğazın çıkış noktasından sola dönüp ilerideki tepelerde mevzii olarak taarruz emrini bekleyecekti.

Böylece alayın bütün subayları taarruz plânı üzerinde malûmât edindiler. Akşam güneş battıktan sonra da harekât başladı. Önce 3 ncü tabur, sonra 2 nci tabur ve nihayet 1nci tabur yürüyüşe geçti. Bulunduğumuz dağın tepesinden Fakahan boğazı denilen dereye sabaha kadar inemedik. Burası iki dağın arasında bir dereydi. Gece vakti kaya parçaları arasında yol bulmamıza, kayalardan fışkırarak akan sular mani oluyordu. Karanlıkta çağlayanlar arasından geçerek derenin tabanına varıncaya kadar sabah olmuştu. Evvel hareket eden 3 ncü tabur, Hinderin dağının yamacından geçip Serderyan boğazını kesecek, 2 nci tabur merkezde bulunacak ve lüzumlu yerleri takviye edecekti. Alayımızın bir tek topu vardı. Kuşluk vakti olduğunda ancak 3 ncü tabur

Hinderin dağının yamacında avcı hattı ile ilerlemeye başladı. 2 nci taburun iki bölüğü de 3 ncü taburu takip ederek ilerliyordu. İşin en iyi tarafı ise, Rusların bu ana kadar hiçbir hareketimizden haberdar olmamasıydı. Ancak, biz avcı hattında Rusların geliş yolu olan Serderyan boğazını kesmek üzere ilerlediğimiz sırada Rus karargâhında da bir kaynaşma başladı. Silah başı edildi ve kıt'aları bize karşı harekete geçti. Aramızda şiddetli muharebe başladı. Rusların Mum tepe civarındaki diğer bataryaları da top atışlarına başladı. Ancak, Çanakkale'de 38'lik top atışlarını bilen askerlerimiz üzerinde bu toplar hiçbir tesir göstermedi. Yalnız, bizim bir tek topumuzdan yine biz zarar gördük. Dağın yamacında mevzii alan cebel topumuz, düşman ordugâhına atışa başladı. Birinci atış isabetli olduysa da, ikinci defa attığı mermi hedefe gitmeyip bizim askerin üzerine düştü. Top iyice yıpranmış yiv-set diye bir şey kalmamış. Bunun bize faydasından çok zararı oldu. Çünkü düşmana ilk fırsatta gücümüzün derecesini öğretmiş oldu.

AYNI RÜTBEDE OLAN İKİ KUMANDANIN BİRİNİN AST, DİĞERİNİN ÜST GÖREVDE BULUNMASINDAN DOĞAN FECÂAT

Revandiz baskını iyi bir planla devam ediyordu. 3 ncü taburun 12 nci bölüğü düşmanın ricat yolu olan Serderyan boğazını tıkamıştı. Harbe başladığımız gün, düşman ordugâhında bir şaşkınlık olduğu görülüyordu. Akşama kadar ümitsiz saldırımlara başvuruyorsa da, kurtulma çaresi bulamıyordu. Gece sabaha kadar istihkâm fâaliyetinde bulundukları kürek ve kazma seslerinden anlaşılıyordu. Onların karşısında biz, yalnız diz siperleriyle ye-

tindik. Çünkü orada kalacak değildik. Şafakla taarruz hareketine devam edip düşmanı tam mahsûr hale getirecektik.

Şafak söktü, sabah oldu. Bize, bulunduğumuz yerde iş'âr-ı ahîre kadar¹⁸ kalmamız emrolundu. Düşman ateşe devam ederken, güpegündüz bulunduğumuz yerde kendimizi muhafaza için siperleri derinleştirmeye çalıştık ise de mermilere hedef olmak-tan kurtulamıyorduk. Askeri harekâtta bir düzensizlik olduğu belli oluyordu. Zira bu düşüncemizde yanılmadığımız sonradan anlaşıldı.

Alayımıza kumanda eden Hacı İbrahim Bey binbaşı rütbesindeydi. Birinci tabur kumandanı olan Hulusi Bey de binbaşıydı. Baskın günü 1 nci tabura verilen vazifeye tabur kumandanı itiraz ediyor. “Askerinin sabaha kadar sulara bata çıka sıırılsıklam olup yorgun ve bitkin durumda bulunduğunu, bu askerle taarruz edilemeyeceğini, bir gün istirahat ettikten sonra taarruza başlanmasını istiyor. Alay Kumandanı Hacı İbrahim Bey de, “Düşmanı gafil avlarsak başarılı olunur; düşmana bu kadar yaklaşmış, diğer taburlar vazifeye başlamış ve harp devam ediyor-ken istirahatın zamanı olmadığını” söylüyor. Ancak, alay kumandanının emirleri tabur kumandanı Hulusi Beye tesir etmiyor. İşte bu çekişmeler sebebiyle taarruz duraklıyor.

Biz bu durumdayken, Ruslar akın hâlinde bizim birinci taburun işgal edeceği sırtları işgal ve tahkim ettiler. Aynı yerde ikinci günü de geçirdik. Üçüncü gün, Rusların kolordu karar-gâhında bulunan ne kadar asker varsa Hinderin dağının başında-

¹⁸ Bildirilecek en son habere kadar

ki Kürtlere hücum ederek dağıtmış ve bizim arkamıza düşen Fakahan boğazını kesmek üzere ilerlemişler. Dağdan kaçan Kürtlerden bazıları vaziyeti alay kumandanına bildirerek: “Biz gidiyoruz, siz başınızın çaresine bakın” diyerek dağılmışlar. Bu haberin tesiri altında kalan alay kumandanı, kapana girmek tehlikesinden kurtulmak için üçüncü günün sabahı saat on sıralarında, muntazaman ricatla tekrar geldiğimiz Fakahan boğazı önünde toplanmamız emrini yolladı.

Bulunduğumuz yer fundalıksız, çıplak bir dağın yamacıydı. Bu yamacın kuzeyinde bulunan Serderyan boğazına ulaşmış olan bir kıt’a, bu dağın batı tarafında bulunan Rus siperlerinin önünden ve dört yüz ila beş yüz metre kadar açığından geçerek kuzeyden güneye doğru ricat etme durumundaydı. Bizde ricat muntazam olmaz. Taarruzda nasıl pervasız ölüme koşarsak, ricatımız da her zaman kahkarî¹⁹ ve intizâmsız olur.

Siperlerden doğrulduk ve geldiğimiz yere yöneldik. Bizi gören Ruslar, siperlerden yaylım atışına başladılar. Aramızda yuvarlanan, bağırان, Allah diyenler, feryat edenlerin çığlıkları göklere yükseliyordu. Çanakkale’de dahi görmediğim büyük bir facia husûle gelmişti. 23 ncü Alay, elli yedi günde ancak gelebildiği Revandiz’in Hinderin dağının yamaçlarında eriyordu. 3 ncü taburun ancak üçte biri kurtulabildi. Bu hengâme içerisinde Fakahan boğazına varabildik. Yüzde yüz kazanılmış taarruzun akamete mahkum edilmesinin sebebi; binbaşı rütbesindeki alay kumandanının, binbaşı rütbesinde bulunan tabur kumandanına

¹⁹ Acele olarak geri çekilme

müessir olamadığıdır. Sonra alay kumandanı durumu bildirdi. Tabur kumandanı Divan-ı Harb'e verildi. Neticede, ceza yerine mükafatlandırıldı. Cepheden alınarak Erbil Menzil Kumandanlığı'na getirildi. Bu olay yüzünden Revandiz'in istirdâdı²⁰ üç ay gecikti.

REVANDİZ'E İKİNCİ TAARRUZ

Üç ay sonra alayımızı takviye için 11 nci Alay geldi. Bu alayla birlikte gelen Miralay Aziz Sami Bey emrine 23'ncü Alay ve orada eskiden bulunan hudud taburu da verilerek müstakil bir grup hâlinde yeniden harekate başlandı. Parlak bir temmuz gecesinde ay on dördüncü gününü tamamlıyordu. Saatler alay kumandanının saatine ayar edilmişti. Bütün grup, gece sürünerek düşman çifte nöbetçilerinin bulunduğu yere kadar her kıt'a kendi istikametinde ilerleyecek ve saat tam 03.30 da bir silah patlatmadan süngü ile düşman siperlerine atlayacaktı. Burada, kendi inancıma göre yine Allahın yardımına şahit olmuşumdur. Hücum saati yaklaşıyordu. Gökte hiç bulut yoktu. Mehtap güneş gibi ortalığı aydınlatıyor, yüz metre ilerisindeki hareketi bu çifte nöbetçiler çok mükemmel şekilde görebilirlerdi. Taarruz saatine yirmi dakika kalmıştı ki, gökte bir bulut hâsıl oldu ve tam dilediğimiz vechile mehtabın önüne geçti ve ortalık karanlıklaştı. Ruslar gece muharebelerine henüz alışık olmadıklarından, hücum eden askerlerimizin karşısında neye uğradıklarını bilemediler. Bu bir gece baskınıydı. Siperde uyku hâlindeki Ruslar ve nöbet-

²⁰ Geri alma, alınma

çileri askerimizin Allah Allah nidaları karşısında dehşete düşmüşlerdi. Verilen talimat gereğince düşman siperlerine atlayan her kıt'a ezan okuyacaktı, çok geçmedi bütün siperlerden ezan sesi duyulmaya başlandı. Bütün vadiyi dolduran, sabah vaktine tesadüf ettiği için silah sesleriyle bütünleşip ahenkleşen bu ilahi sedâ, ruhlarımızın derinliklerine nüfuz ediyor ve bizlerde manevi bir kuvvet yaratıyordu. Düşman kaçmıştı. Hem öyle bir kaçış ki, çokları silahını ve çantasını almaya vakit bulamamış, yalnız canını kurtarabilmişti. Revandiz'e girdiğimiz vakit karargâh çadırları bile yıkılmamış, erzak depolarından pek azına gazyağı dökebilmişlerdi. Seyyar hastanelerde yalnız ağır yaralılar kalmış; hastabakıcı ve doktorlar da Rus silahlı kuvvetleriyle kaçmışlardı.

REVANDİZ'DEN SONRA

Serderyan boğazını, Rus artçılarıyla çarpışarak geçtik. Ruslar az miktarda geride bıraktıkları atlı piyadeleriyle bizi meşgûl edip, müsait bir cephede mevzii alacakları anlaşılıyordu. Takip harekâtımızın sekizinci günü Acem (İran) hududuna dayandık. Tabiat yalçın dağ silsileleriyle Türk-Acem ülkesini ayırmış. Karlı Toroslar gibi bu yüce dağlar hudud hattını teşkil ediyor. Sınırlı bazı boğazlardan ve geçit noktalarından ilerleme imkânı bulabiliyorduk. Rus kuvvetlerinin kısm-i küllisi²¹ bu hudud mıntıkasında geçit noktalarına hakim dağlar ve tepelerde mevzii almış savaşa hazır bekliyorlardı. Bizden üstün kuvvete sahip düşmanı

²¹ Büyük bölümü

hududdan söküp atmak kolay olmadı. Hudud muntikası halkından aldığımız kılavuzlarla geceleri kayalıklardan, patika yollarından ve geyik yollarından geçip Rusların mevzii aldıkları dağların eteklerinde yerleştik.

Hiç unutmam, bir gece kılavuzun yanlış götürdüğü bir tepeye dokuz defa tırmandık, zirveye yaklaştığımız sırada da tekrar aşağı yuvarlandık. Yüzbaşı Lütfi Beyin burada ellerini yukarı doğru tutarak ağladığı, beni de çok müteessir etmişti. Nihayet kılavuz bir geyik yolundan bizi de geçirip diğer bölüklerin hizasında dağın eteğine ulaştırdı.

Şimdi dik ve yüksekçe bir tepenin eteğindeyiz. Sabaha kadar yalçın yerlerde dolaşmaktan yorulduk. Bir iki saatlik istirahatın verdiği rehavetle yaslandığım taşa uyuklamışım. Bu uyuklama sırasında korkulu bir rüya görüp sıçradım. Durumu farkeden arkadaşım Sandıklılı Yedeksubay Teğmen Said Efendiye rüyamı anlatırken, posta, yüzbaşıya bir kağıt uzattı. Yüzbaşı okudu ve bize: “Haydi arkadaşlar yol gözüktü. Birinci takım sağdan, ikinci soldan, üçüncü takım ile biz merkezden hemen şimdi tepeye taarruz ediyoruz” dedi.

Açıldık, yayıldık ve taarruz başladı. Tepenin yarısına çıktığımızda güneş guruba yaklaşmıştı. Sekizinci bölük bizim arka tarafımızdaki bir tepeye mevzii almış ve bir de makineli tüfek yerleştirip taarruz edeceğimiz tepedeki Rus siperlerine tesbit etmişti. Biz bu bölüğün himaye ateşi altında tepenin zirvesine yaklaştık. Düşmana bomba atışlarına başladığımız sırada yüzbaşı vuruldu. Bunu gören askerlerde panik ve geri kaçışlar olmaya başladı. Ben derhal tüfeğimi bu kaçanlara çevirdim. “Bölük kumandanı benim. Kaçarsak mahvoluruz, taarruza devam” diye bağırdım. Bu sırada kaçanlardan birisini bacağından yaralamış-

tım. Meğer bu askerin bölükte en sevdiğim Mehmet Çavuş olduğunu ve kaçanları çevirmeye çalıştığını öğrenince çok üzüldüm. Yüzbaşının ölümüne ilâveten bu da ayrı bir ıstırap verdi. Çavuşu hemen sargı mahalline yolladım. Bu sırada sekizinci bölük de bu kaçan askerlere ateş açmaya ve geri kaçışları engellemeye başladı. Geri kaçan panikçiler bu suretle geri dönerek tekrar bizi takviye ettiler ve taarruza katıldılar. Şiddetli çarpışmalar oldu. Düşman siperleri cesetle dolmuştu. Kaçanların takip ateşine devam ediliyordu ancak, cephanenin kalmadığı haberi duyuldu. Hemen ölü Rusların silahlarından askerin istifade etmesi tavsiye edildi. Esasen akşam karanlığı da basmış olduğundan düşman görünmez olmuş ve ateş kesilmişti.

Alay Kumandanımız Sakallı Hacı İbrahim Bey, sabahleyin erken bölüğümüzün bulunduğu yere geldiği vakit hayretinden ilk işi bizi kucaklamak oldu. Derhal cephemizdeki siperlerde yatan Rus cesetlerinin sayılmasını istedi. Çünkü işgal ettiğimiz siperlerden düşmanın ancak beşte biri kaçabilmişti. Rus cesetlerini gören alay kumandanı: “Askerlik hayatımda, böyle bir kıt’anın karşısındakine üç misli zâyiât verdirmesini ilk defa burada gördüm” dedi.

Esasen sekizinci bölük düşmana hakim bir mevkiye mevzi-lenmişti. Makineli tüfeğini de çok iyi bir yere tesbit etmişti. Bizim bölüğün taarruz sedâlarından korkarak panikleyip siperlerden başını kaldıran veya kalkıp kaçmak isteyen düşman askerleri, bu makineli ile hemen taranmış ve imha edilmiştir. Bu sebeple zâyiâtları çok olmuştur. Bölük kumandanının şehit olması ve askerin bir ara paniğe kapılmış olmasına rağmen kahramanca bir mücadele verilmiştir.

TÜRK-ACEM HUDUDUNDA

Türk - Acem hududu, karlı dağ silsilesiyle ayrılmış tabii bir hududdur denilebilir. Bu dağlarda ufak grupların işgal ettiği geçit yerlerinde on üç gün kaldık. Ne düşmanla temasımız var, ne de sağ ve sol yanlarımızla irtibatımız vardı. Müstakil Aziz Bey grubu, Acem topraklarına attığımız Rusları takip edecek kuvvette olmadığı için, ancak bu yerlerde hudud bekçiliği yapabilecekti. On üç gün sonra grup aldığı emri postalarla bize ulaştırdı. Bu emirde: “Irak cephesinde çarpışan Halil Paşa²² ordusuna yüklenen Rus kuvvetlerinin bir kısmını üzerimize çekebilmek için ileri harekâtına devam etmeniz lazımdır. Bu fedakârlığı mutlaka yapmalısınız bunu grubunuzdan bekliyorum” deniliyordu. Bu emre grup komutanı tarafından itiraz edildi. “Mevcut kuvvetle ancak hududu muhafaza edebilirim, Acemlerin Lahican ovasındaki Rus sürülerine karşı bir zafer temin edilemez, bu ovada Ruslara ancak lokma olurum” cevabı verildiyse de, emir tekrar edildi. Biz de, dönüş yolu çok uzaklarda olan bu maceraya yeniden atıldık.

23 ncü Alayı sağ tarafa, 11 nci Alayı da sol tarafa sevkeden temkinli kumandan, her iki alaydan birer bölüğü de yanında ihtiyât olarak bulundurdu. Bu muharebe esnasında, harp nizâmı icabı, bizim tabur da 11 nci Alay emrine verildi. Harekâta başlandı. Lahican ovasında muhtelif tepelerde mevzii alan düşmanla temasa geçildi. Ruslara karşı cesaretimiz yerinde, her vardığımız yerde düşman ricata mecbûr ediliyordu.

²² Hâlil Kut Paşa

Bir sabah, bölüğümüz istikâmetine düşen dokuz yüz rakımlı tepenin üzerindeydim. Sağ tarafımda göz alabildiğince büyük düz ovada 23 ncü Alay mevzii almıştı. Düşman kuvvetleri de dürbünle görülebilecek derecede uzakta sağ yandan sola doğru akın ediyordu. Ardı arası kesilmeyen bu yürüyüş kolu, solumuzdaki uzak tepelerden arkamıza sarkıyor, siperlerde hafif piyade ateşinden başka bir hareket görülüyordu. Uzaktan görünen ve arkası kesilmeden devam eden Rus askerinin hareketi devam ederken, bizim 23 ncü Alay siperlerine yaklaşan düşmanın birinci, ikinci, üçüncü ve hatta onuncu avcı hattı bizim alayın siperleri önünde eridiler. Alay, büyük kahramanlık gösteriyordu. Bizim cephemizde bir hareket olmadığı için, bu hakim tepeden ovada cereyan eden savaşı ciddiyetle takip ediyordum. Bitmez tükenmez Rus sürülerinden on birinci avcı hattı, bizim alayı yarmaya muvaffak oldu. İkinci vakti sonlarında posta 11 nci Alayın Eshap dağında toplanması emrini getirdi. Cepheye nazaran, Eshap dağı merkezi durumdaydı. Manga'lerden birer ikişer kişiyi siperlerde bırakarak, Eshap dağına doğru hareket ettik. Alay burada toplanma dursun, sabahtan beri akın eden Rusların çevirme kolu ricat hattımızı kesmişti. Eshap dağında toplanan kuvvetlerimizin mevcudu 2300 kişi kadardı. Alay kumandanı toplanan bütün subaylara: "Yarma hareketine gün batmadan evvel mi, yoksa sonra mı başlasın ?" diye sordu. Oradaki subay arkadaşlar da: "Hemen hareket edilsin, zira uğradığımız her yerde Ruslar bize dayanmamıştır, eğer akşamdan sonra hareket edecek olursak karanlıkta yanlışlık olur, birbirimizi vurma tehlikesi vardır" dediler.

Tertibât alındı. Alay tam yürüyüş hâline geçmişti ki, dört tarafımızdan ateş yağmuruna tutulduk. Ricat hattına kurulan dört

makineli tüfek bize karşı işlemeye başladı. Sağ tarafımızda mevzii alan Kazak süvarileri ateş açmışlar, geride terk ettiğimiz si- perlerden bizi takip eden piyadeler ve sol tarafımızda düz ovaya mevzilenmiş topçuların yağmur gibi yağdırdığı ateşin altında şaşır- dık. Ben hiçbir yerde böylesine dört taraflı bir ateş hattı orta- sında kalmamıştım. Soba büyüklüğünde bir taşın dibine büzül- düm. Tevekkül ile ölümü bekliyordum. Hiç kimsede irade ve emir kuvveti kalmamıştı. Sanki kıyamet kopuyordu. Bu hengâ- me sırasında sol yanımızdan bir Kazak süvari subayı ve yanında iki Kazak askerle çıkıverdiler. Bunu gören alay kumandanı doğ- rulup kalktı. Kazak subayı ise hem ağlıyor, hem de şöyle konu- şuyordu: “Gardaş benim adım Hanemirof, özüm Türk’dü, tes- lim ol, yoksa hamısım pırapal” dediği sırada bir şarapnel patladı ve alay kumandanımız orda şehit oldu. Kazak subayı hafif yara- landı, yanında bulunan askerlerden biri de öldü. Subay yanında kalan diğer Kazak askerlerine sert bir emir verdi ve topçular tarafına işaret verildikten sonra ateş kesildi.

Ey Allah’ım !.. Ne feci manzaraydı bu. Askerin pek çoğu can çekişir durumda. Ağır yaralılar bağırsıyor. Hafif yaralılar, sağ kalanların peşine düşmüş, asker matarasından başka her şe- yini bırakmış korku, ürperti içinde Kazak askerlerinin pala şa- kırtılarıyla dereye toplanmaktadır. Akşam olmuş, güneş batmış. Alayımızın bahtı da bu akşam karanlığıyla kararmıştı. Kumandansız kalan alayımız, Kazaklar tarafından vadide toplandığı za- man 925 er ile 34 subay kalmıştı. Alay askerlerinin çoğu, ku- mandan Hâilil Hilmi Beyle şehit olup ahirete gitmişlerdi. İnsafsız Kazak süvarilerinin yaralı askerlerimizi palalarıyla öldürdükleri- ni gördükçe, ahirete göçen arkadaşlarımıza gıpta ediyorduk. Kazak

subayı Hanemirof bizi bir derede topladı, biz subaylar önde askerler arkada yürüyüşe geçtik. Gece karanlığında belirsiz yerleri dolaşıyorduk. Kazakların zalim palaları, bu bedbaht kafilesinden geride kalan hafif yaralıların başlarını vücutlarından ayırmakta kullanılıyordu. Bu vahşi manzaradan ürken askerlerin fer-yadı, bizleri dilhûn²³ ediyordu. Biz, kanı bizden olan bu Kazak subayının himayesini dileniyor ve ondan yapılan vahşetin önlenmesini istiyorduk. Bu subay at üzerinde hakikaten vahşeti önlemeye çalışıyor ise de, henüz harbin harareti ve düşmanlık hırsı içindeki Kazakların bu naturel vahşetini önleyemiyordu. Zaman zaman, “Efendim kesiyorlar” diye bağışanları duydukça kahroluyorduk. Bu ah-ı eninle²⁴ geceyi bilmediğimiz yerlerde geçirdik. Sabahleyin Rusların kolordu karargâhı ve ihraç iskelesi olan Urmiye gölünün batı kesiminde durakladık. Orada, subayları askerlerden ayırdılar. Bizi on beşer kişilik kafes biçiminde yapılmış keçe obalara yerleştirdiler. Yarım saat sonra Kazak subay Hanemirof, yanında bir Rus subayıyla geldi. Bizlere: “Size müjde getirdim. Sizin grup, bizim 800 atlı piyadeyi Dargele boğazında yakalamıştır” dedi. Bizim grup kumandanı olan Aziz Sami Bey, yanında bulundurduğu kuvvetleriyle Acem hududunda geçtiğimiz Dargele boğazını tıkamış, diğer taraftan 23 ncü Alayın bazı kuvvetlerinin de çevirmesiyle boğazda kısıtılan Rus atlılarını teslim almışlar. Bu haberi teyid için yanındaki subayın Tatar Müslümanı olduğunu söyledi. Hanemirof’un konuşmasından bir

²³ İçi kan ağlayan

²⁴ İnilti, sızlanma

şeyler anlayan subay, koynundan küçük bir En'am²⁵ çıkardı ve bizlere gösterdi. Gerçi kendisi Türkçe konuşamıyordu fakat hâli ve tavırlarıyla bizleri teselliye çalışıyordu. Bu havadis bizlere çok iyi bir müjde olmuştu. Hanemirof tekrar bize: “Sizi elimden geldiği kadar muhafazaya çalıştım. Mümkün olabileni yaptım. Sizden de yapabileceğiniz bir iyilik ben istiyorum. Kumandan şimdi sizi sorguya çekecek, sizi kim yakaladı diye sorduğunda beni söyleyiniz” dedi.

Biraz sonra kumandanlık dairesine götürüldük. Kumandanın ilk sorusu şu oldu:

- “Bu iki alay ile grubunuz nereye kadar gidecekti” ?
- “Diğer kuvvetlerle birleşmeye gidecektik”. Tekrar sordu:
- “Nerede birleşecektiniz”?
- “Türkistan’da”. Kumandan gözlerini açarak:
- “Hayal konuşmayın. Sorularıma ciddi cevap verin”. Biz sustuk... Kumandan tekrar:

— “Musul buraya kaç verst²⁶ ? Kuvvetlerimiz kaç günde varabilir” ? Biz:

- “Kuvvetlerinizin Musul’a varabileceğini zannetmiyoruz”. Tekrar sordu:

— “Bu kadar Rus kuvvetine karşı ovaya ne cesaretle daldınız”?

— “Cesaretimizi göstermek için Karargâh-ı Umûmi’nin emirlerini yerine getirdik”. Kumandan:

²⁵ Bazı âyet ve sûreleri de ihtiva eden dini dua kitabı

²⁶ Rusya’da bir uzunluk ölçüsü

- “Alayınızın biri yok oldu. Diğeri bozguna uğradı. Elimizden nerede kurtulacaksınız bakalım”!

- “Bozguna uğrayan alayımız vazifesini yapmıştır. Kaybettiği silah arkadaşları kadar..” derken; Kumandan: - “Siz çok esir veriyorsunuz. Biz sizin ordunuz kadar esir versek de kıymeti yoktur”, diyerek yerinden kalktı ve dolaptan bir alay sancağı çıkardı. Sonra tekrar: -“Şu da Alay Kumandanınızdan alınmış bir kılıçtır” dedi. Biz sancağı görünce hep birden ayağa kalktık, sancağı selamladık. Gözlerimiz yaşarmıştı. Heyecanla: Her devletin sancağı muhteremdir. Bizde de size ait iki sancak mevcuttur. Fakat biz onları her zaman muhterem mevkide tutarız, sizin gibi böyle mezbelikte değil” dedik. Bu kılıca gelince; “Bu da muharebede olan şeylerdir. Bizim bir subayımız harp esnasında sizin kumandanlarınızdan almış ve hangi bir mevkide elinize geçmiştir bilemeyiz. Dikkat buyurursanız kılıcın üzerinde “İbrahimof” yazılıdır. Bizde “of” lu bir isim olmaz” dedik. Yanında bulunan Hanemirof’un yüzüne baktı ve başını salladı. Sonra döndü: “Sizi bu subay mı yakaladı?” dedi. Evet.. diye cevap verdik. Tekrar bize: “Bunun gibilerden birisinin kılıcı mıdır diyorsunuz? Olabilir. Askerlikte üç geçit vardır; Ya ölür gidersiniz, ya kurtulur gidersiniz, veya esir olur gidersiniz, hadi bakalım” dedi ve ilave etti: “Vazife icabıdır bunlar...”.

OBALARDA GEÇİRDİĞİMİZ İLK ESARET GÜNLERİ

Burası, Rusların, köşe bucağından aşip gelen trenlerle şaraphane iskelesine aktardıkları asker ve malzemeyi, Urmiye gölünden işleyen teknelerle nakledilen bir ihraç iskelesiydi. Buraya

çıkarılan askerler obalara yerleştirilir ve sonra da tertip mahallerine sevkolunurlar. Bu obalardan üç tanesini de bize tahsis ederek kapılara çift nöbetçiler koydular. Bir aydan beri hareket hâlinde gece-gündüz dağlar başında, derelerde, yalçın kayalıklar arasında uykusuz muharebelerin yorgunluğunu, hayata küskünlüğümüzün tesiriyle midir bilemiyorum bütün arkadaşlarda bir rehavet ve uyku düşkünlüğü başladı. Ser-â-pâ²⁷ yattık. Aradan bir saat geçip geçmediğini bilemiyorum, çünkü saatimiz yok ve hatta parmaklarımızdaki yüzüğümüze varıncaya kadar soyulmuştuk; bütün arkadaşlar benim gibi kaşınarak doğruldular. Çoktan beri çamaşır değiştirmedığımızdan bu hale geldiğimizi zannediyorduk. Gördük ki obalarda bitler, toprak üzerinde dahi görülecek kadar üreyip çoğalmışlar. Gelip geçen Rus askerlerinin bıraktığı bitlerin istilasına uğradığımızı anladık. Herkes olduğu yerde soyundu, artık şimdi de Rus bitleriyle mücadeleye başlamıştık. O gün öyle bir an geçiriyorduk ki, hayatımızın hiç kıymeti kalmamıştı.

Bizler bu derece hayatın ihanetine uğramış ve eksiksiz ıstırabını demlerken, bizim çifte nöbetçilerden birisi de durmadan mırıldanıyordu, ancak alakamızı çekmiyordu. Birazdan ikinci nöbetçi içeri girdi: “Ula afiser, bu ne söyliyee bilesin” dedi. İçimizde üsteğmen Arnavut Şevket bizden daha titiz bir arkadaştı. Başını çevirdi, nöbetçiye: “Ne bileyim, birşeyler mırıldanıyor, anlamadım be..” diye karşılık verdi. Nöbetçi: “Bunun ga bağunda avradı olubdu. Ondan bir yazgı geldi. Diyeler ki: Bir püseriniz daha olubdu ondan selam yazmışlardır. Gendisi de üç

²⁷ Baştan aşağı, boydan boya

senedir vaynadadır haaa...” dedi ve güldü. Sonraki nöbetçi Kafkas Ermenilerindendi. Arnavut Şevket cevap verdi: “Tevekkeli Rus sürüleri dünyayı tutmuş değillerdir. Böyle kuvvetli fabrikalar demek ki kocası askerde iken dahi yardımcı yetiştiriyor”.

Ey Allah’ım!.. İki gün önce önümüzde kaçarken şapkaları başlarından fırlayan mujiklerin²⁸, bugün süngüleri altında ve bitli obalar içinde tutsak bulunmak gururumuzu kemiriyordu. Öyle ki, serseri bir merminin dimağımızı delerek kanımızla toprağı sulamaya mani olan talihin himâyekârlığına ağız dolusu tuhfe-i lâ’net²⁹ yollanıyordu. Bu meş’ûm günlerimizin ikincisini yine bitli obalarda geçirdik. Dünyaya küskün durumdaydık. Rusların nilzaniyetleri³⁰ bizde ıstırap husûle getiriyor, arkadaşlarla beraber:

*Merhem koyup onarma,
Sinemde kanlı dağı.
Öz üfürüğünle söndürme,
Yandırdığın ocağı*

diyerek Fuzuli ağzından bütün tabiat kanunlarına sitemkâr kelimelerle hakaret ediliyordu. Havaların gece soğumasıyla, mujiklerin vahşi bağırımlarını, tabiatın zulmünü yanık bağıryla karşılayan bu muvahhidin kitlesinin midesini ısıtacak bir çorba, vücudunu ısıtacak elbiseye nâil olamamalarına rağmen, siperlere kadar götürülen seyyar çay arabaları, kar gibi beyaz ekmekleri, muntazam elbise ve çizmeleri gördükçe haset hislerimizin do-

²⁸ Rus köylüsü

²⁹ Hoş beddua

³⁰ Rusça,(nelzya): Yasak

ğurduğu hiddetle mukaddesata karşı bile isyanımızı açıklıyor-duk.

Esir düştüğümüz harp meydanına üç saatlik bir mesafede bulunan Cildiyan köyünden itibaren her üç saatte bir erzak deposuna, her depo arasında bulunan geniş caddeler üzerinde sıralanmış birbirine muttasıl vagonlar gibi uzanıp giden arabalar, kimbilir Rusya'nın hangi köşe bucağından akıp gelen bir sel gibi, erzak ve cephanelere bir oluk vazifesi görüyordu. Köhne bir arabaya, zayıf bir beygire, hasta bir adama tesadüf edilmiyor; her nazara çarpan vücut, lâ-yemût³¹ bir mevcudiyet arz ediyor. Güya ki, yedi kudret olanca maharetiyle Rus mevcûdiyetini idame için himâye kanatlarını bu Moskof ülkesine açmıştı.

Temâdî³² eden bu arabaları süren mujiklerin nazarlarından saklanmak ve bilhassa Ermenilerin çirkin saldırılarına hedef olmamak için çok defa başlarımızı toprak seviyesinde bulundurmamak zorunda kalıyorduk.

İran arazisinde her depo mahalli, sürülerle Rus askerine mesken olduğundan, bizi götüren arabaların bulunduğu yerlerde etrafımızı saran Ruslar, hemen İstanbul'un kaç verst olduğunu, hangi kıt'aya mensûp bulunduğumuzu, anlaşılması zor Acem şivesiyle sorguya çekilip ve teşhir edildikten sonra, ikinci bir durak mahalline sevk olunuyorduk. Şurası inkar edilemez ki, bazı mahallerde hakikaten fıtrat-ı mümtâze³³ sahibi Ruslar görülebiliyordu. Kolordu kumandanından en küçük subayına kadar te-

³¹ Ölümsüz

³² Devam eden, süren

³³ Üstün yaratılışlı

mas ettiğimiz Rus subaylarından bazıları istisna olmak kaydıyla, diğerlerinin hepsi Rusçadan başka bir lisan bilmiyorlardı. Rus askeri idaresi küçük zâbitana medyûn olup, subayların erlerle teması pek az ve aldıkları çift maaşla hayat tarzı da zikre değer müreffeh idi. Rusların gerek iklim tesiri ve gerekse içtimai terbiye tarzıyla pek ziyade basit fikirli, sür'at-i intikâlden³⁴ mahrûm, nezaket kaidelerinden uzaklaşmış, son söyleyeceğini her zaman önceden söyler olduklarına yavaş yavaş kanaat hasıl oluyordu. İki yüz milyon insan kalabalığına sahip olan Rusya, harp kıymeti itibarıyla sifıra müsavi olan kadın kıyafetli beş-altı yüz bin Romanya askerinin koca Rusya üzerine çöken mağlubiyet çirk-âbını³⁵ temizleyeceğine kanaat getirerek, uğradığımız her yerde şenlikler yapıyordu. Artık Romanyalılar da sizin aleyhinize harbe girişti diye sevinerek bize anlatıyorlardı. Harp esiri olan askerin vazifesi hitama ermiş, esaret anından itibaren nezdinde bulunduğu hükümetin bir misafiri sıfatıyla bulunup, esire karşı yapılacak iyi muamele kendi kıymetinin bir ayinesi olması lazımken, Rusların üserâya karşı tavrı, hareketleri tahammül edilmez bir işkence ve eziyetten ibarettir. Esir subaylar, sürü hâlinde bir yerden diğer bir yere sevk olunuyorlar, karargâhlara gelindiği zaman da iaşeleri verilmiyordu. Elbiseler pejmürde vaziyette ve parasızdık. Çünkü soyulmuştuk. Ama bunları söylediğimiz vakit bize inanmıyorlar; “Bizim askerimiz Türk askeri değil, bu edepsizliği yapmaz” diye cevap vererek hakarete bulunuyorlardı. Bizleri Bulgar ve Alman’a benzetiyorlar, küfrediyorlardı. Türki-

³⁴ Çabuk kavrayış

³⁵ Çirkef, pis su

ye'de Ermenileri öldürdüğümüzü söylüyorlardı. Zaman zaman Türkiye'de güzel evlerin ve bol yiyeceğin olup olmadığını soruyorlar, sonra da kendilerinde beyaz ekmek, çay ve de mebzûlen kadın bulunduğunu öğünerek anlatıyorlardı. Bu hâl sevkîyât duraklarında ve karantina mahallerinde değişik şekillerde tekrarlanıp duruyordu.

İRAN'DA GÖRDÜKLERİM

İran toprağı her çeşit mahsûl yetiştirmeye elverişli, mutedil havaya sahip bir muhittir. Saf rüzgârı, safî suları hakikâten bizim sevgili Anadolu'muza benzer bir ülke olmakla beraber, yaratılışından beri sinesi hiç düzelmemiş ve pek az yerleri mamûr olarak göze çarpmaktadır. Bu bakir topraklar üzerinde görülen binalar; tek katlı ve etrafı duvarla çevrili olduğundan bütün pencereler avluya nâzır, hariçle asla irtibatı yoktu. İki katlı binaya hemen hemen hiç tesadûf edilmiyordu. Çayhane, Haydarâbâd, Sofyan, Cülfa gibi kasabacıkları, Haydarâbâd'dan başka diğerlerinde üzüm, her çeşit meyve ve sebzeler yetişmektedir. Haydarâbâd, Rusların ordu merkezi olup, Urmiye gölünün güney-batı sahilinde ismi âbâd cismi ise berbat bir yerdir. Sahilde olması dolayısıyla Rus ordularının ihrâç iskelesi ve depo mahalli olmuştur. Moskof diyarından koşup gelen bütün trenler, Tiflis'ten Şaraphaneye ve oradan da Urmiye gölünde işleyen teknelerle, İran'da bulunan ordumuza karşı asker ve malzeme sevki buradan yapılıyordu. Urmiye gölü içinde mahlûkât yaşamaz acı bir sudur. Bu çevre insanlarıyla temasımda edindiğim intibâyâ göre İranlılar, esrar zevkinin son durağına vâsıl olmuş ve bir takım Ahundla-

rın³⁶ iğfaline kapılmış, serdârlarına secde eder derecede bağlanmışlardı. Ruh haletlerine vâkıf olmak ve bunlar hakkında bir kanâat edinmek emeli ile, süngüler altında bir harp esiri olsam da, fırsattan istifade ederek konuşmağa çalışıyordum. Memleket idaresi hakkında şikayeti olanlar şöyle konuşuyorlardı: “Efendican men özüm Tebrizli'yem. Öz serdarımız Mirza Han Sadrud-devlet'tir. Bu zat özü serdarlığı Ahmed Şahtan yüz yirmi min dinara aparupdu. Tebriz'e gelende yüz min dinarı daha min min ekler, aramızda salma yapar. Men özüm on min dinar verirem yahşi oluram. Öteki zat veremez o zatı zindana aparırlar. Onun püseri olupdur, avradı olupdur, onlar on min dinarı vereler ol zat zindandan kurtula. Getirmeyeler ol zatı serdar astıra. Siyaset meydanına götüreler, cellatlar bir bacağına asılı bir bacağına aparırlar, ortasından biçeler. Hangisi zat yahşi ola ki bu parayı vürüptür. Men özüm bu parayı vermek için ne yapabilirem. Men başka zat malını aparı serdar ayağıma nal vura. Men özüm gaza-na serdar apara. Ahmet Şah yahşi ola, hâlimiz tanışmaya, Urus da toprağımızı tepe” diyorlardı.

İranlılar, muhtelif mezheplere ayrılmış birbirine zıt grupların derebeyliği ile idare olunuyordu. Tesadüf ettiğim Azerbaycan vilayeti halkı, şii ve sünni mezheplere ayrılmış, yekdiğerine zıt olan bu mezhep ihtilâfı da felaketlerine sebep olmuştu. Şaraphanedeki Şiiler aleyhine söylenen sözleri bu münasebetle kaydediyorum. Bir sakalı kınalı ahundun namaz kıldığı görülüyordu. Ruslarla ahbab geçinen sünnilerden birisi, namaz kılan ahund

³⁶ İran'da din bilgini, hoca

hakkında şöyle konuşuyordu: “Hele sen özün bile abdest alup sen bu namazın hayrını görisen. Efendican görisen cıplah ayaklarına mesh edüpdür. Hele can görisen nasıl namaz edüpdür. Bah gözleri niriye bakiye, elleri de gayretini bağlıyer. Bile namaz oynar, esrarı çeker, yahşı püserlerinde ahlını çeler”, diye nefretle söylüyor ve söyledikçe de hiddeti artıyordu. İşte bunlar arasındaki mezhep ayrılığını giderecek ve bunları ölüm uykusundan uyandıracak, milli birlik vücuda getirecek kimsenin bulunmaması yüzündendir ki, İranlılar kaptansız gemiye dönmüşlerdir.

İranlıların Ruslara hediye ettikleri bu keçe obalarda, bu bit yuvalarında tam on altı gün geçtikten sonra bir nakliye vapuru harp levâzımı getirdi. Bizleri de bu vapura bağlı bir mavnaya bindirerek sevk ettiler. Bu mavnanın içinde yalnız otuz dört Türk subayı bulunuyorduk. Talihin aksi sademâtına³⁷ marûz kalan insanların, deryanın dibini boylayacakları aklımızdan geçmiyordu. Gün battıktan sonra Şaraphane istikâmetinde vapur yol alıyor, arkasına bağlı olan binili olduğumuz mavna da vapuru takip ediyordu. Gece bir süre gittikten sonra mavnanın vapurla olan bağı kopmuş ve biz deniz ortasında kalmışız. Sabaha kadar dalgalarla yalpalanan mavnanın içindeki bazı arkadaşların feryadıyla kendimize geldiğimizde, tam gölün ortasında kalarak sallandığımızın farkına vardık. Bulduğumuz yerden gözle zor görülebilecek uzaklıkta dağlar görünüyor, başka bir görüntü mevcût değildi. Bütün arkadaşlar heyecan içinde birbirimizle helâlleştik. Hep birlikte tevekkülle kaderimizin neticesini beklemeye başladık.

³⁷ Ansızın başa gelen belalar

Esasen ölümlerden farklı bir hâlimiz bulunmadığı için de, ölümden o kadar korkmuyorduk. Yalnız Rus vahşetinin akıl almaz bir numunesi olduğuna ve bizi bu acı suda boğmak için bu köhne mavnayı feda ettiklerine inanıyorduk. Saatler ilerledi, arkadaşlardan bir kısmı bitkin ve kendilerinden geçmiş haldeydiler. Bir müddet sonra, dalgaların azgınlığı geçmeye ve sular sakinleşmeye başladı. Bizler çaresizlik içinde kıvranırken, gölün kuzey tarafında beliren bir karartının yavaş yavaş bize doğru yaklaştığını farkettilik. Nihayet doğruca bizim yanımıza geldi ve bu gelen bir motorbot idi. İçinde bulunduğumuz mavnayı arkasına bağladı, çekti ve bizi akşam vakti Şaraphane'ye çıkardı.

ŞARAPHANE'DE

Yine aynı obalar bizim için hazırlanmıştı. Bu karanlık kaptanlardan farkı olmayan bu menhûs yerlere yerleştirildik. Burada, Türk ahfâdının kıyamete kadar unutamayacağı bir hadiseyi zikretmeden geçmeyeceğim.

Tam obalara tıktığımız esnada bir düdük sesi ve biraz sonra da bir araba gürültüsü işitmeye başladı. Acaba hangi bedbaht kafilesi buradaki sefiller giryesine iştirak edecek diye tecessüse koyulduk. Fakat obalardan uzaklaşmak imkânsızdı. Feci sedalar işitiliyor, âh-ı eninler³⁸ yükseliyordu. Evet...yirmi beş kadar yaralı Türk askeri getirilmiş, yanımızdaki çadıra ve kısmen de çadırın dışına toprak üstüne yatırılmıştı. Bir saate yakın devam eden gürültü ve yağışmalar, Kazakların yaygaraları ile bir askerin noksan

³⁸ İnilti, inleme

olduğu anlaşıyordu. Meğer arabada kanlı elbisesiyle Hâlikine kavuşmuş olan bir Türk yavrusu unutulmuş. Biraz sonra ortalıkta bir sükunet, gecenin karanlığında bir vahşet, kin ve nefret...

Daha üzücü bir hadise de şu idi. Gece vakti bu ölümlü sükutu bozan, yarasının kızıl kanıyla yatan zavallı bir Türk askerinin hüznün veren sedası işitiliyordu. Yaralı asker kaputunu muhafaza etmeye çalışıyor, Türk subayı şerefini ve üsteğmen rütbesini taşıyan Süleyman adında bir kendini bilmez sütü bozuk da, zavallı askerin kaputunu sırtından zorla almak istiyordu. Askerin: “Ben de din kardeşiyim, yaralıyım, çok üşüyorum, merhamet edin” dediğini duyuyorduk. Moskoflar açık düşmanımızdı, fakat Türk kılığına girmiş böylesi tufeyliler, bünyemizden temizlenmedikçe devletimizin pâyidâr olmasına imkân yoktu.

Burada Sırp ırkına mensûp sertabip tarafından idare edilen bir hastahane mevcuttu. Fakat yetişkin doktoru yok, ilaç ve bakım yok. Posta posta yaralı geliyor, posta posta da cenaze çıkıyor. Hastahane bunlara bir istasyon vazifesi görüyor. Ağır yaralılar öldürülüyor. Bazılarının el ve ayaklarının kesilerek sakat kalmasına sebep olunuyor. Çok hafif yaralılar da iyileştikten sonra hayali bir ücret mukabilinde demiryollarında çalıştırılıyor. Bu açlık ve sefaletin sonunda da alacakları ücret bir Rus memurunun cebinde yerini buluyordu. Moskof idaresi altında kalan esirlerin yüzde sekseni telef oluyor. Kalanlar eğer sulh zamanını görececek olurlarsa, bir kısmı burada subayların hizmet erliği ve sair sebeplerle meşgul olup gidecektir. Müşahedem budur.

Şaraphane; üzüm ve diğer meyveleriyle meşhûr bir Acem kasabasıdır. Rusların da son tren istasyonudur. Onların istila emellerine bu yerlerde bir engel mevcût olmadığı için, tren yol-

larının Van'a kadar uzatılmasına çalışıyorlardı. Acemlerin zayıflığı da bizim durumumuzu çok zorlaştırıyordu. Durumu her gün arkadaşlarımızla tartışmak bazen bir teselli oluyor, bazen de asabımız bozuluyor, beynimiz zonkluyordu. Günlerimiz bu minvâl üzere devam edip aradan on yedi gün geçtikten sonra Culfa mahalline sevk olunduk.

Culfa, Rus ve İran Culfa'sı olmak üzere, arasından Aras nehrinin geçerek Rus-İran hududunu teşkil ettiği iki kasabadır. Bu nehir üzerinde şimendifer köprüsü ve aynı zamanda piyade yolu vardır. Köprünün iki tarafında Rus ve İran nöbetçileri ile bir de üzerinde Acem bayrağı olan gümrük idaresi bulunmaktadır. Ancak, gümrük idaresindeki bütün muâmelât da tamamen Ruslar tarafından idare edilip yapılmaktadır. İranlıların burada Rusları sadece selâmlamaktan öte bir husûsiyetleri bulunmamaktadır.

Aras nehrinin kuzey tarafına düşen Rus Culfa'sı, cidden bir şehir demeye layıktı. Acem Culfa'sı ise bir enkaz yığını gibidir. Tek pencereli, eğri kapılı, tek katlı binalarıyla da İran'ı temsil ediyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse; Rus Culfa'sının bu mamûr görüntüsü bizim haset hislerimizi de kabartıyordu.

Artık Rusların umumi karantina mahalli olan bu yerlerde geçirdiğimiz acı günlere, zarûretler neticesinde yavaş yavaş ünsiyet etmeye başladık. Günler geçtikçe, içtimâî hayat ve gelişen hadiseler sebebiyle, esaret ve kader arkadaşlığının haricinde, samimi dost arkadaş da ihtiyaç duymaya başlamıştım. Halkalı Ziraat Okulu mezunu olan Bandırmalı Ethem Feridun Efendi alay arkadaşımı. Çok defa onunla dertleşiyor, sevgili vatanımızdan uzak mahrûmiyet ve sefalet içinde akıbeti belli olmayan bu hayatımızın kritiğini yapıyorduk. Gideceğimiz yer olan Mosko-

va'nın nasıl ve ne imkânlarla sahip bulunduğunu sorarak öğrenmeye çalışıyorduk. Moskova'ya gittiğimizde, buranın hududdan uzak ve büyük olması itibarıyla, biraz daha serbest kalabileceğimizi umuyor; kütüphane ve bazı imkânlarından faydalanarak Almanca'yı öğrenmeyi ve bilgimizi arttırmayı hayal ediyorduk.

Nihayet bir gün Culfa istasyonundan da trene bindirildik. Yeni bir hayata başlayacağımızı umduğumuz Moskova'ya bir an evvel muvâsalat³⁹ için âdetâ sabırsızlanıyordum. Muhafız Rus askerlerinin mel'ûn nilzaları ruhumu sıkıyor, hududdan uzaklaştıkça baskıdan kurtulaacağımızı sanıyordum. Kırk kişilik vagonlarda kuru tahtalar üzerinde yolculuk ediyorduk. Etrafta derin ve ölümlü sükunet mevcûttu. Yalnız şimendiferin hâsıl ettiği horultu ile zaman zaman Rusların nilzaniyet, haraşo⁴⁰ gibi yüksek sesleri bu sükuneti ihlâl ediyordu. Sefalet ve zayıflığın verdiği halsizlikle kuru tahtalar üzerinde uyumaya çalışıyordum. Uyku ve uyanıklık içinde geçen bu yolculukta, nihayet trenin düdük sesiyle kalktım. Eski bir Türk yurdu olan muhteşem Aleksandrapol⁴¹ şehrinin elektrik ziyalarını gördüğüm zaman gözlerim yaşardı. Esaretin verdiği ruhi bunalım ve isyan ile bütün arkadaşlarım ve ben büyük ıstırap içindeydik. Tren çılgın düdüğünü bir daha çaldığında ise, güneş henüz ufuktan doğuyor ve güzel pırıltılarını saçıyordu. Şebnem taneleri, güneşin parıltısıyla şeffaf bir sima hâlinde görüldüğü sırada, bu yer gözlerimize daha da cazip geliyordu. Cidden mamûr ve güzel bir Avrupa şehri

³⁹ Ulaşma, varma

⁴⁰ Rusça: İyi, güzel

⁴¹ Gümrü şehri

gibiydi. İhtiyarım dışında bir aşk ve tahassürle kendimi tutamam-
yarak: “Ey muhteşem Aleksandrapol..! Sen bu kadar güzelliğin-
le gelin libâsına bürünmüş, evlenme çağına erişmiş bir mehpâre-
sin⁴². Acep vahşiler elinde bir yetime olduğunu hatırlayabilir
misin? Sen pek küçük iken (Gümrü) adında bir Türk yavrusu
idin. Eyvah ki kan deryası üzerinde yüzerek ta uzaklara savrul-
dun. Fakat şimdi ey Gümrü bilmiş ol, seni düşmanın kirli elle-
rinden kurtarmak için oban yatağanları sıyırdı. Sen kurtulacak-
sın artık sen de benim gibi ağlama...Gözlerinden fışkıran bu
ateş kıvılcımları sönsün artık... Diyerek efkarla mırıldandığım
zaman, hakikaten şehrin gözlerine benzeyen cesim pencerelerde
akisler hâsıl eden güneş huzmeleri, her tarafa nur saçıyordu.

Bir süre sonra bu hemşehrimize de veda ederek uzaklaştık
ve ertesi sabah uyandıığımız vakit kendimizi Tiflis istasyonunda
bulduk.

TİFLİS'TE

Güzelliği ve mamûriyetiyle şöhret almış olan Kafkasya'nın
bu zengin başşehrine, bulunduğumuz vagonlardan haricen baktı-
ğımız zaman, avlu içinde bazı evler ve arkasında yüksek dağlar,
birçok villa ve sefahaneler görünüyordu. Sakinlerinin çoğunu
kendi yurttaşlarımızın teşkil ettiği bu Türk şehrinde, süngülerini
sallaya sallaya gezinen Rus nöbetçilerini görünce, içimizde hırs
ve asap bozukluğu husûle geliyordu. Çünkü günlerdir bu teh-

⁴² Ay parçası

ditkâr süngünün tazyik ve esareti altında bulunuyorduk. Zulme olan isyanımızı da:

*Zalimlere bir gün dedirir kudret-i mevlâ
Tallâhi le-kâd âserekallahü aleynâ⁴³ ...!*

ifadesiyle tamamlıyorduk.

Karargâha doğru ilerledik. Yollarda firar korkusuyla Rus askerlerinin kayıtlanması, kuyruk acısıyla Ermenilerin kindâr bakışları bizi dört gün evvelki sıkışık duruma soktu. Beyinlerimiz yine, iğbirâr⁴⁴ sahifelerine nefret sahifesi toplamaya başladı. Bu minvâl ile bir saat sonra karargâha geldik. Varansofsky caddesinde bir numaralı Türk binası bize karargâh oldu. İki kat tatan ibaret olan bu evin bir kısmı tramvay hattına muvâzi olup, küçük bir parçası esirler kumandanının ailesiyle birlikte oturmasına tahsis olunmuş. Bu evin küçük fakat güzel bir bahçesi, bahçe ortasında fıskiyeli havuzu ile kenarında da bir kameriye bulunmaktadır. Karargâhın umûmi durumu hülâsa bu kadardır. Dış kapı kalın demirden itina ile yapılmış âdeta kale duvarını andırıyordu. Pencereleleri ise yine demir kapaklı ve nöbetçi askerlerle etrafımız kontrol altında olduğundan dışarı ile temasımız kesilmişti. Buna rağmen caddeden geçerken, dindaşlarımız yerli Müslümanların tebessüm ziyafetleri ve nöbetçilerin gafletinden istifade ederek pencereye yaklaşabilen Türk yavrularının attıkları üzüm, elma, sigara gibi hediyeler ruhumuzun biricik gıdasını teşkil ediyordu. Esirlerin bütün ihtiyaçları, kumandanın karısı

⁴³ "Allaha and olsun Allah seni bize tercih etti"

⁴⁴ Gücenme, kırılma

ve baldızı tarafından idare olunan bir bakkaliyeden fazla fiyatla temin ediliyordu.

Burada ahlâk duygularımıza uymayan pek çok şey yapılıyordu. Karargâha gelenlerin hepsi bizim gibi cephede yakalanmış, parmaklarındaki yüzüklere kadar soyulmuş insanlar değillerdi. Paralı esirler de bulunuyordu. Bu servet erbâbının lokantadan getirecekleri yemeklerden, kumandan için ayrıca tabak başına bir miktar ücret ilâve olunuyordu. Kadın ve erkeklerin cinsi münasebetleri ayıp sayılmıyor, hamama kumandan vasıtasıyla kadın celp olunuyor, parası kadın, hamamcı ve kumandan arasında müsâvi olarak taksim ediliyordu.

Durumumuz herşeye tahammüle bizi zorluyor, kahrolası hayat bize çok sitemler hazırlıyordu. Nihayet, Kurban Bayramı da gelmişti⁴⁵. Mahzûn gönüller kabardı, kuru tahtalar üzerinde vücutlar hüzünkâr rehâveti hissetmeye, için için ağlamaya ve dertlerini dinlemeye başladı.

*Bir meserret bir güşâyîş vardır yine gerdünde,
Sanırım gurbet ilinde yine bayram oluyor...*

diyerek, pencerenin bir köşesinden dışarıda bir yerden bir yere götürülen kurbanları seyredip, milli hatıraların fikirler deryasına dalyorduk. Mahzûn ailelerimizi, kan içindeki sevgili vatânımızı düşünüyorduk. Bu elemli hâlimizde yükselen muhterem bir ses bizlerin de bayramını kutlamak istiyordu. Evet... bahçede arkadaşlar toplandık. 29'ncu Alay Kumandanı Yarbay Mustafa

⁴⁵ 25 Eylül 1916. Bkz. Mehmed Asaf, *Volga Kıyılarında ve Muhtıra-Esaret Hayatı ve Maceraları*, İzmir, 1994, s.16-17

Saffet Bey, hıçkırıklı bir sesle bize hitap ediyordu. Titrek dudaklarından dökülen samimi kelimeler on beş-yirmiyi geçemedi. Ağlamak ihtiyacını hissedip de ağlayamayan gözler, o bedbaht kafi-
le hatibi ile beraber ağlamakta gecikmediler. Oradakilerden bir kısmı dilsiz ve hareketsiz kaldı, diğerleri ise tahassürle birer ikişer köşelerine çekilmeye başladılar. Tebrikât hüznüydü. Saat on ikiyi geçtikten sonra Tiflis İslâm Cemiyeti tarafından kurban etleri gönderildi. Ziyaretler yapıldı. Bu hüznü hava da bu suretle dağılmış oldu.

Artık bulunduğumuz binadaki hapis müddetimiz kumandanlıkça kâfi görülerek, haftada üç gün muayyen postaların şehire çıkabileceği bildirildi. Arkadaşlardan üçer dörder kişi gruplar hâlinde Tiflis'in görülmeye değer yerlerini gezmeye başladılar. Bu meyânda ben de, iki Rus askeri refâkatinde gezmeye çıktım. Her köşesinde şarklılık meşhûr⁴⁶ olan güzel Tiflis'i gezdim. Ortasından Kura nehri geçen güzel bir yerdir. Bir ara, Nikola Nikolayeviç'in sarayı ve müzeyyen kilisenin önünde bahçesine arma teşkil edecek şekilde dikilmiş Türk topraklarını görünce üzuldüm ve;

Yarab nedir bu şûriş-i kayâmet

Hengâme-i haşra mı alâmet

diyerek karargâha döndüm.

Ekim ayının birinci günü Tiflis hayatına da veda ederek karargâhı terkettik. Kafitemiz istasyona doğru ilerlerken, gözlerimizle de etraftakilere dikkatlice bakarak bu diyardaki sanki her-

⁴⁶ Görülen

şeyin fotoğrafını hafızamıza yerleştirmek istiyorduk. Çünkü bu şehir gelecekte idealimizin canlı noktalarından birini teşkil ediyordu. Bu eski Türk başşehrinin, yine bir gün Türk başşehri olacağı özleminde idik. Biliyorduk ki, bu yer milletimizin öz yurdundan koparılmış kıymetli bir parçaydı. Bizler istasyona vardığımız zaman bizi götürecek trenin de hazır olduğunu sanıyorduk. Ancak, ortalıkta tren yoktu. Muhafız askerlerin tehditkâr davranışları, bizi seyre gelenlerin meraklı bakışları altında akşama kadar soğukta bekletildik. Akşam üzeri bizi götürecek tren geldi. Fakat mevcûdumuza yetecek kadar vagon yoktu. Olanlara tıka basa doldurulduk. Tam o sırada ikinci bir tren daha geldi, ondaki kafilayı de bizimkine doldurdular. Vagonlar tam bir hücre ve işkence hâlini aldı. Gece sabaha kadar vagonlar ileri-geri gidip gelerek istasyonda oyalandı. Nihayet sabahleyin hareket edebildik.

Biraz sonra güzel Tiflis'ten de ayrılıp, zümrüt gibi yemyeşil büyük bir ovanın ortasında raylar üstünde kayıp giderken, karmakarışık bir ruh haleti içindeydim. Akşam olduğunda Gence istasyonuna varmıştık. Burada bizi genç bir Rus subayı, sanki kudurmuş bir sırtlan yavrusu gibi karşıladı. Bir sıcak çorba içebilmek için istasyon lokantasına götürülürken esir adedinden çok muhafızlar vardı ki, bizlere anlaşılmaz bir dille kükreyip züppe-likler yapıyorlardı. Bu zübbe hareketlerden üzüntü duyan arkadaşlarımızla, çorbadan vazgeçerek vagonlarımıza döndük. Gece Gence'de kaldık. Ertesi akşam yine hareket ettik. Gece yarısı küçük bir istasyonda duraklayarak sıcak su tedariki yapıldı. Moskofların güzergahta bulunan küçüklü, büyüklü bütün istasyonlarda kaynar su kazanları bulunur ve herkes çay yapmak için de

bu sudan istifade eder. Suyunu tamamlayan trenimizin varacağı yer artık Bakü istasyonu olacaktı. Ticaret merkezi olan bu Türk şehri, gecenin karanlık seması içinde nurlu elektrik ziyalarına garkolmuş, 'mağrûr ve müstakîl bir Türk kolonisi hissini veriyordu. Tam cepheye tesadûf eden muhteşem binanın çıkardığı elektrik ziyası, kalbimizin derinliklerine kadar nüfûz ederek bizi yine intibaha davet ediyordu. Talih ilcââtıyla girifdâr olduğumuz bu kahredici esaret elbette geçicidir, fakat ferdâ-i sulhta⁴⁷ gösterilecek rehavet elbette öldürücüdür. Şu gördüğümüz pejmürde durum, eğer istifâde edersek, bir mektep sıralarında iktisap edilen bahislerden kat kat üstün ve faydalı olacaktır. Bir düşman ilinde tahsil edeceğimiz tecrübelerden faydalanırsak, işte şu karşımızdaki dildâde⁴⁸ olanca haşmetiyle kucağımıza atılacaktır. Bu konuşmaların tatlı düşünceleri arasında yuvarlanırken sabah olmuştu.

Sabahleyin banyo mahalline götürülerek banyo yaptırıldı, elbiseler dezenfekte edildi ve vagonlara döndük. Birçok yerli İslâmların nurlu yüzlerini görüyor ve onlarla karşılaşıyorduk. Fakat, hain mujiklerin kindar bakışları konuşmamıza mani oluyordu. Her biri sekiz, dokuz kilo ağırlığında büyük beyaz ekmecekler tedarik ederek, yerlerimize döndüğümüz zaman akşam olmuştu. Bu gamlı gecelerde, kesik ve âfaki konuşmalardan sonra yine yatmak zamanı gelmiş, sıralar üzerine, eşya raflarına, duvar köşelerine büzülerek sefil bir uykuya dalmıştık.

⁴⁷ Gelecek barış

⁴⁸ Gönül vermiş, aşık

Sabahleyin, Hazar Denizi'nin kenarında durarak yiyecek tedârik ettikten sonra, güneş zevâli⁴⁹ aşmış tren de son durağına hareket etmişti. O gün ve geceyi bir fâaliyet içinde geçirdik. Güneş, arzı nurlandırdığı sırada tren Mehmet Kale istasyonunda biraz durakladıktan sonra devam ettik ve Petrovsky'e girdiğimiz zaman sisli bir manzarayla karşılaştık. Deli Petro'ya iltibas olsun diye midir nedir? Burasının ismine de havasına da gıcıklanmıştık. Zaten de mevsim ve de iklim itibarıyla artık havalar soğuktu. Bu soğuklarda yıpranmış ceket ve pantolonumuzdan başka giyeceğimiz yoktu. Halbuki biz geceli gündüzlü daha da soğuk iklime doğru sürüklenip gidiyorduk. Trenimiz Grodna, Vladikafkas gibi yerleri geçmiş, Hazar Denizi'nin batı sahilini takiben âlimleriyle meşhûr Dağıstan'ın Derbent şehrine ulaşmıştı. Denize nâzır bir tepenin eteğine yayılmış olan bu şehir, tarihi kalesi, minareli camileri, şehir sakinleriyle Anadolumuzdan fark-sızdı. Milli kıyafetleriyle, bellerinde gümüş savatlı kamaları ve göğüslerinde fişekleriyle Dağıstan'ın cevval ve yakışıklı gençleri kahraman Şeyh Şamil'in torunları bizimle konuşmak istiyorlardı. Buna mani olmak isteyen mujik süngülerini hafife alıyor ve bizleri teselliye çalışıyorlardı. Karpuz, elma, şeker ve sigara ikram ediyorlar; Rusların anlamaması için de para alıyorlarmış gibi de bir jest yapmayı da ihmâl etmiyorlardı. Kompartımanımıza şeker getiren ve tartışıyormuş gibi yaparak ikramda bulunan bir delikanlı: "Ah Türk ordusu Kafkasları bir aşsa özümüz hamı-sın silahlı bekliyoruz, Dağıstan'ı daha Urus'a çeri vermezüh" di-yordu.

⁴⁹ Güneşin başucunda bulunma zamanı

O geceyi şiddetli soğukta titreyerek geçirdik. Sabah doğan güneş, buz tutmuş camlardan içeriye sızarak ısıtma imkânı bulamıyordu. Trenin hareketinden bir saat sonra Çarisky istasyonuna geldik. Burası Moskova, Petrograd, Sibirya hatlarının santimetre aletini teşkil ediyordu. İki saat bekleyişten sonra Rostov'a doğru ilerledik. Bakü'den itibaren geçen yolculuğumuzda bir tünel geçmedik. Hafif meyilli olan bazı yerler düzeltilmiş ve çok yerlerde raylar çimen üstüne döşenmiştir. Bu uçsuz bucaksız düz ovada, trenimiz insan eliyle tarh⁵⁰ edilmiş bulut gibi kaplı ormanlar arasında ilerlerken, yol güzergahında meşe ve çamlar arasındaki villalar, köşkler yeşil çimenler üzerine yerleştirilmiş yüzlerce arıkovanları dikkat çekiciydi. Deli Petro'nun Moskofları ıslâha çalıştığını kitaplarda okumuştuk. Talih ilcââtıyla⁵¹ geniş Rus sahasını gördükçe, tabiâtın Petro'ya yardımcı olduğu anlaşılıyordu. Bu cennet gibi güzellikler bize hoş görüldüğü kadar, kıskançlık duygularımızı da tahrik ediyordu. Perişan yurdumuzu düşündükçe, zimâmdârlarımıza⁵² tuhfe-i lânet yollanıyordu.

Nihayet Rostov'a vardık. Burası Rusların üçüncü derecede büyük şehirlerinden biridir. Her tarafı camekanlarla kaplı garın kuytu bir yerinde trenimiz sabahladı. Gündüz şehri gezmek istegimize mani olundu. Şekerimiz kalmamıştı. Sevkimize memur edilen Rus Yarbayının ailesi Rostov'da bulunduğu için, esirlere verilmek üzere gelen şeker onlara götürülmüştü. Soğuktan titreyen vücudumuzu bir nebze ısıtabilmek maksadıyla, şekersiz çaylarımızı midemize indirmek durumunda kaldık.

⁵⁰ Düzenleme

⁵¹ Mecbur etme, zorlama

⁵² Yönetici, idare eden

Bu hâl-i pür-melâl⁵³ içinde buradan da hareket edildi. Tren, Rus Avrupa'sına doğru ilerliyor, gittikçe soğuklar artıyor, kuru tahtalar üstünde bizler yıpranmış yazlık elbiselerle titreşiyoruz. Dışarıda ılık çalan rüzgarın sesi duyuluyor, uzakta bir deniz gibi geniş Don nehri dalgalı akıp gidiyor... Tabiat hem çok güzel hem çok vahşi. Bu gündüzlü geceli yolculuğun sabahında ulaştığımız Noviçerkesky istasyonunda, bir saatlik hareket karmaşıklığından sonra devam ediyoruz. Güzergahta bulunan küçük kasaba, köy, farklı istasyonlar; takviyesiz duruşlar ve hareketlerle sürüp giden yağışlı bir yolculuğun sabahında, her tarafın karlarla kaplı olduğunu gördük. Ovalar, ormanlar bembeyaz kefenlere bürünmüş gibiydi. Bir müddet sonra Kozlof şehrine girdik.

Kozlof istasyonunda beklerken lokomotif vagon değişikliği yaptı. Bizleri eski köhnemiş vagonlarımızdan alarak yeni takılan vagonlara aktardılar. Bu vagonlara iki, üç katlı tahta karyola yerleştirilmiş olduğundan artık dizlerimiz üstüne büzülerek oturmaktan kurtulmuştuk. Hiç olmazsa tahtalar üzerine uzanabilecektik.

Hareket saati gelmişti, bu muvakkat duraktan da ayrıldık. Uzun bir yolculuktan sonra Graj istasyonuna geldik. Bu şehir umûmi görünüşüyle bir letafet numûnesiydi. Biz etrafı doya doya seyrederken trenimiz de çılgın düdüğüyle istasyondan ayrılıyordu. Biraz ileride ismini bir Rus'tan öğrendiğimiz Akay nehrini geçtikten sonra, muhteşem güzellikte dekora sahip tabiât manzarasını seyrederek yeşillikler arasında ve karışık duygular içerisinde Moskova istikametinde yola koyulduk.

⁵³ Çok sıkıntılı durum

MOSKOVA'YA VARİŞ

Tarihi Moskova şehri olanca haşmetiyle, gözlerimizi kamaştırıyordu⁵⁴. Fakat biraz sonra, şehrin müdebedeb azameti, tabii bir sütün⁵⁵ arkasına çekildi. Tren bir istasyonda durakladı, orası Kozohova istasyonu idi. Burada trenden indik. Moskova'ya yarım saat mesafede bulunan bu yer, sefaletler içinde yuvarlanan bizim gibi bahtsızların seyahat gayesi olan şehre pek yakındı. Biraz ötede, çıplak ve renksiz çamlar arasında uzun barakalar nazara çarpıyor; oranın karantina olduğu söyleniyordu. Kozohova'ya indiğimiz zaman, şu karantina mahallindeki sefalet hayatına da nihayet verilse de Moskova'ya gitsek, orada hareket hattımızı tayin ederek mechûliyetten kurtulsak diyorduk. Biz bu düşüncede iken istasyon karşısındaki barakaların geniş bahçesine tıklararak müthiş bir tasfiyeden daha geçirildik. Yani, bir arama ve tarama ameliyesi daha yapıldı. Çakı, düdük, mahmuz, matara, yemek çatalı gibi ne varsa müsadere edildi. Bu suretle Rus medeniyeti, Moskof nezaketi bir kere daha gösterilmiş oldu. Soyguna uğrayan ve üzerindeki elbisesinden başka bir şeye mâlik olmayan subaylar, uzun şekilde yapılmış olan çifte barakalara dolduruldu.

Burada Türk yavrularını intihaba⁵⁶ getirecek bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim. Bulunduğumuz koğuşlarda bir gürültü çıkmaya başladı. Burada Türk-Osmanlı formasını taşıyan subay-

⁵⁴ Tiflis'ten ayrıldıktan onyedinci gün sonra Moskova'ya varılır. Bkz. Mehmed Asaf, *a.g.e.*, s.23

⁵⁵ Perde, örtü

⁵⁶ Uyanma

lar iki partiye bölünmüş, taraflar yekdiğerine hakaretlerin çeşitlerini savuruyor, süngülü Rus nöbetçileri hazır olmasa sille tokat birbirine gireceklerdi. Anlaşıldı ki, İngilizler, Arap ırkına mensûp olup da, Türk ordusunda hizmet eden esir subayları, Arabistan'da kullanmak üzere istemişler. Bu müjdeyi duyan Arap asıllı subaylar isimlerini yazdırmaya başlayınca, genç Türk subayları galeyana geldiler ve hadise de bu yönden meydana gelmişti. Orada bulunduğum sırada ben de, hissiyâtımı şu şekilde açıkladım: Türk milletinin Araplara hizmeti tarih sahifelerini doldurur. İslâmlık Arabistan'da doğduğu vakit, Arap yarımadasını aşamıyordu. Türk kahramanları bu dini benimsedikten sonradır ki, İslâmlık bir kabile dini olmaktan çıkmış, âlem-şümûl bir hüviyet almıştır. Asırlarca bu dinin bayraktarlığını yapmış olan Türkler, fütuhât devirlerinde dünyanın dört bucağına yaymışlar ve onun bekçiliğini yapmışlardır. O derece ki, benliğini unutarak resmi dilin Arapça olmasını isteyen hükümdarlar olmuştur. İmparatorluğumuzun mümtaz sınıfı sayılan Araplara en yüksek mevkilerde yer verilmiş ve bütün varlığımız Arap ülkelerine aktarılmıştır. Biz Türkler, Arap diyarında zuhûr eden İslâm dinine inanıp onu müdafaa ettiğimiz içindir ki, Hristiyanlık alemiyle düşman olduk. Bugünkü bahtsızlıklar kafilesinin içinde bulunduğu badirelerin önde bulunan sebebi, Arap kültürünü benimsediğimizdendir. Biz peygamberin, müminler kardeşirler esasına bağlı bütün düsturlarına inandık. Türk ordusunda müşterek bir ideal uğrunda cephe-lerde silah arkadaşlığı yaptık. Türk altın ve gümüş paralarını sandık sandık, deve katarlarıyla Arabistan'a taşıdık. Öz yurdu-muzda bir çok eksiklerimize rağmen, Arap çöllerine demir ray-lar döşedik. Hülasa; biz Türklüğümüzü Müslümanlığa, Arap

kültürüne değıştik. Bu kadar fedakâr olan Türk milletine bu hıyanetin sebebi nedir?

İnanmak lâzımdır ki bu iş, Arap politikacılarının manevrası olduğundan da şüphe edilemezdi. Türk forması taşıyan Araplara, daha türlü zeminde sitemde bulunduktan sonra, bunların İngiliz ordusuna iltihakları için teşebbüse geçenlerle temas temin edilerek, kendine hayrı olmayanlardan imdat beklenemeyeceği inancı telkin edildi ve bu suretle Arapların bizden ayrılmalrı teşebbüsü suya düştü.

Bundan sonra acaba ne olacağız? Bu sual ağızdan ağıza dolaşıyor, fakat hiç kimse muvafık bir cevap bulamıyordu. Ümit ederek geldiğimiz Moskova şehrinde kalmak bir hayal oldu. Daha yukarılara, daha şimale beşeriyetten uzak buzlar diyarına gidilecekti. Hakikaten o sırada zuhûr eden bir şâyia; yüz efendinin şimale sevk edileceği idi. Şu kasvetengiz⁵⁷ binanın vahşi sinesi bizleri uzun müddet barındıramayacaktı. Şimdi vuslât hayaliyle demgüzar⁵⁸ olduğumuz Moskova'dan uzaklaşmak, vahşetâbâdlarda bir penâh⁵⁹ aramak, buzlar içinde yuvarlanmak mukadderdi. Bu hayatta takdir olunan her şeyi görmek, feleğin hunhar pençesinde çırpınmak için tehâlûk⁶⁰ gösteriyorduk.

Ertesi gün içine tıklandığımız sıkıcı ve dar hücrelerden biraz hava almak için bahçeye çıkarıldık. Avrupa cephesinde esir edilmiş Alman, Avusturya, Türk ve Bulgar subaylarıyla karşı karşı-

⁵⁷ İç sıkı, iç sıkıntısı veren

⁵⁸ Vakit geçiren, yaşayan

⁵⁹ Sığınılacak yer

⁶⁰ Can atma, istekle atılma

ya konuşurken, yine yayvan ağızlı mujiklerin nilzalarıyla karşılaştık, oradan da uzaklaştırıldık. Öğleden sonra, sevk olunacak subayların hazırlanması emrolundu. Artık emelsiz, gayesiz, düşüncesiz bir halde hazırlanıyorduk. Zaman belli değil, hareket gayemiz meçhûl, her şey hatta hayat memmat bile müphem...

Yiyeceğimiz bir mendil içerisinde; koklayacak kadar peynir, biraz siyah ekmek, bir paket sigara ve kibrit. İşte ihzârâtımız⁶¹ bundan ibaretti. Mendili alan sıraya dizildi. Bizim posta âdet itibarıyla postaların en küçüğü ve rütbe itibarıyla da en büyüğü idi. Yirmi beş kişiden ibaret olan postamızda; 29 ncu Alay Kumandanı Yarbey Mustafa Saffet Bey, Binbaşı Salem ve Mehmet Ali Beyler bulunduğu halde, diğer otuz ve yetmiş kişilik postalarda en büyük rütbeliler yüzbaşılar idi. Her üç posta, muayyen zamanda yemekhane olarak kullanılan uzun bir barakaya dolduruldu. Orada, uzun boylu ve zayıf yüzlü bir ecnebi bize doğru ilerledi ve güleryüzle selamladı. Bu zat, İsveç Konsololuğu memurlarından ve Kızılhaç'ın vekil-i umûru idi. Yarım saatte beri gelmesini beklediğimiz bu adam, bizlere Kızılhaç nâmına hediyeler verecekti. Bu diyarda, merhametsiz soğukların canhıraş hücumuna karşı kimsesiz kalanlara yardım elini uzatacaktı. Cephelerde vatan uğrunda vazife yaparken, talihin aksi sademâtına marûz kalarak, düşman eline düşmüş bahtsız kafiye-yi giydirecek, dayanılmaz soğuklardan koruyacaktı. Fakat ne yazık ki, biz şarklılar bu hayır teşkilatının şümul dairesini ve hududunun genişliğini lüzumu derecede tetkik edememiş, beynelmilel

⁶¹ Hazırlık

teşkilattan mahrûm, çorak yerlerde yetişmiş analı-babalı yetimler, ihtiyacımızı az göstermekle nezaket ibrâz etmiş olacaktık. Bu suretle Kızılhaç hazinesine üç palto, beş ceket ve pantolon kazandırır düşüncesi hakim oldu. İleri düşünenlerimiz onurabl olsun dediler. Halbuki pantolon, ceket ve kunduralar en ufak teferruâtına kadar incelendi. Tam manasıyla ihtiyaç içinde kıvrılırken(delik büyük yamalık küçük) kabilinden herkesi mırıltılar içinde bırakan bir ihtiyaç cetveli açıldı. Kızılhaç'ın umûma şâmil olan yardımını kendi elimizle kısaltıldı. Düşünüldüğü zaman insanın kanını donduracak şekilde lüzumsuz olan bu muamele-ye, bir gün sonra nedamet başgösterdi. Kaçırılan fırsat umûmi olmasa bile, şahsen telafiye çalışıldı ama bu teşebbüs şekil itibarıyla pekte memnuniyet verici olmadı. Çünkü, evvelce gösterilen semâhattan⁶² Kızılhaç haberdâr olmadı. Bununla beraber, az çok eşyadan mahrûm kalanlar, halen hüznünü yenemedi. İkinci defa da, telâfi için açıkgözlülük gösterildi, bu da mevsimsiz olduğu için hoş gitmedi, gitmezdi de vesselam...

Bu suretle eşya meselesi halledildi, onar ruble para alındı ve doğruca Kozohova istasyonuna gidildi. Orada dördüncü mevkide oturmak muvafık olup olmayacağı münakaşa edilmek istendi ise de Rus nezaketi hakkında oldukça bilgi edindiğimiz için hazırlanan mevkilere ister istemez tıklandık. Geceyi sabaha kadar ileri-geri hareketlerle geçirdikten sonra, sabahleyin çok görmek istediğimiz Moskova'yı kindâr nazarlarla seyrederek oradan da ayrıldık. Artık iki tarafı ormanlarla donatılmış bir yola girdik. Şi-

⁶² Cömertlik

mendifer ilerledikçe orman kesafet peyda ediyor, kesafet çoğaldıkça da ruhumuzda bir sıkıntı hâsıl oluyordu. Şimdi trenin ahenkli velvelesi arasında uzaklara doğru uçuyorduk. Yolda son merhalemizin, Kostroma vilayetinin Vetluga şehri olduğunu öğrendik. Ertesi gün öğleye doğru Yaruslav şehrine girdiğimiz zaman, mamûr ve son derece tanzim edilmiş, geniş caddeler üzerinde insan akıntısını seyrettik. Bunların ekseriyetini kadınlar teşkil ediyordu. Cephelerde kaynaşan Rus sürülerinin buradan kopup geldiği belliydi. Vatandan uzak, vatandaştan mahrûm olduğumuz bu yerde biraz olsun serbest kalmak mümkün olmadı. Karşımızda yine süngü, yanımızda her an mujikler görünüyordu. Bunlar, Allah tarafından başımıza gönderilmiş bir belâ-i berzahtı⁶³. Moskova'da Kızılhaç tarafından verilen onar rublemiz vardı. Arkadaşlardan bir kısmı, erzak tedarik edebilmek için istasyon civarındaki dükkanlara gitmişlerdi. Muhitin biraz serbestisi onlara cesaret vererek ileride şehre kadar açılmalarına sebep olmuş, aradan bir saat geçtiği halde henüz dönmediler diye Ruslar da ve onlardan ziyade arkadaşlar arasında heyecana mûcib olmuştu. Yaruslav'dan gece hareket ettik ve sabahleyin kalktığımız zaman bütün sahanın kar ile örtülü olduğunu gördük. Artık bundan sonra tren karlar üzerinde ilerliyordu. Hareket hattımız değişti, Arhangel istikametinde ve daha sonra kuzeyde bulunan Vologda şehrinden ileride Prim hattına geçen trenimiz doğuya doğru yol almaya başladı.

Akşamdan sonra Şarya istasyonuna indirildik. Burada istasyon lokantasına girdiğimiz zaman birinci mevkii salonunda biz-

⁶³ İçinden çıkılmaz bela

lere; “Siz esirsiniz, buraya oturamazsınız” dediler. Dördüncü mevkii gösterdikleri için Moskoﬂarın bu hareketine lânet ederek bir çay dahi içmeden yerlerimize avdet ettik.

ŞARYA'DAN SONRA

Hafızamıza bu Rus nezaketini perçinledikten sonra esirler meskeni olacak Vetluga'ya yöneldik. Geniş ovaların fezâ-i sükun-perverini⁶⁴ çılgın ve asabi düdükleriyle dolduran tren bizi Şarya istasyonuna silktikten sonra karanlık bir âtiye ve meçhul bir muhite doğru sürükleyip götüren sepet kızaklara binerek ilerliyorduk. Bu kızaklar, ince çubuklardan örölmüş leylek yuvası gibi sepetlerdir. Ön tarafı yukarı doğru kaldırılmış ağaçlara yerleştirilen bu sepetler, tek atla çekilen bir nevi nakil vasıtasıdır. İklim değıştikçe, insanlar gibi hayvanların bünyesi de mûhite uymuştu. Karlar üstünde bu sepet kızakları sürükleyen şimal hayvanlarının cüsseleri manda tipinde, boyunları kısa ve tüyleri daha uzundur. Bilekleri kütöklü, sağrıları düşük, fil vücutlu bu hayvanlar ile sürüklenerek altı saatlik günümüzün akşamında Mihailevsky adında bir Rus köyüne varmıştık. Başımızda muhafızların kumandanı starşe⁶⁵ ile köyün muhtarı, kabilemizi üçer kişilik gruplara ayırarak evlere yerleştirdi.

İlk defa kabilemizin köye girişini gören kadın, erkek ve çocuklar toplandılar bizleri seyre daldılar. Muhafız Rus askerleri bizim Türk olduğumuzu onlara söyleyince besmele değen şeytan

⁶⁴ Sessizlik ve huzur dolu

⁶⁵ Rusça: Amir

gibi dağıldılar. Çocukların ağlaşa bağırsa kaçtıkları görülüyordu. Rusların, mektep kitaplarında çocuklarına Türklerin barbar, yamyam, vahşi olduklarını öğrettikleri ve temsili korkunç Türk resimleri göstermek suretiyle Türk düşmanlığı hakkında telkinde bulunduklarını öğrenmiştik. Türk olduğumuz öğrenildikten sonra köy halkına misafir olmakta müşkülât çekiyorduk. Saatlerce soğuğun tesiri altında titreyen kabilemiz, bir gece tüneyecek bir penâh bulmaya çalışıyordu. Muhafız askerler delâletiyle, birkaç Rus evine girip-çıkıktan sonra nihayet birisinde kalmaya muvaffak olduk. İthal ediliğimiz odanın tam kapıya mukabil köşesi duvarında Meryem Ana resmi hemen göze çarpıyordu. Odanın dört tarafını işgal eden sıralar üzerinde dört kız oturmuş bir şeyler örmekle meşgul; elli yaşlarında bir adam ile on yedi, on sekiz yaşlarında genç bir erkek ve orta yaşlı bir kadın ayakta bulunuyordu. Genç kızlar güler yüzle selamımızı aldılar. Yalnız, durumlarından evin sahipleri olduğu anlaşılan kadın ve erkek memnuniyetsizliğe delalet eden bir tavırla muhafız askerlere bir şeyler söylüyorlardı. Arkadaşım Ethem Feridun konuşmalarını anladı ve söze karıştı. Beş on saniye kadar devam eden bu sözleri müteakip tavırları ve infîâlleri zâil oldu. Güler yüzler hissedilmeğe başladı.

Alay arkadaşım Ethem Feridun, Halkalı Ziraat Okulu'ndan mezundur. Babası, Yugoslavya'dan Bandırma'ya göçmen olarak yerleşmiştir. Anadili Boşnak olan bu arkadaş Slavlarla tezce anlaşabiliyordu. Burada ev sahipleri ile anlaşmakta güçlük çekilmedi. Fakat, geçirdiğimiz günün soğuğu bizi hâlâ titretiyordu. Şarya'dan beri kızaklarla karlar üzerinde sürüklenen bu kabile-den tek kişinin dahi kaput ve battaniyesi yoktu. Atlar terledikçe

soğuktan tüyleri buz tutuyor, esen şimal rüzgarları iliklerimize kadar işliyordu. Güç halle tıkındığımız bu evde halen soğuğun tesiri altında titriyorduk. Arkadaşımız Ethem'in ricalarıyla, midemizi ısıtacak bir çay hazırlatıldı ve iki ruble vererek altı yumurta ile biraz da çörnihle⁶⁶ istemeyi ihmal etmedik.

Köye geldiğimiz saatlerde bizden korkup kaçan bu insanlar, şimdi bizimle anlaşmakta gecikmedi. Biraz sonra elinde örgüsünü tutan kızlar, şapkası elinde çocuklar birer birer odaya giriyorlar ve duvarda asılı bulunan mukaddes tasvire ubûdiyyet⁶⁷ vazifelerini ifadan sonra yerlerine oturuyorlardı. Yarım saat sonra yirmiye yakın kız önlerinde örgüleri olduğu halde bütün sıraları işgal ederek şarkı söylemeğe başlamışlardı. Bir erkek çocuk tarafından çalınan armonik mızıkânın ahenklerine ince sesleriyle kızlar da katılıyorlardı. Bu âlem devam edip giderken biz de hazırlanan çaylarımızı içtik. Yalnız burada içimizin almayacağı bir hâl bizi tiksindirdi. Ev sahibi çaydanlıkta ilk defa yumurtaları haşladıktan sonra, yumurtaları çıkararak aynı suda çayı demledi. Gözümüz önünde cereyan eden bu hâle içimiz sızlıyordu. Ne çare ki, midemizi ısıtacak bu nesne ile titremek ve ürpermekten kurtulmak zorunda idik.

Bulunduğumuz yerde kalabalık çoğaldıkça, bizde titreme kalmadı. Evde başlayan çalgılı bu ahengi temâşâ etmek için kapının yanında, yığın hâlinde çocuklar ve gençler toplanmışlardı. Kızlardan birkaç tanesinin olanca safiyetleri ve cazip halleriyle yek avaz şarkıları ruhumuza nüfuz ediyor, o anda bize esaret

⁶⁶ Rusça: Çavdar ekmeği

⁶⁷ Kulluk, kölelik, aşırı bağılılık

acısını unutturuyordu. Biz de başka bir odaya açılan kapı önünde mest ve hayran olarak bu saf ve sakin ahengi seyrediyorduk. Ruhumun bütün ilgisizliğine rağmen bu temâşâdan ben de derin bir haz duyuyordum. Çünkü, insanların tabii hissiyâtına ait olan bu basit levha bende acı bir his yarattı. Anane ve taassup kayıtları altında ezilen ruhum, bu gördüğüm hayat levhasından pek derin bir özlem ve tahassür alıyordu. Öyle ki gıpta ile seyrettiğim bu açık levhadan hayatımın hiçbir anında müstefid⁶⁸ olduğumu hatırlamıyorum. On yedi ilâ on sekiz yaşlarındaki çiftler, dans ediyorlar, öpüşüyorlar, koklaşıyorlar bu hâl ise kimsenin dikkatini çekmiyor, gayet tabii olarak cereyan ediyordu. Bu açık saçık levha beni bir tarih düşüncesine sevketti. Baltacı Mehmed Paşa, Deli Petro'nun ordusunu Prut nehri sahillerinde Falcı köyü yakınlarında çevirdiği zaman Petro, karısını peşkeş çekmede tereddüd etmemişti. Şu gördüğüm manzara Rus âdet ve ananesindeki iffet anlayışını gösteren bir manzaraydı.

Burada kasaba ve köy evleri inşaata uygun olan ak meşe ve çamlardan yapılmıştı. Her biri yirmi, yirmi beş santim kutrunda olan büyük tomrukların başları kertilerek yek diğerine getirilmiş ve oyulmuş kısımlarına da yosun konularak üst üste rabtedilip inşa olunan bu evler çok muntazamdır. Topraktan iki metre kadar yükseklikte ve iki katlı cam çerçevesindedir. Konakladığımız bu evin sakinleri; kırk beş-elli yaşlarında bir erkek ve bir kadın ile kocası Avusturya'da esir bulunan yirmi beş yaşlarında bir gelin, üç de mektepli kızıdan ibaretti. Oldukça geniş olan salonda yapılan ve pek açık saçık geçen bu âlem sırasında arkadaşım İstan-

⁶⁸ Faydalanma, yararlanma

bullu teğmen K. ev sahibinin geliniyle işaretleşmişler. Ethem’le benim farkında olmadığımız bu hal gece anlaşıldı. Gecenin geç saatlerinde ziyaretçi gençler ve kızlar dağıldılar. Yatma zamanı geldi, evin kızları ortada bulunan fırının damına çıktılar. Karı-koca köşede bulunan hasır örgüden yapılı sergiyi açarak yere serdiler. Kuş tüyünden doldurulmuş yastıklarını başlarını altına alarak kürklerine sarınıp hasır üzerine uzandılar. Bunların yatakları, yorganları içeride ve dışarıda korunma vasıtalarının yalnız kürkleri olduğu anlaşılıyordu. Kürklerin içi vahşi hayvan derisi, dışı el tezgahında dokunmuş keten bezlerdir. Bu kürklerin boyu keçe çizmelere kadar uzanır, kolları ellerinden on santim ileride bulunur. Bu pek basit köylü evinde dört tarafı tahta sıralar ve birkaç tane sandalyeden başka döşeme diye göze çarpacak bir şey yoktu. Muhafız asker kapının arkasına, kocası Avusturya’da esir olan genç kadın muhafız asker tarafa, biz de salonun bu tarafına yattık. Ben iki arkadaşın ortasında idim. Sol tarafımda İstanbullu arkadaş, sağımda ve genç kadın tarafında Ethem yatıyordu. Gece uyku anında sağdan sola hayal gibi bir geçen olduğunu hissettim. Kısa bir müddet sonra kadının sesi ile uyandık. İstanbullu arkadaş üstümden yuvarlanarak yerine geldi, genç kadın asabi ve anlayamadığımız bir şeyler söylüyordu. Hadiseyi ve sebebini anlamak için Ethem gelinle konuştu. Gelin, teğmen K. yı kastederek “Benimle münasebette bulunmak istedi, ben de iki ruble istedim, vermediği için muvâfakat etmedim” diyordu. Hemen geline necat olarak iki ruble verdik. Böylelikle kavgayı temizledikten sonra tekrar uykuya daldık.

Sabah oldu, âdet üzere bir parça çörmihleb ile çaylarımızı içtikten sonra hareket başladı. Bizi diğer bir köye götürmek için

ev sahibinin vasıtasından da istifade edildi. Harp dolayısıyla erkekler bulunmadığından ev sahibinin gelini bizi kızak arabasına bindirdi. Kafilenin diğer vasıtalarını da diğer kadınlar idare ediyordu. Önde ve arkada muhafızlar olduğu halde yürüyüş kolu köyden açıldı. Biz üç arkadaş ve bir de gelin akşamki hadisenin muhakeme ve münakaşasıyla yol alıyoruz. Gelin bize: “Kocam varsın Avusturya’da bulunsun benim sana ihtiyacım yoktur. Sen beni istiyorsan mutlaka para vereceksin. Yabancı adamlarla hatır için temas etmeyiz” diyordu. İstanbullu arkadaş da kadına: “Şu elma yanakların beni meftun ediyor” dedi. Ethem bunu tercüme edince gelin bir kahkaha çekti: “Sen bana iki şeker ver ben de sana bir buse...” Arkadaşla kadın anlaştılar, ama ikinci köye vardığımızda çay içmeye şekerimiz kalmadı.

Karlar üstünde kayan kızaklar üstünde şakalaşarak o günün akşamına ikinci köye ulaştık. Birinci köyde olduğu gibi evlere yerleştirildik. Bizi götüren gelin de bulduğumuz evde kaldığı için bu köylü ile anlaşmamız daha çabuk oldu. Evdekiler; altmış beş-yetmiş yaşlarında bir karı-kocayla, otuz yaşlarında genç bir kadın ve onun birisi erkek ikisi mektepli kız çocuğundan ibaretti. Bu çocukların babası batı cephesinde bulunuyormuş. Çoktan beridir mektubu da gelmiyormuş. İhtiyar adam, bir türlü bizim Türk olduğumuza inanamıyor; biz onun çarpıştığı Türk askerlerine benzemiymişiz. Onun bildiği Türklerin kıyafetleri bizim gibi değilmiş. Kendimizi ihtiyara tanıtmak için, Ethem epeyce yoruldu. Bu konuşmalara ihtiyar kadında iştirak etti. Dünyanın değiştiğini söyledi: “Eski bildiklerinden ne kalmıştır ki? Tabii kıyafetler de değişmiştir” dedi ve ilave etti: “Ahir zamandır kıyamet kopması yakındır” dedi. Anlaşılıyordu ki Moskof diyarın-

da da dini taassup bizden daha az değildi. Bu ikinci köyün evinde de kapıyı girince ilk nazara çarpan mukaddes resimdi. Kapıdan giren ona ubûdiyyet vazifesini ifâdan sonra yerine oturuyor, mektep çocukları dahi bu geleneğe riâyet ediyorlardı.

Konakladığımız her iki evde de Meryem Ana tasviri yanında büyük yaftalarda cennet-cehennem ve sırat köprüsü resmedilmiştir. Sırat köprüsü, ortası kabarık tahtadan yapılmış dar bir köprü; bir tarafına mahşer halkı toplanmış sıra bekliyor, öbür tarafa geçenler cennete gidiyorlar. Cennet ise güllük gülistanlık, ferah-feza bir mahaldir. Ameli sâlih olanlar bu dar köprüden serbest geçip gidiyorlar. Kötü amel sahipleri ise bu dar köprü-nün tahtaları arasından açılan gediklerden cehenneme düşüyorlar ve orada yanıp kavruluyorlar.

İhtiyar kadın, bu hayali resmi bize anlatıyor, hem ağlıyor ve hem de istavroz çıkarıyordu. Din taassubu Rusya'da bizden çok fazlaydı. Her gün yedi defa çan çalınır, bunların uğultuları kulaklarımızı tıkartdı. Rus çarlığı, taassubu ne kadar kökleştirmişse maârifine de o nispette ehemmiyet vermiştir. Çünkü bunların din kitapları da dillerine uygun, mektep kitapları da aynı dil ile yazılmış eserler olduğu için birisi ötekine engel olmamıştır. Biz ise yabancı dilde yazılmış din kitabını, yabancı yazıyla öğrenip anlamak için senelerce yabancı dil gramerini öğrenmeye ömür harcadığımız oluyordu. Bunun içindir ki, Türk milletinin yüzde sekseni okur yazar olamadı. Zimamdârlarımız milletimizi Arap kültürüne bağladıkları müddetçe Araplığın tesirinden kurtulup benliğimize hakim olamadık. Bizde dini taassubun zararları, lehçemize uymayan Arapça kelimelerle yazılmış din kitaplarını okuyup öğrenmek zarûreti-ydi. Mektepli-medreseli aykırılığı mem-

lekette ayrı ayrı iki ideolojinin türemesine sebep olmuştur. Çar rejimi, din morfini zerkettiği nispette eğitim-öğretim cihazlarını de ihmal etmemiş, Rusya'nın en ücra köşesi sayılan bu köylerde çifte çifte mektepler açmıştır.

Atlı-kızaklı yolculuğumuzun bu üçüncü gününde hava açıktı. Güneş karlar üzerinde akis yapıyor ve gözlerimiz zemine bakamaz hale geliyordu. Keskin şimal rüzgarı orman dallarını ısıklıyor ve güzergâhta bulunan köylerde mola verdikçe köylüler bizi alayla seyrediyordu. Soğuktan şikayetimizi dinleyenler kendi çocuklarını göstererek: "Bunlar soğukta oynuyor, bugün hava güzeldir daha sizde alışırsınız" diye gülüşüyorlardı. Nihayet soğuktan tüyleri buz tutmuş bu şimal atları, sepet kızaklarda sürükledikleri perişan hamuleyi Vetluga kasabasına ulaştırdı. Son durak yerimiz olan bu kasabanın ileri gelenlerinden biri olduğunu haber aldığımız Lebedof adında bir Rus'un evine tıkdık.

Şaraphane'den Tiflis'e trenle dört günde gelmiştik. Tiflis'ten de Şarya istasyonuna yirmi üç günde gelindi. Karantina beklemeleri hariç yirmi yedi gün şimendifer üzerinde, üç gün de kızaklar ile geçen yolculuğun nihayetinde Vetluga kasabasında sonu belli olmayan bir hapisane hayatına başlamış olduk.

Burada, arkadaşım Ethem ile tasarladığımız programın tatbiki hazırlıklarını ikmale çalıştık. Güzel Rusça konuşan bu arkadaş üsera kumandanı ile anlaştı. Bize bir Alman hizmet eri getirdi. Ruslar dört subay için bir hizmet eri veriyorlardı. Bize iki arkadaş daha iltihak etti. Birisi Yüzbaşı Ali Rıza, diğeri Mülazım Kenan Efendilerdi. Bu dört kişiye hizmet eri olan Alman Gergi, hem hizmetimizde bulunacak hem de öğretmenlik yapac-

rak bize Almancayı öğretecekti. Ethem güzel Rusça konuştuğu gibi, Almancayı da biraz biliyordu.

Biz üç arkadaş Ethem'in tercümanlığından yararlanıyor, uğraşmalarımız kısır geçmiyordu. Dom Lebedof sakinleri arasında başta Yarbay Saffet Bey olduğu halde Binbaşı Asım, Mehmed Ali, Şakir, Murad Beyler gibi yaşlı ve üst rütbeli şahıslar da bu acı hayatı dindirecek bir meşgale bulmaya çalışıyorlardı.

Bu evde bulunan yirmi beş kişi bulunduğu muhitin durumunu sonra cephe hayatını bu meyânda genç yaşından beri başından geçen halleri hikâye ediyor, günler geçtikçe de tekrarlanan bu hikâyeler tatsızlaşıyordu. Ruslardan gördüğümüz muamele yeis ve sıkıntılarımızı arttırıyor, günden güne ümitlerimiz boşa çıkıyordu. Buralara gelirken şimendifer şimale doğru yol aldıkça Moskof baskısının eksileceği ve biraz olsun serbest nefes alacağımız ümit ediliyordu. Günler geçtikçe sıkıntımız ve perişanlığımız çekilmez hal almağa başladı. Hizmetçimiz Almandan öğreneceğimiz Almanca dersleri aksıyordu. Alacağımız elli ruble maaş vaktinde verilmiyor, yirmi beş kişi verilen üç kiloya yakın siyah ekmek hayatı idame ettirmeye kifâyet etmiyordu. Tahta kerevitler üzerinde ceket ve pantolonla on günümüz daha geçti. Nihayet şikayetlerimiz Ethem'in tercümanlığı ile alâkalı yerlere anlatıldı. Ertesi gün maaşlarımız verildi. İçine ot yerleştirilmiş birer şilte döşek ile kullanılmış bir de battaniye lütfedildi. Arkadaşlar arasında tabldot tesis edildi. Her gün birimiz muhafız asker nezaretinde pazara gidip erzak getiriyor, günde bir öğün olsun yemek yiyebiliyoruz. Sabah akşam kıtlama çay, öğle vakti yemekle günümüz geçip gidiyordu. Bir şekeri sekiz parçaya ayırıyor, her parçasıyla yarım bardak çay içiyorduk. Şeker tedarik etmek ko-

lay iş değil çokça maharet istiyordu. Bu şimal memleketlerinde çay herşeyin üstünde bir hayat iksiri idi. Her gün uykudan kalan Dom Lebedof sakinleri, rüyalarında ya ekmek kadayıfı ya tatlıya bulanmış baklava yediklerinden bahsederlerdi. Aç tavuk düşünde darı görürmüş kabilinden bu rüya tabiri günümüzün kaç saatini öldürüyordu.

Hizmetçilerimiz birinci katta, muhafız askerlerin karşısında bir yerde bulunurlar ve onlarla devamlı temas hâlinde olurlardı. Bizler de bütün havâdisleri hizmetçilerden alırdık. Bir sabah çay içme faslı başlayınca, hizmetçilerden birisi; “Bugüne kadar verilmeyen bütün maaşların verileceğini” müjdeledi. Araştırdık, havâdisin doğruluğu anlaşıldı. Öğleye doğru her birimize üçer maaş nispetinde maaş verildi. Bu atıfet bütün esirler kampından vâki şikayetler üzerine genel karargâhın emirleri ile yapılıyordu. Herkeste bir sevinç vardı. Çünkü, herkesin sıkıntısı son haddini bulmuştu. Kuzey ikliminin dondurucu soğukları korkunç hâl almış, hararet sıfırın altında 35-38 arasında devam ediyordu. Arkama az kullanılmış bir asker kaputu ve bir de çizme tedarik ettim. Başıma Tatarların giydikleri bir kalpak bulmayı da ihmal etmedim. Bu suretle beş-on dakika olsun bulunduğumuz evin bahçesine çıkıp saf hava almak imkânı hâsıl oluyordu.

Bir gün pazara gitmek sırası bana gelmişti. Tabildota et, kuru fasulye, lahana, biraz da tuz alacaktım. Kaputu, çizmeyi ve kalpağımı giydim. Fakat, dışarısı çok soğuktu. Muhafız asker ile kasap dükkanına vardığım zaman, boğazı kesilmeden ve başı gövdesinden ayrılmadan yüzülmüş koca bir öküz, donmuş olarak duvarda dayalı duruyordu. Kasap bu taş gibi donmuş etten istedi-

ğimiz kadar verdi. Kazanlı bakkal Muzaffer'in delâletiyle diğer alacaklarımızı da aldıktan sonra eve döndüğüm zaman kulaklarımın fevkalade sızladığını hissettim. Erzurum mıntıkasında jandarma kumandanlığı yapmış, soğuktan donma hadiselerine çok tesadüf etmiş olan Binbaşı Şakir Bey; kulaklarımın donmuş olduğunu hemen biraz karla ovulmasının faydalı olacağını söyledi. Lâzım geleni yaptık, kulağı kurtardık. Şiddetli soğuklardan kasabanın yanında bulunan ırmak tamamen donmuştu. Üstü karla örtülü olan bu nehrin üstünden her türlü vasıta geçebiliyordu. Senenin altı ayı donmuş olan buradan, kuyu açar gibi buzları delerek su temin ediliyor, ihtiyaçlara kullanılıyordu. Kasabaya gelen köylüler hayvanlarını sulamak için bu ameliyeyi yapmaya mecburdu. Nisan ayından sonra ırmağın buzları çözülür. Volga nehrine karışan bu ırmakta vapurlar vasıtası ile Moskova, Kazan gibi merkezlere münâkalât yapılmaktadır. Yaz günleri bu nehir üzerine 8-10 adet kayık ve dubalardan köprü yapılır. Köylerle kasabanın bu suretle irtibatı temin edilmiş olurdu.

Kasabanın bir banka şubesi, iki yüz adet dükkan ve mağazası mevcuttu. Geniş bir ovaya serilmiş olan kasabanın hemen her evinde bir bahçe bulunmakta, düz ve muntazam caddeleri ile hakikaten şirin ve cazip manzara göze çarpmaktadır. Muntazam bir lisesi olduğu gibi civar köylerden gelen okuyucular için de bir ilkokul ile ortaokul mevcuttur. Rusya'da mıntika mektepleri usulü tatbik ediliyor; ufak köylerden gelen çocukların bu merkezlerde tahsillerinin tamamlanmasına ihtimam ediliyordu. Bura halkının yüzde doksan okur-yazar olduğunu müşahade ediyoruz. Çarlık idaresinin eğitime ne kadar ehemmiyet verdiğini gördükçe, hayret ve gıpta etmemek elden gelmiyordu.

BENİ DÜŞÜNDÜREN OLAYLAR

Rusların her evinin salonlarına girildiği vakit ilk nazara çarpan, Meryem Ana resmi ve yanında Cennet-Cehennem ile Sırat köprüsünü tasvir eden büyük tablo olduğu görülür. Tablolar hep aynıdır: Mahşer halkı toplanmış herkes amelinin hesabını veriyor, ameli kötü olanlar köprünün dökülen tahtaları arasından cehenneme düşüyorlar. Bu hayali resim ruhlarını o kadar şarmış ki, salona giren insanlar ilk iş olarak İmran kızı Meryem'in mukaddes tasvirine ubûdiyyet vazifesini ifâ ediyor ve istavroz çıkardıktan sonra geçip yerlerine oturlardı.

Hıristiyanların hâmisi, Ortodoksların Ruhani Reisi Rus Çarı, bu muazzam Rus galebeliğine nasıl ulaşmış, bu inancı nasıl aşmıştı. Bir hayret edilecek husus da, millî eğitimin daha ileri merhalede olmasıdır. Bizim gibi mektep ve medrese zihniyeti çatışması olmamıştır. Çar idaresi ile Abdülhamid idaresi arasında büyük fark vardır.

Abdulhamid'in Ruhani Müşaviri Ebülhüda gibi, Çarın da Rasputin'i vardı. Her ikisi de taassubu kökleştirmek için gaipen ilham aldıklarına baştakileri inandırmışlardı. Taassup bizi cahil bırakmıştır. Anladığıma göre de sebebi şudur; Arap membalardan fışkıran Müslümanlık, bize yabancı idi. Dilimize uygun bir yazıya sahip değiliz. Lehçemize uymayan bu yazıyı öğrenmek her Türk'ün ve bilhassa köylülerin harcı değildi. Arap harfleri ile Türkçe yazı yazabilmek için az çok Arapça bilmek zarureti vardı. Bir Türk, Arap harfleri ile yazı öğrenmeye senelerce çalışmak mecburiyetinde idi. Bununla beraber, Müslümanlığın âdap ve şeraitini öğreten kitap da ayrı dilden olduğu için onu öğrenmek de büyük ömür tüketmeğe sebep olmaktaydı. Din ki-

taplarının Türkçeye çevrilmesi engellenmektedir. Din adamlarımız; Kur'an'ın lafzına, ruhuna ve manasına halel getirilmemesini savunmaktadırlar. Kur'an namazda vahyolunduğu gibi okunmalıdır, namazda Kur'an'ın Türkçe tercümesi caiz değildir diyorlar. Her Türk'ün bilmediği bir dilde yazılmış sureleri ve manasını öğrenmeden kıldığı namaz, bilmem ki tercüme edilmeyişinden daha mı makbûldür?

Bizim inandığımız Allah insanların yalnız dinini değil, gönlünden geçenleri de bilen bir kudrettir. Bu itibarla, Kur'an'ı mahrecine uygun okumayan pelteklerin namazı kabul oluyor da, başka milletlerin kendi dillerine çevrilmiş Kur'an ile kıldıkları namaz niye kabul olunmasın. Arapça dilden başka bir dil bilmeyen bir nesneye Allah diye tapmak esasen caiz değildir. İnandığımız Allah, yarattığı bütün insanların yalnız dillerini değil her ahvâl ve hareketlerine de vâkıf olan bir kudret sahibidir. Binâenaleyh ibadet, Türkçe yazılmış Kur'an'la da câiz olur kanâatındayız. Bunun içindir ki, Arapça yazı ile din kitabını okutmaya zorlamak yüzünden bu masum millet cahil kalmıştır. Müsbet ilimler iktibasına vakit bulamadığı için, bugün geri kalmış olan milletler seviyesine düşmüştür. Geri kalmamızın sebebi, Hâlife nâmını taşıyan hükümdârlarımızın Ebülhüda gibi sahte müşavirlerin tal-kınına inanmalarıdır. Saraylarda maksatlı roller oynayan Araplar, Ebülhüdalar, Osmanlı İmparatorluğu içinde hakim millet olan Türk milletini cahil bırakmışlardır. O derece ki, kendi ülkesinde Türk adının kötü makamda kullanılmasına kadar ileri gitmişlerdir. Bunda, Türk hükümdârlarının da kusurları büyüktür. İstila devirlerinde diğer ülkelerden getirdikleri karışık insanları saraya doldurarak Osmanlı hanedanının neslinin bozulmasına sebep ol-

dular. İmparatorluğu idare eden zimamdârlar arasında pek az Türk asıllı kişiler kalmış bulunmaktaydı. Herkes kendi ırkına ve öz yurduna çalışıyordu. Bugünkü Türk yurdu maalesef hiç himmet görmemişti. Öz yurdunda hakim unsur olan milletimizin adı ile unutulmuştu ki, bir avuç genç, Türk neslinin himmetiyle kendi yurdunda milletini savunmak için “Türk Ocağı” adı ile bir dernek kurmak zorunda kalmıştı. Hülâsa, din bezirganları tarafından saf ruhumuza aşılana taassup morfinleri, geri kalmamızın sebebi olmuştur.

Çarlık Rusyası'nda da din taassubu ağır tahribat yapmıştır. Çar sarayının din telkinâtı Rus halkının ahlakını bozmuştur. Çarın ruhani müşaviri olan Rasputin, bütün dinlerce kabul edilen ahlâk kaidelerini unutturmuş, kendi terbiyesine uygun olanları aşılamiştir. Çarın muhafız subaylarından birisinin “Rasputin’i Nasıl Öldürdüm?” diye yazdığı kitabını okudum. Bu muhafız subay kitabında: “Rahibin becerikli bir köylü çocuğu olduğunu, bulunduğu mevkii işgal edecek ilmi ehliyeti olmadığını, yalnız tenasül aletinin fevkaladeliği yüzünden bu açıkgozün saraya intisap edebildiğini” uzun uzun yazmıştır. Rusya’da görüp öğrendiğim hadiseler hakikaten saray muhafız subayını doğrulamaktadır. Rus halkının mukaddes tasavvura ve tasvire taassup derecesinde bağılılıkları; Çarın ruhani müşaviri Rasputin’in aşırı derecede bu saf şimal mahlûklarına müessir olmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Rasputin, Rus halkına Meryem’i numûne emsâl göstermiş; babası belirsiz çocuk yapanların ahirette İmran kızı Meryem’in sağında yer alacaklarına inandırmıştır. Bu inançla Rus kadınları hiçbir kayda tabi olmadıkları gibi erkekleri de alışkın durumdadırlar. Rusya’da mahremiyet diye bir şey yoktur.

Her eve teklifsiz girilebilir, kadının muvâfakati alındıktan sonra eşinin vazifesi size bir çay hazırlamaktan ibarettir. Rasputin kendi mesleğine uygun mezhebini öylesine genişletmiş ki, dünyada hiçbir milletin bu hale düştüğünü zannetmiyorum.

Anlaşıyor ki, hangi din ve inanca sahip olunursa olunsun, taassup ve hurafe insani ve ahlaki değerleri mahvediyor ve gelişmesine mani oluyor.

VETLUGA'DA ESARETE DEVAM

Evimiz, kasabanın şimal doğusuna düşen ve oldukça hakim bir mevkide, manzarası güzel bir yerdi. Pazara gelip geçen köylüler, muhafız askerlerin müsaadesiyle bize süt, yumurta gibi gıda maddelerini getirir satarlardı. Yumurtaların bozuk olanlarını İstanbullu arkadaş, sütün bozukluğunu da Yüzbaşı Recai Bey iyi bilirdi. Köylülerin getirdiği sütün çoğu at sütü olduğundan, yüzbaşı muayene etmedikçe almağa cesaretimiz olmazdı. Süt bozuk olduğu zaman bunu köylü kadına anlatamazdı. Ancak, sütün adını Rusça “moloko” diye söyler ve arkasından at gibi kişnerdi. Alış-veriş sırasında kadınların, bazen ayakta bacaklarını ayırarak ufak su dökme ihtiyaçlarını gördüklerine şahit olurduk. Gözümüzün önündeki bu durum bizi çok şaşırtırdı, ancak onlar hiç aldırış etmezler tabii olurlardı. Bu şimal memleketinde sanki tek tipte yoğrulmuş Moskof insanı vardı. Kadınlar orta boylu, gürbüz çıkık yanaklı, basık burunlu, çukur mavi gözlü ve sarıya meyal beyaz saçlıdılar. Güler yüzlü ve içli tavırlarıyla kendini beğendirme sanatı Rus kadınlarında her zaman müşahade edilebilirdi. Köy kadınlarında da mevcut ise de bunlar daha ibtidâi ve temizliğe riâyet etmedikleri için kötü kokularıyla yanı-

na yaklaşanları tiksindiriyorlardı. Kasabada 20 ile 40 yaş arasında erkek pek az görülüyordu. Bunlardan bir kısmı da sakatlarından ibaretti. 40 yaşından yukarıya erkekler tamamen sakallı ve omuzlarına kadar saçlıdılar. Başlarında ya tavşan veyahut siyah kuzu postundan yapılmış kalpakları bulunuyordu. Her mujik keçe çizmeler üzerine uzun bir kürk giymiş ve üstüne sımsıkı bir kuşak bağlamış durumdaydı. Yüksek perdeden zırıl zırıl bir sesle konuşuyorlardı.

Kasabada bulunan esirlerin muhafazasına memur edilen askerlerin başında bir naçalnik⁶⁹ Yarbay kumandan ve muavini ile bir de çavuş bulunmaktadır. Lehli bir Yahudi olduğunu öğrendiğimiz naçalnik, cepheye sevkedilme korkusuyla Ruslara hulûskârlık yapmak için bizlere işkence olsun diye bütün müracaatlarımızı kabul etmiyor ve geri çeviriyordu. Bulunduğumuz evin alt katını muhafız Rus askeri ve bizim hizmet erleri işgal ediyor, ikinci katında da yirmi beş muhtelif rütbede subaylar bulunuyordu. Akşamları bizim odanın pencerelerine kadar her taraf sımsıkı kapatılır, dışarı ile temasımız kesilirdi. Hiç kimse ile görüştürülmezdik.

Aldığımız elli ruble maaşın beş rublesini Almanca öğretmemiz olan hizmetçiye veriyorduk. Kalan kırk beş ruble ile bir ay idare etmeye çalışıyorduk. Ancak, kifayet etmiyordu, günden güne mahrûmiyet ve ıstırabımız artıyordu. Hiçbir tarafla muhabere edemiyor, gazete-kitap gibi okuyacak bir şey bulamıyorduk. Rusya'da intişar eden Türkçe, Tatarca yazılı Yulduz, Şimal Bağı ve Tercüman gibi gazetelerin basım ve yayınevlerine müracaat edi-

⁶⁹ Rusça: Komutan

yoruz, cevap dahi alamıyorduk. Büyük şehirlerde bulunan kütüphanelerden istediğimiz kitaplar için müsbet cevap gelmiyordu. Almanca dili öğrenmemiz yalnız hizmetçimizin dirayet ve ehliyetine kalıyordu. Bu evde, kurmay binbaşidan alaylı asteğmene kadar değişik rütbede subaylar vardı. Okumak ihtiyacını hissedenler, bir çalışma metodu takip ediyorlar, okumaya alışkın olmayanlar ise afaki konuşmalar edip izana sığmayan hallerle esasen ufunetli olan evimizin havasını kirletiyorlardı. Bir müeddebaya⁷⁰ tabi olmayan bu başıboş arkadaşların üzücü hareketleri de Rus işkencesinin bir başka çeşidi idi. Bazen öyle oluyordu ki, biz dört arkadaş ders çalışırken, bir diğer arkadaş oturduğu ke-revetin üstünde kaba boydan alabildiğince yüksek seste bir türkü söylemeye başlıyordu. Buna nisbet olsun diye bir başkası, daha yüksek perdeden, derken üç-dört kişinin her havada bağrıışmaya başladığı ayrı dil ve şivelerde kulak tırmalayan kerih bir zırlıta ortaya çıkıyordu. Hiçbirisine de bu edepsizliği yapmayın denilemiyordu. Sevgili yurdumuzdan bu kadar cüda düştüğümüze göre ümit ettiğimiz serbestiye erişemediğimiz bizde hayal kırıklığı yaratıyordu. Bu kadar uzak Moskof diyarında başıboş kalsak da kimse ölümü göze almadan ayrılmayı düşünemezdi. Fakat ne çare ki vazifeliler değıştikçe idare tarzının tahakkümü de değışiyordu. Esasen talih bizi canevimizden vurmuştu. Esaret halkası boğazımıza takıldıktan sonra bu minnete katlanmak bizim için alın yazısı idi. Vatan müdafaası için ölümü göze alarak koştüğümüz cephede talih bizi Sibirya'nın dayanılmaz esaretine kadar sürükledi.

⁷⁰ Terbiye

Bu perişan ve işkenceli hal içinde hastalanan arkadaşlarımızdan hastahaneye gidenler çoğalmaya başladı. Soğuktan ben de üşütmüş ve hastalanmıştım. Tercümanımız Ethem'i yanıma alarak ben de gittim. Vetluga'da iki hastahane olduğunu öğrendik, birisi askerî, diğeri sivil halkın hizmetinde olduğu anlaşılyordu. Asker olmamız itibarıyla bizi ilk önce askeri hastahaneye göturdüler. Burası bir revir hâlindeydi. Baktılar, teşkilatı noksan olduğu için sivil hastahaneye sevkettiler. Hastaneye vardığım zaman, koridorlarının hastalarla tıklım tıklım dolu olduğunu gördüm. Hastâhanede iki doktor vardı. Hastalarını fevkalade muayene ediyor, hiçbirisini baştansavma yapmıyordu. Reçetesi yapılan hastalar, bitişik eczaneden ilaçlarını parasız tedarik ediyorlardı. Doktorlardan öğrendiğimize göre, hastahaneden aldıkları maaş kifayet eder derecede olduğu için bütün mesailerini hastahaneye tahsis ediyorlarmış. Hariçte muayeneleri yokmuş. Halk, hastahanelerde ücretsiz muayene oluyor, ilâçlarını da eczanelerden teminediyordu. Doktorlardan edindiğimiz bilgiye göre, muayeneye gelen kadınların çoğu zührevi hastalıklardan muzdaribdi. Bu tehlikeli hastalığa yakalanmamak için kadınlarla temastan kaçınılmak lazım geliyordu.

Bir tarafta tahammül edilmez kavurucu soğuklar, gıdasızlık, hastalık ve sefalet diğer taraftan idarenin baskılı muameleleri içinde nihayeti belli olmayan bu sefil esaret ruhlarımızda çöküntü yaratmıştı. Bu karanlık akıbetle tevekkül ile tahammül edecek takatimiz kalmamıştı. Bir gün bazı arkadaşlarla fikir beraberliği yaptık. Bir hamlede muhafızların ellerindeki silahları almak, hepsini öldürmek şu Vetluga denilen Moskof kasabasını hercümerç etmek, sonra da yaşamaya değmez gördüğümüz hayatımıza

son vererek melhuz esaretten kurtulmak istiyorduk. Bu işin müzakeresi safhasında bizim gruplandığımızı duyan büyük rütbeliler, naçalnik “Bulunduğumuz yerde kanlı bir hadisenin zuhûr-ı melhûz bulunduğunu, keyfiyetin karargâh-ı umumiye bildirildiğini” söylediler. Bu müracaat üzerine kumandan geldi, evin bahçesinde bizleri topladı. Bizi bu kadar sıkı kayıt altına almanın sebeplerini anlattı. “Harp hâlindeyiz”, dedi ve devam etti: “Kasaba halkının en azından onda birinin kalbi yaralıdır. Kimi sizler gibi esir, kimi öteki dünyayı boylamış bir çok evlatları vardır. Biz sizleri buradan kaçır diye değil, kasaba halkının hücumundan korumak için muhafızlarımızı başınızda bekletiyoruz. Sizi daha fazla serbest bırakmaya muhitin havası müsait değildir” dedi. Bizler de cevap olarak: “Bu sefalet içinde dünyadan habersiz yaşamanın ahiretten ne farkı var. Bura halkından korunmak için kapıları, pencereleri tıkamaya, Rusya’da çıkan gazetelerden dahi mahrum edilmemize akıl erdiremiyoruz. Sizden fevkalade denecek bir lütuf istemek hakkımız ve haddimiz olmadığını biliyoruz. Çünkü nezdinizde tutsak bulunuyoruz. Mahrûmiyete katlanıyoruz. Bizi biraz rahatlatın. Gazete temin edilsin. Bir avuç insanın dünya siyasetine buradan ne tesiri olabilir ki, yapacağınız insani vazifedir” dedik. Sonra kumandan ayrılıp gitti. Bir müddet sonra da Hasan Sabri Ayvaz tarafından Kırım’da çıkarılan Tercüman gazetesinin abonesine müsaade edildi. Daha sonra Kazan’da intişar eden Yulduz gazetesi gelmeğe başladı. Kırım’da intişar eden Tercüman gazetesi, bizim İstanbul’da intişâr eden gazetelerden farklı değildi. Siyasi, ilmi, edebi yazılarını dikkatle okuyor, umûmi harbin geleceği hakkında fikir edinme imkânı buluyorduk. Ancak, Kazan’da intişâr eden Yulduz gazetesini an-

lamakta zorluk çekiyorduk. Tercümesi için Altay dillerine az çok vâkıf olan aramızdaki Turancılardan istifade ediyorduk.

Günler geçtikçe Rusya'da açlık sıkıntısı artmaya başladı. Bizler de bu darlıktan nasibimizi alıyorduk. Tercüman gazetesi de durumu açık açık yazarak, umûmi efkârı haberdâr ediyordu. Fırıncı bize tahsis olunan ekmeği hergün evimize getirirken son günlerde getirmez oldu. Zaten beyaz ekmek yüzü göremiyorduk. Çavdar, yulaf, kara bakla denilen nesnelerden mamul mor yüzlü mide bulandıran ekmeğe de hasret kalıyorduk. Fırıncılara verilen un kifâyetli olmadığından, yarım ekmek için kasaba sakinlerinin birbirleriyle kavga ettikleri oluyordu. Ekmek karneye bağlanmıştı. Beş kişiye bir kilo civarında bir ekmek veriliyordu. Bizim evde bulunan yirmi beş kişiye beş ekmek verir oldular. Beş ekmeği yirmi beş kişiye adaletli taksim edebilmek için tahtadan bir terazi yapmıştık. Ekmeği parçalara ayırıyor, sonra tahta terazinin iki kanadında denkleştirip dağıtıyorduk. Şayet on gramlık bir fark olsa, taraflar arasında küfürlü, yumruklu kavgalar dahi olabiliyordu. Tabii bunlar yaşadığımız hayatın verdiği asap bozukluğundan ileri geliyordu. Günden güne yokluk, kıtlık, pahalılık artık had safhaya ulaşmıştı. Gazeteler bütün Rusya'da açlık ve yokluk hüküm sürdüğünü bu vaziyette harbe devam etmenin felakete sürüklenmek olduğunu açık açık yazıyordu. Gazetelerin yalnız muharebe safhalarına ait olan kısımları sansür ediliyordu.

Bugün, mühim bir tarih sahifesini çeviriyoruz. 3 Nisan 1917 Rusya'da Çarlık idaresi yıkılıyor, Petrograd'da kan gövdeyi götürüyor, Çar hanedanının başı kesiliyor ve Rusya ihtilal ile çalkalanıyordu. Evimizde ise bir ümitle bayram havası esiyor, sevincimiz haddini aşıp bir çılgınlık hâlini alıyordu. Elimizdeki Tercüman ve

Yulduz gazetelerini heyecanla okuyoruz. Lenin, Beyannâme yayınlamış, hülâsa edersek şöyledir: “Hepimiz çıplak doğduk. Biz niçin zenginlerin kulu kölesi oluyoruz. İnsan olarak hepimiz müşterektir. Zenginlerin bizden üstünlüğü adalet ve musavât prensiplerine uymaz. Biz bu ideolojiyi yok edeceğiz. Zenginlerin mallarını müsavât üzere taksim edeceğiz. Hiçbir ırk ve mezhep farkı tanımıyoruz. Bolşevik olanlar bayrağımız altında toplansın” diyordu. Arkadaşım Ethem’e Bolşevik nedir diye sordum. Ethem, bizim Türkçede bunun baldırı çıplak manasına geldiğini söyledi. Anlaşıldı ki komünistliğin ve bolşevikliğin tohumu fakirliktir. Fakirlikten ezilen Rus halkı, Lenin’in arkasına düşmüşlerdi.

Bizler seviniyorduk. Çünkü, Çar döneminde harp devam ediyordu. Bizim esareten kurtulmamız mümkün değildi. Şimdi ise harp nihayete erecek belki bizler de bu Moskof diyarından kurtulacağız diye seviniyorduk.

Çok gecikmedi, muhafız kumandanı olarak başımızda bulunan ve bizi canımızdan bezdiren ayı kılıklı starşe defolup gitti. Eski muhafızları da cepheden yeni gelen askerlerle değiştirdiler. Yeni gelen bu genç askerler ile ahbaplığımız çabuk başladı. Her gün bizimle cephedeki perişan hallerini konuşurlardı. Galiçya cephesinde Alman, Avusturya kıtaları önünde nasıl kaçtıklarını anlatırken bizler de katıla katıla gülüyorduk. Birisi anlatıyordu: Alman cephesinde bozulmuşlar, kaçarken çarığının fırlatıp atmış, üç gün kaçtıktan sonra ancak başında şapkasının olmadığını farkına varmış. Alman teyyareleri de bunlar kaçarken üstlerine havadan çarık yağdırmış. Çünkü herkes çarıklarını terkederek kaçmışlar. Bir gün nöbetçi muhafız askerden birisi bizim tercü-

man arkadaş Ethem’le konuşurken şöyle diyordu: “Ben burada Kostromalıyım, sen orada Bandırmalısın. Aramızda taksim edemediğimiz bir şey yoktur. Bizler birbirimizi tanımıyoruz. Ne sebeple sen beni öldürüyorsun, ben sana silah çekiyorum. Bizleri biribirimize öldürten Çar ile Sultandır. Biz Çarı yok ettik. Siz de memleketinize dönünce sultanı bizim gibi yaparsanız harp ortadan kalkar, herkes yurdunda selamet yaşar” şeklinde kendi düşüncelerini ifade ediyordu. Bunlar da bizim gibi harpten bıkmışlar sulh ve selamet istiyorlardı.

Ancak, zaman ilerledikçe meydana gelen değişmeler sulh ve selameti göstermiyordu. Sivil milisler askeri idareye de müdahale ediyordu. Büyük bir kargaşa yaşanmaya başlanmıştı. Biraz ferahlığa kavuşmakta olduğumuzu sanarak seviniyorduk. Fakat, milisler askerde kayıp olanların yakınlarını da yanlarına alarak geliyorlar ve bizlere sataşıyorlardı. Bizlere bir şeyler almak için pazara çıkan hizmetçilerin, komünist milisler tarafından dövüldüğünü öğrendik. Eskiden pazara çıkarken yanımızda olan bir muhafıza rıza göstermiyorduk. Şimdi ise üç muhafızla çıkabilir olduk. Bizleri de sorguya çekmek isteyen bu sivil milislerin şirretlikleri artmıştı.

Başımızdaki muhafız asker takımıyla iyi geçinmeye çalışıyorduk. Onlardan havadis temin ediyorduk. İhtilalden sonra asker kaçaklarının sayısında artma olduğu, orduda da pek çok subayın öldürüldüğünü, pek çoğunun hapsedilip veya ordudan çıkarıldığını, subaylara düşman olan militan askerlerin hakimiyetinin mevcut olduğunu öğreniyorduk. Herhangi bir sebeple kasabaya çıkan arkadaşımız bir havadis ile geliyordu, evde onun müzakeresini yapıyorduk. Yine bir gün kasabada kaçak askerlerden

bir komite kurulduğunu öğrendik. İdareyi onlar ellerine almışlar, Çar taraftarı olan eski polisleri cepheye göndermişler, onların yerini milis güçlere tevdi etmişler, eski idarecileri de merkeze sevk etmişler. Bunların pek çoğunu da “Menşeviktir”, “Burjuvadır” diye suçlayıp cezalandırmışlardır. Bunun gibi diğer merkezlerde kurulan milis komiteler de idareyi ele alıp aynı muâameleyi yapmışlardır. Komiteler; tecrübesiz, gözü açık, gözü pek rütbesiz sıradan askerlerin idaresinde olup, her yerde anarşi ve başıbozukluk meydana gelmektedir. Bu bakımdan bizler de daha dikkatli ve ihtiyatlı olmaktayız.

Bir gün hiç aklımıza gelmeyen ve ümit etmediğimiz bir havadis aldık. Rusya’da bulunan esir karargâhlarını ziyaret için bir Kızılay Heyeti geliyormuş. Yusuf Akçura Bey’in başkanlığındaki bu heyet pek yakında Vetluga’yı ziyaret edecekmiş diye müjdelendi⁷¹. Ertesi gün, Alman ve Ruslar arasında sulh müzakereleri başlamış denildi. Bu havâdisler bize ekmek ve sudan kıymetli geldi. Hemen aslını esasını sormaya başladık. Fakat nafille...hiç kimse de güvenilir bir haber veremedi. Gazetelerde de böyle bir habere rastlamıyorduk. Bazen birisinin bizimle alay ettiğini düşündük. Bazen de umutsuzluk arasından bir umut ışığı yakıyorlar diye teselli bulduk.

⁷¹ Yusuf Akçura, Osmanlı “Hilâl-i Ahmer”i üyesi sıfatıyla, 14 Mart 1918 tarihinde Petrograd’dan Moskova’ya gelmiş ve Moskova’daki yardım komitesi ile görüşükten sonra aynı gece Türk esirlerinin bulunduğu Kostroma şehrine gitmiştir. Moskova yardım komitesinin verdiği bilgiye göre 1918 Martı ortalarında Vetluga şehrinde; 99 zabıt, 27 nefer esir bulunmaktadır. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı/Kültür Eserleri, Ankara, 1990, s.447, 450

BİR BAYRAM SEVİNCİ

4 Temmuz 1917. Bugün Ramazan ayının Kadir gecesiydi. Çarlık Rusya'sında dini ve milli bayramlar hiç ihmal edilmeden yapıldığı gibi, Müslümanlar da sayılı günlerini ve bayramlarını ihtimamla devam ettiriyorlardı. Biz Müslümanların Kadir gecesinin bir merasimle kutlanması, Umûmi Müfettişliğin tamimi ile bakkal Mustafa Efendiye tebliğ edilmiş. İhtilal idaresi henüz böyle konularla meşgul olmadığı şu sıralarda, bizim de bu eski âdetten faydalanmak ve bu vesileyle diğer evlerde bulunan arkadaşlarla görüşülmek isteniyordu. Kadir gecesini kutlama merasimini yapmaya bizim evde bulunanların önyak olması icabediyordu. Çünkü Vetluga'da esir bulunan subayların yaş ve rütbe itibarıyla en büyükleri buradaydılar. İçimizde Şeyh efendi dediğimiz uzun sakallı bir kıdemli Yüzbaşı da bulunuyordu. Bu zat bütün vaktini ahiret hazırlıkları ile geçiriyor, içinde bulunduğumuz hal ve istikbal ile ilgilenmiyordu. Haziran ayının gündüzü yirmi saat olan bu uzun günlerinde, orucunu eksiksiz tutmuş idi. Şeyh efendinin tuttuğu oruç hürmetine, esaretten kurtulmak üzere, bugün dua ve niyazda bulunulacaktı.

İyi uzun hava çağırabilen Yüzbaşı Recai Bey, erken kalktı. Sabâ makamında bir salât ve sonra da ezan okudu. Ömürlerinde görüp işitmedikleri bu yanık sesli hava ile civarda bulunan Ruslar da alâkadar olup etrafımıza toplandılar. Merasimin bizim evin önünde yapılması kararlaştırılmıştı. Diğer evlerdeki subay arkadaşlar da geldiler. Burada müstesna bir dini merasim yapılyordu. Kuran ve Mevlütten parçalar okundu, esaretten kurtulmak için uzun uzun dualar edildi. Bu merasim sebebiyle esir subaylar bir araya gelmiştik. Çok iyi oldu, birbiri-

mizle konuştuk, dertleştik. Yapılan merasim ruhlarımızda yeni rüzgarlar estirdi.

Müteakip günlerde bayramı da yaptık. Bu arada 10 Temmuz 1908 Bayramımız da pek neşeli geçiyordu. Yalnız bu bayrama içimizde bulunan Araplar katılmadı. Onların bu hareketi içimizdeki vatan aşkını daha da körükledi. Bahçede toplanan Türk subayları, 10 Temmuz 1908 Bayramı'nın mana ve ehemmiyeti hakkında nutuklar irâd ediyorlar, heyecana gelen arkadaşlar kucaklaşıp öpüşüyorlardı. Bazen Ahmet Şükrü ileri fırlıyor İttihat ve Terakki Kabinesi'nin Maliye Nazırı Cavit Bey'i taklit ederek sol elini cebine sokup bütün talâkatı ile bizi ağılatırcasına konuşuyordu. Bazen de bu havayı dağıtmak için Eczacı Ahmet Refik Bey çıkıyor, Tunalı Hilmi'yi taklit ederek konuşmasını kuş tutarcasına ellerini havaya kaldırarak yapıyor, gülüşmemizi temine muvaffak oluyordu. Netice itibarıyla, azaplı günlerden sıyrılıp bir nebze ferahladığımız inkar edilemezdi.

BİR TESADÜFTEN DOĞAN DOSTLUK VE BİR FİRAR HADİSESİ

Bir gün yeni gelen arkadaşlardan Faik ile evin bahçesinde geziniyorduk⁷². Bu sırada "Guten Morgen" diyen bir kadın sesi duyuldu. Ben Almanca cevap verince, bahçenin dışındaki yolda kocası ile durmakta olan kadın parmaklıklara yaklaştı ve bizden hâl hatır sormaya başladı. Biraz Almanca öğrendiğim için az çok

⁷² Sözü edilen kişi Faik Tonguç'tur. Tonguç'un da I. Dünya Savaşına ait hatıraları yayınlanmıştır. Bkz. Faik Tonguç, *Birinci Cihan Harbinde Bir Yedeksubayın Hatıraları*, Ankara, 1960

anlaşabiliyorduk. Bu sırada nöbetçi asker “nilza” diyerek men etmek istedi. Almanlar nöbetçiyi yanlarına çağırdı ve iki ruble verdi. Sonra kendi oturdukları evin adresini söyleyerek: “Nöbetçi bulunduğun saatlerde bu efendiyi bizim eve getir, sana hergün iki ruble para verelim” dediler. Nöbetçi asker Almanların bu teklifini derhal mojna⁷³ diye kabul etti.

Rusya’da rüşvet ve irtikâp esasen alenen yapılmaktaydı. Bu başıboş devirde her yolsuzluk oluyordu. Nöbetçi ertesi günden itibaren beni bu Almanların evlerine götürmeğe başladı. Almanlar aslen Stuttgartlı olup, ticaret maksadıyla Petrograd’a yerleşmişler. Orada apartman ve mağaza sahibi olmuşlar. Rus-Alman harbi başlayınca, Ruslar bunları bir tedbir olarak Sibirya’ya sevk ederek buralarda esir muamelesine tabi tutmuşlar. İlk tanışmamızda kısaca öğrenebildiğim durumları bunlardı. Bu sivil esir karı-koca ile tanışıklığımız ve görüşmelerimiz samimi oluyordu. Benim bir Türk subayı olduğumu öğrenince daha da fazla yakınlık göstererek benim için her fedakârlığı yapacaklarını söylediler. Onların oturduğu ev ile bizim evin arası çok yakındı. Bazen bahçe duvarı olarak kullanılan parmaklıklar arasından onların evine gidebilmek mümkün oluyordu. Birkaç gün böyle gidip-gelince bizim arkadaşların da dikkatini çekmeye başladı. Nihayet, muhafız askerlerin başı starşe haberdar edildi ve gidip-gelmeme son verildi.

Aradan iki-üç gün geçmişti, yine bahçede dolaşırken dostumuz Almanların parmaklığa yanaşarak benimle konuşmak istediğini gördüm. Selâmlaştık, keyfiyeti kendilerine anlattım. Mü-

⁷³ Rusça: Olur, kabul

teessir olup ayrıldılar. Bir hafta sonra starşe beni çağırđı. Bana: “Dışarı çıkmamak kaydıyla, bahçe duvarı arasından Almanların evine gidebilirsin” dedi. Tekrar gösterdiği yerden gitmeğe başladım. Durumu Almanlara sorduğum zaman, para vererek işi hallettiklerini söylediler.

Almanca’yı pek bilmediğim için, konuşmalarımızın yarısı işaretleşme suretiyle geçiyordu. Onlar çabuk konuşuyor ben anlamıyordum, ben konuşurken şaşırıp Türkçe kelimeler sarfediyordum. Bu şekilde gülüşme ve kahkaha arasında zaman geçiriyorduk. Daha sonra aramızda samimiyet ve alışkanlık arttıkça, onlardan hem ders alıp öğrenmek hem de pratiğimi konuşarak ilerletmek istediğimi söyledim. İsteklerimi memnuniyetle yerine getireceklerini bildirdiler. Esir muamelesi gören kendilerinin de, bizim gibi bağıryanıklarla dertleşerek hadiseleri müzakere etmek isteğinde olduklarını izaha çalıştılar.

Alman dostlarım, görüşmelerimizde artık bana öğretmenlik yapmaya başladılar. Konuşmalarımızda bana yardımcı oluyorlardı. Telâffuz ve kurallarda tekrarlama yaparak doğrusunu öğretiyorlardı. Sıkıcı olmayan bu karşılıklı konuşmalarımız eğlenceli geçiyordu. Konuşmalar arasında adımızı ve adresimizi birbirimize söylüyoruz. Ben adımın Mustafa Fevzi olduğunu söylüyorum. Onlarda bana, kadının adının “Paula Rusy”, erkeğinin adının da “Hans Rusy” olduğunu söylediler. Her ikisinin isminin sonunda Rusy vardı, merak edip sormam üzerine de: Paula’nın öz adı, Rusy’nin de soyadı olduğunu anlatmaya çalıştılar. Halbuki bizlerde soyadı diye bir şey yoktu. Ben de onlara: Adımın Mustafa, soyadımın da Fevzi olduğunu söylemekte gecikmedim. Bizim gibi Abdülhamid devri insanların Avrupa muaşeret adabı-

na uyması ve onlar gibi hareket etmesi aklımızın ucundan dahi geçmezdi. Bu suretle, soyadı meselesi var olduğunu öğrenmiş oldum. Bir gün kadın bana: “Siz Türkiye’de başınızı açık bulundurmaz mısınız? Bizde başı kapalı oturmak hoş görülmez. Gerçi biz aramayız ama, başka gelenler başı kapalı oturmayı hakaret kabul ederler” dedi. Ben kusurumu itiraf etmekle beraber: “Biz askeriz, askerler resmi kıyafetleri ile başı açık olmazlar” diyerek bu hatayı tamire çalıştım. Sonra da onlara uyararak başı açık oturmağa başladım.

Günlük olaylar konuşmalarımıza mevzu oluyordu. Rus ihtilali karşısında Almanların tutumunun neler olabileceği hakkında, sulh şartları ve müzakereleri mevzuunda istikbale matuf konuşmalarla vakit geçiriyorduk.

* * *

Evimizin bahçe duvarı bir adam boyu yükseklikte demir parmaklıklarla çevrili olup, bizi dış alemden ayıran mani bundan ibaretti. Dış taraftan gelip-geçen Rus kızları, alaylı konuşmaları ile bizimle şakalaşırlar, “Subay efendiler biraz konuşalım” diyerek yakınlık gösterirlerdi. Bizler ihtiyaçlarımızı anlatacak kadar Rusça öğrenmiştik. Kızların tekliflerini cevaplamakta gecikmezdik.

Yine bir gün liseden çıkan kızlardan bir grup evin önünden geçerken, bahçede gezen Topçu Üsteğmen Hikmet’e laf atmış. Biraz Fransızca öğrenmiş olan Hikmet de, cevabını Fransızca vermiş. O sırada kızlardan birisi nöbetçiden müsaade alıp Hikmet’in yanına gelmiş ve yarım saat kadar görüştükten sonra ayrılp gitmiş. Sonradan da görüşüp mektuplaşmışlar.

Bir gün Hikmet’in bu kızla beraber firar ettiğini öğrendik. Biz bu firar hadisesini pek müsbet karşılamadık. Çünkü, ihtila-

lin karışıklığı her yerde devam ediyordu. Gazeteler “Rusya’da Rus Harbi” başlığı altında, tarafların birbirlerini boğazladığını, felaketi, kan ve revanı yazıyor, belirsizlik devam ediyordu. Hikmet bu kızın yardımı ile kaçıyor ise de bizim neticeden ümidimiz yoktu. Bu mevzu üzerine fikirler, yorumlar, menfi-müsbet tartışmalar oldu.

İhtilalden sonra bazen sıkı bazen gevşek davransalar da, son zamanlarda başımızdaki idarenin biraz gevşek hareket etmesinden ferahlayıp rahatlamıştık. Bu firar hadisesinden sonra, haberi duyan muhafız kumandanı hemen evimizde arama tarama yaptı. Kaçılabilir yerler olup olmadığını kontrol etti. Muhafız askerleri suçladı, cezalandırdı. Evin kapısını, penceresini yeniden sıkı sıkıya kapattırdı. Koşu ortasında mütemadiyen dolaşacak bir nöbetçi görevlendirdi. Yeniden hapisane hayatına girmiş olduk.

Aramızda Türk olmayan unsurlar bu işe fazla öfkeleniyorlardı. Mümkün olsa Rus idaresiyle beraber hareket edeceklerdi. Bizler hem sıkıntıyı çekiyor hem de kaçan arkadaşımızın başına bir belanın gelmesinden endişe ediyorduk. Firarda muvaffak olabilmeleri için dua ediyorduk.

Arkadaşımız Hikmet ile beraber kaçan kızın adı Katherina idi. Evin bahçesinin önündeki yoldan gelip geçen ve bizlere satılan kızlara arkadaşlar birer uydurma isim takarlardı. Yüzbaşı Ayetullah, pencerenin önündeki kerevetten hiç kalkmaz, akşama kadar ıslıkla her makamı çalar, gelip geçenlere de lâkap takardı. Katherina’ya da Keklik lâkabını takmıştı. Şimdi Keklik ile Hikmet kaçalı yirmi günü geçmişti. Halen de bir haber yoktu. Fakat, Kazan’a ulaştıkları ve Tatarlar tarafından misafir ve muhafaza edildiği ümit ve tahmin ediliyordu.

Bu arada kumandanlığa giden askerlerden birisi, Hikmet ve Katherina'nın Kazan civarında yakalandıkları haberini getirdi. Uydurulmuş bir Rus yalanıdır, firar etmek isteyenlere mani olmak için söylenmektedir dedik. İnanmadık. Ancak, birkaç gün geçmişti ki, bütün kaçanların yakalanıp getirildiği, içlerinden Sivaslı Kazım Efendinin tüfek dipçığı ile dövülerek öldürüldüğü haberi yayıldı. Bu habere çok üzüldük. Sabah yoklama yapmaya gelen muhafıza sorduk. Haberi olmadığını söyledi. Kazım Efendi bizim evde kalan arkadaş değildi fakat, ölmüş olması maalesef doğru çıktı. Dini merasimle defnedilmesine müsaade istendi. Her evden iki kişi gidebilir denildi. Bizden de Binbaşı Murat Bey ile Şeyh Efendi gittiler. Kazım Efendiyi, Yahudi Maşatlığının bir kenarında muvakkat mezarına koydular. Ne hazindir ki, bazı Yahudi grup naçalnike söyleyerek mezarı buradan kaldırttılar. Bizlerde büyük infiâl uyandı. İçimiz kan ağlayarak cenazeyi selâmette bulunan bir çam ağacının altına tekrar defnettik. Vatanimizden çok uzak olan esaret hayatımızda gördüğümüz bu hadise bize ziyadesiyle ıstırap vermişti. Bu acı hisler içerisinde arkadaşımız Rasim Beyin yazdığı bir kısa şiiri de hemen her gün acemşirân makamında söylüyorduk:

*Çoktanberidir zulmet-i idbâr-ı cihandan,
Hasretzedeyiz bir lem'a-i didâr-ı vatandan.
Yol aç bize yarab! Bu mahuf cay-i mihenden,
Kurtar bizi sen, nikbet-i makhûr-ı sinemden.
Kahrol! Yetişir bunca sitem, zalim esaret,
Kafi! Bize gösterdiğin envâ-i hakaret.*

Bir sabah erken starşe geldi. Evin şimal tarafında karanlık oda dediğimiz damda yatan dört arkadaşı çıkararak diğer odala-

ra verdi. İki saat sonra da süngülü iki asker, firar eden arkadaşımız Hikmet'i perişan bir vaziyette getirdiler. Aç ve saç sakalı birbirine karışmış, meşakkatten bitkin durumda olan ufak cüsseli bu subay, vatan hasretiyle çıktığı yolculuktan geri getirilmiş idi. Bizimle hiç konuşturulmadan doğruca boşaltılan karanlık odaya götürölüp tıklandı. Kapısının önüne de bir nöbetçi konuldu. Artık, Hikmet burada hücre cezasında idi. Her gün iki defa kumandanlıkta sorguya götürölüyor. Yine iki muhafız arasında teşhir edilerek getirilip odasına tıkılıyor. Hikmet'le değil konuşmak, ona bakmak dahi yasak hale gelmişti. Merak ediyor, endişeleniyorduk. Acaba nasıl edecektik de görüşebilecek ve firar hadisesini ondan öğrenecektik. Hâlini hatırını sorabilecektik. Üzüntü, merak, heyecan günlerce sürdü.

Firar edenler yakalanıp getirildikten sonra yavaş yavaş sıkı yönetim gevşemeye başladı. Koğuştaki nöbetçiyi geri aldılar. Yine bahçeye çıkmamıza müsaade ettiler. Bu hal bizi biraz rahatlatmış idi. Bu durumdan istifade ederek bir şeyler yapacak ve konuşacaktık. Nihayet pratik bir yol bulundu. Arkadaşlardan Şakir Bey iyi kanun çalar, Yüzbaşı Ayetullah Bey de güzel şarkı söylerdi. Evde, bir bayram havası yaratılacak, bu hava içerisinde eğlenirken türküler arasında Hikmet'e sual sorulup, Hikmet'in türkülü cevabı ile durum öğrenilecek idi. Öyle yapıldı. Eğlenceli bayram havasına girildi. Kanun çalınıyor, yüzbaşı türkü çağırarak soruyor:

— *Hikmeeet... Vatan hasreti ile düştün yollara,
Nasıl oldu da yakayı verdin ellere...*

Hikmet ise:

— *Yüzbaşıım... Konuşmağa bu kadardır mecalim,
Vahşiler elinde yamandır hâlim,*

*Görülmemiş dünyada böyle meزالım,
Gidince selam söyleyin benden vatana,
Şu gurbette can verdiğim kutsal vatana..*

Hikmet'in bu cevabı hepimiz üzerinde şok tesiri yaptı. Hislenmiştik. Kimse ağzını açıp konuşamaz oldu. Devam edemedik. Esasen perişan hâlini, ilk gördüğümüz zaman anlamış idik.

İki gün sonra kumandanlığa götürülen Hikmet, geri getirilmedi. Bizim hizmet erleri onun Omsk'a gönderildiği haberini getirdiler.

Yine bir gün bahçede gezinti yapıyorduk. Hikmet'in beraber kaçtığı kız Katherina yoldan geçiyordu. Parmaklıklara yanaştı ve nöbetçilerin göremeyeceği şekilde bahçeye bir mektup fırlatıp attı. Merakla mektubu aldık, Fransızca yazılmıştı. Arkadaşlardan Faik'in okuyup tercüme ettiği mektubun özeti şöyle idi: "Ben Türk oldum. Bir Türk subayı ile Türkiye'ye gitmek üzere kaçtık. Talihin aksi hidemâtına uğradık, yakalandık. Kilise beni aforoz etti. Annem, babam beni evlerine almıyorlar, sokak ortasında kaldım. Sizlerin himayesine iltica ediyorum".

En büyüğümüz olan Kaymakam Yarbay Saffet Beye mektup sunuldu. Saffet Bey, bütün arkadaşları büyük odada bulunan masa etrafına çağırdı. Titrek sesi ile mektubun tercümesini okudu ve, "Bu çocuğun fedakarlığına bîgâne kalmak Türklük şuuruna yakışmaz, duygulu arkadaşlarımdan iktidarı nisbetinde yardım etmelerini rica ediyorum" dedi. Kendisi masanın üzerine elli ruble bıraktı. Biraz sonra masanın üzerinde üç yüz ruble para toplanmış oldu. Fedakar kıza bir mektup yazılarak, teselli edildi ve her ay başında kendisine kafi derecede yardım yapılacağı bildirildi. Sokak ortasında kalma keyfiyetine gelince: İçimizden Alay Kâti-

bi Şakir Bey, şark cephesinde ailesi ile esir düşmüş ve kendisi ile beraber buraya getirmişler. Ailesini, kasabanın başka bir evinde ikamet ettiriyorlardı. Şakir Bey'e de haftada bir defa görüşme müsaadesi veriyorlardı. O cihetle, Katherina'ya, Şakir Bey ailesinin kaldığı evde ikamet etmesi ve memlekete dönüş olduğu zaman, isterse onlarla Türkiye'ye gitmesi teklif edildi. Firar hadisesi de bu şekilde neticelenmiş oldu.

ESARETTE UMUTLU-UMUTSUZ YAŞANAN ZAMANLAR

Alman karı koca Hans ve Paula ile olan dostluğum ilerdi. Her fırsat bulduğum zaman evlerine gidiyordum. Gidemediğim zaman olursa, gelip benden sebebini öğreniyorlar ve yine paralı bir çözüm ile meseleyi hallediyorlardı. Almancamı ilerletmiştim. Bu benim için pek de faydalı olmuş, sohbetimiz kolaylaşmıştı.

Bir gün yine evlerine vardığım zaman beni çok samimi ve güler yüzle karşıladılar. Uğurlu geldiğimi ve sulh haberleri olduğunu söylediler. Hans, bir Rus gazetesini okuyor ve Almanca olarak tercüme edip anlatıyordu. Gazete haberine göre; "Ruslar mevziilerini Almanlara terk edip, yüz kilometre geri çekilecekler, sonra bî-taraf muntika tayin olunacak. Ruslar bu mütareke tarzını kabul ettikleri takdirde sulh müzakeresi başlayacak" idi.

Biz bu haberleri okuyup, konuşurken dışarıda da lâpa lâpa kar yağıyordu. Burada haziran ve temmuz ayları biraz sıcak oluyor, ağustos, eylül ayları soğuk ve fırtınalı, ekim ayında ise kış bastırıyordu. Bu soğuk kış mevsimini de uğursuz kasabada geçirmek istemiyor, sulhun temin edileceği günleri tahammülsüzlükle bekliyorduk. O günümüzü de bir ümit ile geçirdik.

1917 Kasım ayının soğuk günlerini içimiz titreyerek yaşıyoruz. İhtilalciler ile Çar taraftarlarının boğazlaşmaları devam ediyor. Kargaşa ve açlık son haddini bulmuş durumda idi. Bir gün sabah yoklamasını yapan muhafız kumandan; maaşlarımızın verilemeyeceğini, bizlere de asker kazanında pişen yemekten verileceğini, onunla idare etmemizi söyledi. Sonra tabldot kaldırıldı. Fırın yakılması ve bir şey pişirilmesi yasak edildi. Hizmetçi askerler kendi yiyeceklerinden bize de getirmeye başladılar. Gelen yemekler; bir gün lahana haşlaması, ertesi gün lahana çorbası olmak üzere devam etti. Durum kumandanlığa şikayet edildi. Maksudımız bizi tedrici şekilde öldürmek ise işkence yapmanıza lüzum yok denildi. Tekrar bizimle görüşen kumandan şöyle dedi: “Her şey bu kadar. Olan bir şeyi sizden esirgemiş değiliz. Halk fırınlar önünde açlıktan birbirini yiyecek halde boğuşuyor. Bütün Rusya ıstırap içindedir. Yarının ne olacağını kimse kestiremez. Biraz sabırlı olun”, demek suretiyle de bir bakıma perişanlığı itiraf ediyordu.

Maaşlarımız kesilip ihtiyaçlarımızı alamaz duruma gelince, sıkıntılarımız da iyice artmış oldu. Bir şikayet ve yardım mercii arıyorduk. Bizim tarafımızdan Kızılhaç ve Türk hükümetine gönderilen mektuplar postahaneden gönderilmiyordu. Açlık ve sefaletimiz isyan noktasına gelmiş idi. Nihayet bir çare olarak bazı arkadaşlarla Moskova’da bulunan İslâm Cemiyet-i Hayriyyesi’ne, İsveç Kızılhaç Temsilciliği’ne, Türkiye Kızılay Cemiyeti’ne gönderilmek üzere birer mektup yazdık. Ben mektupları aldım ve ertesi gün Alman dostlarımin evine gittim. Durumu onlara izah ettim ve mektupların gönderilmesine vasıta olmalarını rica ettim. Memnuniyetle kabul ettiler ve gönderdiler. Yerlerine ulaş-

muş olan mektuplar tesirini göstermekte gecikmedi. Kısa zamanda, İsveç Komitesi tarafından gönderilen birer kat çamaşır ile ellişer ruble para yardımı alındı. Bu yardım pek darda olan canımıza yetiştı. Çok geçmedi, Moskova İslâm Cemiyeti'nden mektubumuza cevap verildi ve İsveç Komitesi ile para yardımımı yapılacağı ve bunun devam edeceği bildirildi.

Bir gün Petrograd İslâm Hayır Cemiyeti'nden iki efendi bizleri ziyarete geldi. Bunlardan birisi Kazan Muhammediye Medresesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'da tahsilini ikmal eden İmam Yakup Efendi idi. Rusların karışık bir durumda olduğu bu sıralarda, esir perişanlığına meydan vermemek için Cemiyetleri adına yardımda bulunmak üzere geldiklerini bildirdiler. Biz subaylara yüzer, erlere de onar ruble para vererek yardımda bulundular. Efendiler şerefine bir müsamere tertiplendi. Moskof diyarında bulunan arkadaşlarımızdan bahsedildi. Rusların izmihlâlin-den Kırım, Türkistan, Dağıstan, Azerbaycan ve Kazan'da yaşayan soydaşlarımızın istiklallerine kavuşacakları temennisiyle vatan şarkıları söylendi, heyecanlı nutuklar atıldı, mesut bir gün yaşandı.

* * *

İhtilal hükümeti, Rus İmparatorluğunun parçalanması pahasına bir sulh yapmayı göze alamadı. Çünkü iktidarı kuvvetli değildi. Bir çok yüksek rütbeli subay böyle bir sulha karşı idi. İktidarın dayandığı taraftarları ise fakir fukara ve işsiz güçsüz takımı idi. Ancak, açlık ve sefalet de sulha zorluyordu. Bir taraftan harbe devam için asker toplarken diğer taraftan Almanların tazyiki karşısında ordular bozulmuş, yığın yığın askerler kaçıyor. Her taraf asker kaçağı ile dolu idi. Herkes kendi menfâa-

tine propaganda yapıyordu. Kimsenin kimseye itimadı kalmamıştı.

Bu kışta soğukta parasız pulsuz hiçbir yere gidilemeyeceğini, bir firar hadisesi olamayacağını düşünen muhafız idareciler artık bizleri eskisi gibi sıkı kontrol altında bulundurmuyorlardı. Kapımız kilitli değildi, nöbetçi de olmuyordu. Bu serbestlikten faydalanarak ben hemen her gün Alman dostlarımın evlerine gidiyordum. Karı-koca bana fevkalade hüsnükabul gösteriyorlardı. Bir aile hayatı yaşar gibi içli dışlı olmuştuk. Onların eve misafir olarak diğer Alman sivil esirlerden de gelen oluyordu. Bu gelenlere benim Avusturyalı olduğum takdim ediliyordu. Gazetelerden öğrendiğimiz, duyduğumuz havadislerin müzakeresini yapıyorduk. Onlar, biz askerlerden daha serbest çıkıp kasabayı gezebiliyorlardı. Muhafaza altında değillerdi. Bu bakımdan öğrendikleri de çok oluyordu. Ben eve döndüğüm zaman da bunlardan öğrendiklerimi arkadaşlarıma naklediyordum. Bu şekilde arkadaşlarımdan da bana karşı bir alaka oluyordu.

ESARETTEN MACERALI FİRARIMIZ

Kasabada çanlar durmadan aralıksız çalıyordu. Fevkâlade bir durum olduğu belli idi. O gün yine Alman dostlarımın evine gittim. Beni görünce çok sevindiler. Mütarekenin imza edilmiş olduğu haberini müjdelediler. Gazete haberinde: Almanların ilk şart olarak, Rusya dahilinde bulunan sivil esirlerin terhisini ileri sürdüğünü öğrenince sevinçten çılgına döndüklerini, artık esaret hayatının sonu gelmekte olduğunu söylediler. Bu sevince ben de iştirak ettim. Fakat bir taraftan da içimde bir korku vardı. Bizim durumumuz ne olacak diye endişeleniyordum.

Konuşmalarımızın mevzusu onların ne zaman, nasıl ne şekilde gidecekleri üzerine oluyordu. Paula'nın çok sevdiği bir kedisi vardı. Bu kedinin ne yapılacağı hakkında münakaşa edilmeye başlandı. Bir kafes yaptırıp memleketlerine götürmeyi düşündüler. Uzun yolculukta onun ağırlığı çekilmez dendi. Burada bıraksalar, açlık içinde olan Rusların arasında kedinin perişan olup öleceğini, veya öldürüleceğini düşündüler. Sonra karar verdiler: “Burada ölüme terk etmekten ise, biz öldürelim gözümüz arkada kalmasın” dediler. Fakat, kedinin ölümünün hangi çeşit olur ise eziyetsiz ve kolay olacağı hususunu tartışmaya başladılar. Ben daha sonra ayrılma vakti geldiğinde onlardan ayrılıp eve döndüm.

Bu havadis ve hadise beni de tesir altına almış idi. Biz ne olacağız, sualinin cevabını bulamıyordum. Birkaç gün sonra yine Alman dostlarımın yanına gittim. Yeni havadisler olup olmadığını öğrenmek istiyordum. şuradan buradan konuşurken yine kedinin öldürölme mevzusu açıldı. Çünkü, Paula kedisini pek fazla seviyor idi. Konuşma sırasında ben söze karıştım: “Bir seneye yakın zamandır karagün arkadaşlığı yapıyoruz. Ben sizden, sizler de benden bir çok hatıralarla ayrılacağız. Bir kediyi bu vahşiler diyarında bırakmak istemiyorsunuz. Siz gidip de beni burada nasıl öksüz bırakacaksınız” deyince kadın ihtiyarı dışında bağırdı ve ağladı. Sonra kocası Hans'a dönüp: “Biz bir kedinin burada kalmasına razı olmazken, kıymetli bir dostumuzu burada bırakıp gitmeğe ben muvafakat etmiyorum. Hans ! ya Mustafa bizimle gidecek, ya ben gitmeyeceğim” dedi. Hans, karısını teselliye çalıştı. Ben onlara düşünme fırsatı tanımak maksadıyla müsaade istedim ve ayrıldım.

* * *

25 Mart 1918. Bugün Ruslar haçın suya atılma merasimini yapıyorlar. Bu ihtişamlı pirazi⁷⁴, Rusların iki bayramı bir arada yaptıklarına delalet ediyordu. Bugün Meryem'in İsa'ya hamile olduğunun müjdelendiği gündür. Ruslar bu ana Tanrıya pek bağlıdır. Meryem'in himayesine sığınanlar necat bulacaklardır. Bu inançla Meryem'in beşaret gününü fevkalade merasimle takdis ediyorlardı. Mütarekenin imzası hadisesi bu merasimin ihtişamına vesile olduğu görülüyordu. Vetluga kiliselerinden kıdemli bir papaz acayip kılığa bürünmüş elinde bir surdanlık ilerliyor, önünde de iki kişi çelenk taşır gibi haçı götürüyorlardı. Binlerce kişi papazı takip ediyordu. Gidenlerin yarısından fazlasının elinde kova, helki bulunduğu görülüyordu. Kalabalık tamamen buz tutmuş ırmağın ortasına kadar ilerledi. Orada acele bir hareketlilik başladı. İki metre kalınlığındaki buz tabakasını delerek suyu buldular ve haçı suya daldırdılar. Papaz bir şeyler anlatıyor, konuşması arasında bütün kalabalığın istavroz çıkardığı görülüyordu. Bu merasim yarım saat kadar devam ettikten sonra haç sudan çıkarıldı. Aynı delikten ırmağa yüzlerce defa kova ve helkiler batırılarak su dolduruldu ve geri avdet edildi. Arkadaşlarımız arasında Üsteğmen Niko Efendi adında bir Rum bulunuyordu. Ben ondan Rumca harflerle okuyup yazmayı da öğreniyordum. Bu arkadaşımız Papa Eftim gibi kendisini Hıristiyan Türklerden mi sayardı bilemiyorum fakat Türklüğü bizim kadar müdafaa ederdi. Arap arkadaşlarımızdan daha iyi ve bize yakın idi. Bu hayretle seyirci kaldığımız haç çıkarma, haçı suya atma hadisesini de Niko Efendiden öğrenmiştik. Irmaktan

⁷⁴ Rusça, (prazdnik): Bayram

kovalar ile taşınan ırmağın suyu evê serpilirmiş ve bir yıl evden bereket eksik olmazmış. Bu efsaneye inandıkları için, kasaba halkı da evlere kovalarla su taşıyorlardı. Bu bir inanç meselesi idi.

* * *

Aradan bir haftaya yakın zaman geçmişti. Alman dostları-mın evlerine gitmek için fırsat arıyordum. Fırsatı bulunca da gittim. Vardığım da Paula'yı çok üzüntülü gördüm. Hal hatır sorduğuma sevindi. Bana, kedinin bir torba içine konulu olduğunu gösterdi. Ağlıyordu, gözleri yaşlı vaziyette bize: “Bunu götürün, lütfen incitmeden öldürün” dedi. Kocasını Hans torbayı aldı, beraberce evden ayrıldık, bir atölyede çalışan Almanın yanına vardık, keyfiyeti anlattık. On dakika kadar yanımızdan ayrılan adam geldi, kedinin boynuna iğne ile bir zehir zerketti ve kedi kolayca öldü. Tekrar ölü kediyi getirdik evin bahçesine göm-dük. Kedisinin ölüsüne ağlayan Paula, gömmeden evvel kuyru-ğunun ucundan bir parça tüy kesip hatıra olarak bavuluna yerleş-tirmeyi ihmal etmedi. Tabii biz de, Paula'nın acısına iştirak ile teselli ettik. Kedi hadisesini de bu şekilde bitirmiş olduk.

Söz tekrar ne zaman ve nasıl gidecekleri mevzularına geldi. Bir ara ben sözü ayrılış günlerinin yaklaşmakta olduğuna getir-dim ve: “Müşterek bir hayat geçirdik, bu iyi dostluğun ve acı günlerin hatıralarını ben unutmuyacağım, bilmem siz beni çabuk unutur musunuz?” dedim. Kocasından evvel Paula cevap verdi: “Biz sizin durumunuzu konuştuk, biz giderken sizi mutlaka gö-türeceğiz, biz bunda kararlıyız, her türlü fedakarlığı göze almı-şız, müsterih olabilirsiniz be kuzu”, dedi ve ilâve etti: “Bizde bir ata sözü vardır; yalan, sehpayaya giden kademenin birinci ba-

samağıdır. Bunun için sözüme inanmanızı rica ederim” dedi. Tabii ben teşekkür ve minnettarlığımı bildirdim. Bu sırada bizim Alay Kâtibi Şakir Beyin ailesi yoldan geçerken pencereden gördüler. Bana, “Bu kadın ne için böyle baştanbaşa siyaha bürünmüştür. Esir olduğu için matem mi tutuyor, yoksa milli kıyafetiniz mi böyledir?” diye sordular. Biraz önce, yalancılığı atasözleriyle yerdikleri aklıma geldi, kusurumuzu saklamaya lüzum görmedim, hakikati olduğu gibi söylemeye mecbur olmuştum.

Alman dostlarımla aramızda hakikaten iyi bir dostluk mevcuttu. Kader birliği yaptığımız bu yerde birbirimizi sıkmadan, usanmadan mesut günlerimiz geçmişti. Bir araya geldiğimiz zaman istikbale matuf düşüncelerimiz, hayallerimiz oluyordu. Yine bir fırsat bulup evlerine gittiğim gün, hazırlık devresine geldiğimizi ve istikbale dair tasarılarımızı konuştuk. Kararımız şöyle idi: Rusya’dan beraber gideceğiz, Almanların memleketi olan Stuttgart’ta harp sonrasına kadar kalacağız. Sonra Türkiye’ye gelip beraber çiftlik alacağız. Fabrika yaptıracacağız. Türkiye’nin bakir topraklarını işletip değerlendireceğiz...Harpten sonrasına ait hayallerimizden bazıları bunlardı. Biliyordum ki dostlarım çok zengindi. Petrograd’da birkaç apartmanı ile mağazası olduğunu kendisinden işitmiştim. Bunları tasfiye ederek Türkiye’ye yerleşmesi için karar alması da güç olmadı. Çünkü karısı Paula’nın isteği bu merkezde idi. Ayrıca aldığım intibaya göre kendilerine fazla güveniyorlardı. Almanlar üstündür düsturuna da inanmışlardı. Bugün kader birliği yaptığı Osmanlı Devleti, sulhtan sonra Almanların sadık bir bendesi olmaya namzetti. Konuşmalarımızda da bu düşüncelerini anlıyordum. Onun için Türkiye’yi fazla benimsiyorlardı. Gelecekte onlara olabilecek

hizmetim hesaplanıyordu. Bu itibarla beni kazanmak ve götürmek istiyorlardı.

Fakat bu lânet esaretten beni nasıl kurtaracaklardı. Bugün bütün müzakereler bu yolda cereyan ediyor ve menfi ihtimaller beni çok korkutuyordu. Kaçanların numunesi görülmüştü. İhtilal bütün Rusya'ya yayılmış bolşevik-menşevik boğazlaşması kasa ve köylere kadar sirayet etmişti. Daha da kötüsü, Moskoflar için Türk düşmanlığı ezelidir. Öyle ki, bir Türk'ü öldürmek onlar için cennete girmek, cennet saadetini kazanmak demektir.

Bu menfi düşüncelerin tesiri altında birkaç gün bocaladım. Nihayet bir gün salamuradan yapılmış lahana haşlaması yerken kararımı verdim. Her menfi ihtimalin tahakkuku ölüme dayanır. Lahana haşlaması da hayatımızı ve akıbetimizi garanti etmeyeceğine göre, yüzde bir ümitle de olsa kaçmayı tercih ettim.

Alman dostlarım beraberlerinde beni götürmeyi vâadetmekle beraber yine de bu işi benim isteğime bırakmışlardı. Kararı ben verecektim. Bu esnada, yalnız Almanların yanına düşüp gitmenin de benim için bazı mahzurları kafamı işgal ediyordu. Kendi düşünceme uygun bir şahsı refakatime almak lüzumunu hissediyordum. Ama bu ciheti Alman dostlarıma kabul ettirebilir miydim? Bu hususta bir fırsat kolluyordum. Dostumun ailesi Paula, çok zaman sinirlerine hakim olamaz ağlar ve ağlamak ihtiyacını hissedince sevgili kedisinin hâlini söz konusu ederdi. Onun nasıl bir mûnis hayvan olduğunu, o varken evde fare diye bir şey kalmadığını, onu sevip özlediğini gözü yaşlı anlatırdı.

Bir gün yine evlerine vardığım zaman Paula üzgündü. Mevzumuz döndü dolaştı yine kedi üzerine geldi. Zaten ben de bunu istiyordum. Kedi ile çekilmiş fotoğraflarını gösterdi. Bu sırada

bende bulunan bir kedili fotoğrafı Paula'ya verdim; şu da hayatını tesbit eden güzel fotoğraftır, hatıralarınız arasında bulunsun dedim. Kedili fotoğrafları görünce derdi tazelendi. Beklediğim fırsatı yakalamıştım. Ağlayarak fotoğrafa baktığı sırada dedim ki: “Sizin şu kediniz kadar sevdiğiniz, benim de bir arkadaşım vardır. Bununla birarada bulunduğumuzu memlekette biliyorlar. Ben giderim bu arkadaşım kalırsa, komşumun üzüntüsü benim sevincimi bastırır. Onu bu halde burada bırakmak istemiyorum, imkân var ise beraber götürelim” dedim. Kocası Hans bu teklife biraz durakladı. Kadın kocasına: “Bizim iki yüz rublemiz fazla gider Hans, vahşiler elinden bir insan daha kurtarmış oluruz, insanlığa hizmet olsun, Mustafa'nın hatırı için yaparız değil mi?” dedi. Kocası, “Evet” demek mecburiyetinde kaldı. Ben hemen minnettarlığımı ve teşekkürlerimi arzettim. Bu konuşmalar arasında bir şey daha açıklanmış oldu, iki yüz rubleye esaret halkasını kıracaktık. Bir müddet sonra ben hem sevinerek hem de içimde bir endişe ile veda edip ayrıldım.

Şimdi artık götüreceğim arkadaş düşünüyordum. Bu kim olacaktı? Bu işi kime açıklayıp teklif edebilecektim? On sekiz aydır bir çatı altında beraber yaşadığımız yirmi beş kişiden hangisini seçecektim. İçimizde Rum, Çerkez, Kürt, Arap, Arnavut, Gürcü olanlar vardı. Gerçi bunlar Türk üniforması taşıyorlar ama burası Türk kanunlarının haricinde olan, herkesin rasıgele ve pervasızca konuşup davrandığı bir yer idi. Kimin ne olduğunu, ne fikir taşıdığını pervasız konuşmalardan öğrenmiş idim. Bu sebeple Türk asıllı güvenilebilir bir arkadaş kim olabilirdi? Bunca tecrübelerden sonra uzun ve de tehlikeli bir yol arkadaş seçmek kolay olmadı. Günlerce meşgul oldum. Evvelce numu-

nesi görölmüş bu tehlikeli yolculuğa katlanmayı göze alabilecek olan pek azdı. Maaşlarımızı vermedikleri için paramız de yoktu. Hergün tuzlu lahana haşlaması ve çorbası ile kifayetsiz beslenme ve açlıktan sefil idik. Kimsede takat yok, canlı iskelet hâlindeydik. Bu durumda ne yapabilirdim?

Evvelce kaçan arkadaşlara gıpta edenlerden bir ikisi ile gezinti sırasında fikir yoklaması yaptım. Hiç birisiyle kafam denkleşmedi. Bu işlerle meşgul olacağım diye de bir müddet Alman dostlarla teması kesmiş, evlerine gitmiyordum. Bir gün Tatar Muzaffer'in dükkanına uğramıştım. Orada Alman dostlarla karşılaştım. Bana hazırlanmamız icap ettiğini söylediler. Tamam, dedim ayrıldım. Eve döndüğümde Faik ile karşılaştım. Bu arkadaşla bir ahbaplığımız yoktu. Kendisi ileri bir Turancı idi. Hayalperest ve bir sürü mümkün olmayacak meselelerle meşgul olmayı severdi. Turan denince, Tanrısını unuttur, insanlardan Turan mefkuresine uygun millet seçer, bir gün bunun hakikat olacağı ümidini yaşırdı. Ben de bunun hayallerinin tahakkukunu özlerdim. Fakat, uzak bir hayal olduğu için amin demekle iktifa ederdim. Faik'in, Türklüğe olan aşkını bildiğim için benimle kafa dengi olacak arkadaş ancak bu olur diye kendisini bahçeye çağırdım. Biliyordum ki, kendisi bana refakat etmese de bu gizli teşebbüsü ihbar edecek karakterde bir insan değildi. Keyfiyeti ona anlattım. Beni dinledikten sonra, "Aman Fevzi bu fırsat kaçırılmaz, bu işi takip et ne yaparsan yap olgunlaştır" dedi. Alman dostlarımla teklifsiz ve samimi olduğumu bildiği için, teşebbüsün esaslı olduğuna inanmıştı. Bunun çok gizli bir iş olduğunu, ahbaplaştığı dostlarına duyurmamasını, gizli tutmasını rica ettim. Bu durumdan kimseyi kuşkulandırmamaya çok dikkat etmeye başladık.

Bir gün Alman dostların evinde, başka Almanlarla tanıştık. Hepsi de çok sevinçli idi. On gün sonra Vetluga'ya veda edeceklerini, yol hazırlığı yapmakla meşgul olduklarını, herşeyden evvel sivil esirlerin terhisi hususunun Arap cephesini takviye maksadıyla yapılmış bir umumi karargâh planı olduğunu söylüyorlardı. İçlerinden hiç birisi bu plana itiraz etmeksizin, Arap cephesine gönüllü gideceklerini ifade ediyorlardı. Ev sahiplerim beni onlara Avusturyalı diye tanıtmıştı. Kıyafetimden benim harp esiri olduğumu bildikleri için bana da, “Umûmi sulhu biz getireceğiz, yakında sizler de bu uğursuz yerden kurtulursunuz” diye temennide bulunuyorlardı.

Bir hayli konuşmalar olduktan sonra misafir Almanlar gittiler. Bizimkiler ile kendi işimizi görüşmeye başladık. Bana, kumandanlıkla temasa geçtiklerini, iki yüz ruble mukabilinde istenilen vesikayı vereceklerini, yalnız bu işin mahrem olması icap ettiğini söylediler. Yarın vesikanın alınması kararlaştırıldı. Bu yapılan çok büyük fedakarlıktı. Ben onlara teşekkür ediyor, minnettarlığımı ifade için aklıma geleni konuşuyordum. Kadın gülüyor, “Fevzi söz verdim yapıyoruz, meraklanma” diye bana hem itimat telkin ediyor hem heyecanımı yatıştırıyordu.

Bu heyecanla eve döndükten sonra Faik'i, gezinti yapma bahanesi ile arkadaşlar arasından bahçeye çağırdım. Burada durumu anlattım, yarın vesikalar alınıyor dedim. Onların yol erzakı için ikişer kont siyah ekmek, onar yumurta, bir kont da sucuk alacaklarını söyledim. Her ihtimale karşı bizim de birer sırt çantası, bir pusula, bir ekmek bıçağı tedarik etmemiz icap ediyordu. Bunları arkadaşlarımıza hissettirmeden yapmak en büyük hünerdi. Arkadaşlar ile aramızda, cephede olduğu gibi bir gaye

birliği ve kara gün arkadaşlığı diye bir his kalmamıştı. Herkes yekdiğeri aleyhine bildiğini, daha fazlası ile ilave ederek Ruslara jurnal etmekte yarış ediyordu. Esasen hayatımızı zehirleyen ve esaret acısını çekilmez hale getiren de fitne ve casusluk hadisele-ri oluyordu. Bu bakımdan çok dikkatli davranmak lazım geliyordu. Bakalım bunlardan da nasıl kurtulacaktık.

Ertesi gün, Alman dostların evine vardığımda beni yalnız kadın karşıladı. Kocasını Hans'ın vesikaları almaya gittiğini söyle-di. Ben, "Bunda muvaffak olmazsa" ne yapabiliriz Paula? de-dim. Bana, "para olduktan sonra Rusya'da yapılmayacak iş ta-savvur edemiyorum, beş fazla verince her şey olur merak etme" dedi. Biz müsbet, menfi ihtimaller üzerinde fikir yürütürken Hans kapıdan girdi. Asık bir suratla, "içimiz olmadı" diye mırıldandı. Bu sırada bana bakıyor ve durumu tetkik ediyordu. Ben ne hale geldiğimi bilmiyorum ama kadın bağırdı: "Hans sürpriz sırası değil ciddi konuş" dedi. Hans güldü, "buyurun vesikalarınızı dedi ve masanın üstüne bıraktı. Sevincimize payan yoktu. Vesi-kada adım Hans, adresim Almanya Stuttgart Malakar Valdense Strasse No: 22 olarak yazılı idi. Arkadaşım Faik'in adı da Fre-derik idi. Vesika esirler kumandanlığı resmi mührü ile tasdik edilmiş ve naçalnik tarafından imza edilmişti. Netice itibarıyla şu hakikat anlaşılıyordu ki, Alman dostumuz iki yüz ruble fidye-yi necat vermek suretiyle, düşman elinden bizleri satın alıyordu. Rusların içinde bulunduğu ahlak seviyesinin numunesiydi. Birisi bir arkadaş kazanmak için maddi ve tehlikeli bir fedakarlıkta bulunuyor, diğeri ise esir alıp kafese koyduğu düşmanını maddi menfaat karşılığı serbest bırakıyordu. Hadisenin bu tarafını da mukayese ile düşünmemiz icap ediyordu.

Zaman kısalmıştı, vakit kaybetmemek ve hazırlıklarımızı yapmak üzere eve döndüm. Vesikanın alınmış olduğunu Faik'e müjdeledim. Tekrar büyük bir gizlilik içerisinde ihtiyaçları temine çalıştık. Tatar Muzaffer vasıtasıyla birer ekmek bıçağı ve bir de pusula tedarik ettik. Alman dostlarımızın evinde, ekmekleri dilim dilim yaparak ocakta kuruttuk, sucuk ve yumurtalar hazırlandı. Kaput ve çanta temin ettik. Yolculuğa hazır hale geldik.

Hazırlığımızı büyük bir gizlilik içerisinde, arkadaşlarımıza hissettirmeden, bir şüpheye mahal vermeden maharetle yapmaya çalıştık. Çünkü, firar hadisesi olunca baskı artıyor. O sebeple durumdan şüphelenen birisi derhal bizi ihbar eder, mani olur ve yakalatırdı. Esasen bu hususta muhafız askerlere ihtiyaç yoktu. Herkes birbirinin bekçisi, muhafızı hâlindeydi. Bakalım bunların arasından nasıl sıyrılıp kurtulacaktık.

25 Mayıs 1918... İki seneye yakın içinde bulunduğumuz Vetluga'nın arz ve tûl derecesine göre, Ocak ayının gündüzleri üç buçuk saat devam eder, geceleri ise yirmi buçuk saat olur. Haziran ayında gündüzler uzar geceler kısalmır. Bugün gecelerin kısaldığı devreye tesadüf ettiği için güneş doğup yükselse de, herkes muayyen saat gelmeden uyanıp kalkmaz. Artık gün ve saat saymaya başlamıştık. Evin bahçesinde idim, Alman kadın beni çağırdı. Biraz sonra evlerine vardığımda; kocasının vasıta bulmaya gittiğini, yarın hareket etmemiz lazım geldiğini, evlerinin üst katında komiser yattığı için kapıdan eve girer isek duya-bileceğini,o sebeple pencerenin düğmesini açık bırakacağını, gizlice ve dikkatlice pencereden girmemizi söyledi. Saatlerimizi ayarladık ve evimize döndük. Faik'e işaret ederek bahçeye çıkar-dım. Bu gece hareket edileceğini söyledim.

Gece oldu, cephede taarruza hazırlanır gibi, çizmemi dahi çıkarmadan kerevete uzandım. Herkes dalgın uykuda idi. Benim yalnız gözüm kapalı, kalbim daha süratli atıyordu. Kerevet gıcır-
dar, birisi uyanır diye, hareketsiz şekilde çivilenmiş gibi yatıyor-
dum. Nihayet sabahı yaptık. Ortalık aydınlanmağa başlıyordu. Faik'e saati gösterdim, beni takip et dedim. Nöbetçi asker kori-
dorda tahta sıra üstünde yüz üstü kapanmış uyuyordu. Sessizce
kapı aralığından dışarı süzüldüm. Bir iki dakika sonra Faik gel-
di. Evin bahçesinde sakladığımız çantalarımızı alarak, Alman
dostların evine pencereden girdik. Burada, Paula'nın ısrarı üze-
rine beş dakika kadar kahvaltı yaptık. Kaçtığımız öğrenilir veya
bizi tanıyan olur diye korkuyorduk. Biz ikimiz, daha evvel yola
çıkıp kasabanın dışındaki Vetluga köprüsünü geçtikten sonra or-
manlıkta Alman dostlarımızı bekleyecektik. Bu anlaşma üzerine
evden ayrıldık. Güneş hemen doğmak üzereydi. Caddeler bom-
boş ve sessizlik hakimdi. Kumandanlık dairesinin önünden geçe-
rek yürüdük. Köprüye gelinceye kadar büyük heyecan yaşadık.
Köprüye geldiğimizde de, köylü iki kadına rastladık. Kadınlar-
dan birisi: "Siz Türk subayısınız değil mi?" dedi. Ben hemen
cevaplandırımdı: "Biz Almanız" dedim. Kadın tekrar: "Biliyo-
rum, biliyorum. Hadi siz gidin de bizimkileri de gönderin" dedi.
Kadınlar kasabaya doğru gittiler. Bu sözler üzerine bizim cesare-
timiz kırıldı. Bunlar bizi ihbar edecekler diye korkmaya başla-
dık. Biraz sonra, ortalık iyice aydınlandı. Kararlaştırdığımız yerde
durup Almanları bekleyemedik. Gideceğimiz yola paralel olarak
yürüyüp ormana daldık. Orman içinde saklanarak yürüdüğümüz
için gittikçe ana yoldan uzaklaşmışız. Ortalık iyice aydınlanmış,
artık gündüz vakti olduğu için görülür, yakalanırsanız heyecanı ve

korkusu ile orman içinde dört beş saat yürüdük. Fakat on sekiz aydan beri devam eden hareketsiz hapisane hayatı ve gıdasızlığın tesiri ile takatsiz kalmıştık. Dizlerimiz tutuldu, adım atamaz hâlde geldik. Alman dostlarımızla da karşılaşmak, buluşmak imkânsızlaşmıştı. Şimdi artık hayallerimizin tamamı boşa gitmişti. Akşam yaklaşmıştı. Ortalık duman ve sis dolu acayip bir manzara arasında vahşi hayvanlara yem mi olacaktık? Bir Rus köyüne varmak, ölüme gönüllü gitmek demektir. Moskofların Türk düşmanlığı çok tehlikeli idi. Bulunduğumuz yerde kalmak fecaat beklemekten başka bir şey değildi. Bir heyecan içerisinde akıbetimizi tayin edemez olduk. Gece ormanda yürünemez olduğunu gördüğümüz için, karanlık basmadan önceleri sonu belli olmayan ve bir şaşkınlık içinde yol bulmaya ve yürümeye devam ettik. Artık yorgun, bitkin ve açtık. Gece vakti, vahşi hayvan saldırısına maruz kalma endişesi ile bir ağacın dalına çıktık, birbirimize tutunduk ve nöbetleşerek uyumaya çalıştık. Sabaha karşı yine orman içinde bulduğumuz bir patika yoldan sonu belli olmayan yolculuğa başladık.

O kadar yorgun ve bitkin hâlde idik ki, dizlerimiz tutukluluktan zor adım atabiliyorduk. Bu şekilde dinlenip yürüyerek istikameti belli olmayan orman yolundan saatlerce yürüdükten sonra karşımıza tesadüfen bir köy çıktı. Bu köy, Şarya'dan Vetluga'ya gelirken ikinci gün durakladığımız köydü. Bir evin önünde, çift atlı bir araba koşulu vaziyette bekliyordu. Biz kendimizi köylülere tanıtmadan, Şarya'ya kadar araba kiralamak ümidi ile buna yaklaştık. Arabada Alman dostlarımızın eşyaları vardı. Eşyaları tanıdık. Şaşkınlıktan her türlü kötü ihtimali düşündük. Bizim bu şaşkınlığımız geçmeden, evden dostlarımızın çık-

tıklarını gördük. Göz göze gelince onlar da şaşırdı, karşılıklı sevinç ve iyi dileklerden sonra dördümüz arabaya yerleştik, yola çıktık. Biz onlara maceralı yolculuğumuzu anlattık. Üzüldüler. Ben onlara bu gecikmenin ve köyde kalmanın sebebini sorunca, Paula ağlamaya başladı: “Hans’ı az daha kaybediyordum, fena halde hastalandı, çok şükür iyileşti artık, nasıl güzel tesadüf, sizler de geldiniz” dedi. O gün akşam üstü Şarya istasyonuna ulaştık.

Alman dostumuzun hastalanarak köyde konaklamak durumunda kalması; bizim istikametimiz belli olmadan rastgele bir orman içinde akşam sabah yürüyerek bu köye gelmiş olmamız ve onlarla karşılaşmamız izahı müşkül bir tesadüftür. Her zaman iyi niyet, manevi kuvvet yardımcısıdır. Bu inancın bu defa yine bir tezahürü görülüyordu.

Şarya istasyonu mahşer gibi kalabalık, köylü, kasabalı Ruslar ve sivil Almanlarla dolup taşıyor. Belleri kılıçlı Rus polisleri halk arasında mütemadiyen dolaşıyorlar. Bunlardan saklanmak için bir yere yaslanıp uyur gibi yapıyor ve şapkamızı yüzümüze kapıyorduk. Çünkü, o kadar kalabalık içinde bize benzeri yoktu. Oradakilerin hemen hepsi sarı saçlı, mavi gözlü, çıkık yanaklı, basık burunlu şimal tipi insanlardı. Siyah saçlı, kara gözlü esmer insanlar herkesin dikkatini çekebilirdi. Vazifesini benimseyen her polis, bizi kolaylıkla tesbit edip yakalayabilirdi. Fakat ihtilal onların kendi aralarında boğuşmalarına sebep olduğundan, bolşevik-menşevik ayrımı ile meşgul idiler. Bazen kaçtı, kaçıyor gibi sözlerini işittikçe ürperiyorduk. Beklenen tren de vaktinde gelmemişti. Geç vakitlere kadar istasyonda bekledikten sonra, asker ve polislerin gözlerinden uzak kalmak için تنها bir köşede saklanarak oturmaya başladık. Bulunduğumuz yerde kötü ihti-

malleri düşünüyör, Türk olduğumuz anlaşılırsa mutlaka öldürürler diye hayıflanıyorduk. Acaba şimdi Vetluga'da neler oluyor? Bizim kaçtığımız anlaşıldı mı? Yakalanmamız için karakollara talimat verildi mi? Nasıl ve nerede aranıyoruz gibi sorular bir çivi gibi beynimizden çıkmıyor.

Nihayet tren düdüğünün sesi duyuldu. Bulunduğumuz yerden fırlayarak dostlarımızın yanına geldik. Bu sırada katar geldi. Bineceğimiz vagonun önünde toplanan diğer Alman sivil esirleriyle tanıştık. Hemen onların eşyalarını da vagona yerleştirdik. İçeri atladık.

Bindiğimiz vagon dördüncü mevkii idi. Bu kalabalıkta bize vagon rastgeldi. Biz hem korkulu hem de portatif olduğumuz için herkesten evvel bindik ve yukarı katta yerimize yerleştik. Alman dostumuz Hans'ın şapkasının arka tarafında, tunç gibi ve traş bıçağı şeklinde bir şey her zaman dikkatimi çekirdi. Fakat ne olduğunu bilemezdim. Meğerse bu asalet işareti imiş. Vagona bindiğimiz sırada, diğer Almanlar Hans'a fevkalade hürmet gösteriyorlardı. Bize de kendi yanlarında yer gösterdiler, oturduk. Trenin içinde kontrol işi iki saat kadar devam etti. Kontrol sırasında biz de epey korku yaşadık. Bereket versin, yalnız vesikanın üzerindeki resmî mühür ve imzaya bakıp geçtiler. Başka tetkike lüzum görmediler. Şimdilik tehlikeyi atlatmıştık.

Vagonda bulunan bazı Almanlar aileleri aşağı katta ayakta kaldılar. Bizim yukarıda oturmamızı müddeti nizama uygun bulmayan Almanlar, homurdanmaya başladılar. Dostlarımıza ben yavaşça: "Aşağıda kadınlar ayakta kaldılar bizimle yer değiştirmeleri uygun olur" dedim. Dostumuzun hanımı Paula hemen onlara döndü: "Bakın!.. Dikkatli bakın!.. Bunlar size benziyor

mu? Bunlar Türk subayıdır. Esaretten kaçıp müttefikimiz olan Türk ordularına iltihak edecekler. Bizim yardımımızla aramıza sığınmış durumdalar. Fedakar Türk subaylarına ne yapılması lazım ise sizden onu beklerim” dedi. Derhal bize yetişebilenler ellerimizi sıktılar, uzaktakiler selamladılar. Artık yerimiz rahatladı. Asık surat kalmadı. Sigara ikram ediyorlar, hatır soruyorlar, lâzım gelen hürmeti yapıyorlardı.

Kontrol işi tamamlanmış olmalı ki, trenimiz hareket etti. Bu hareket ile bizde endişe kalmadı. Zihnimizi örseleyen bütün kötü ihtimaller kayboluyordu. Bizim için Vetluga hududunda yakalanmak çok tehlikeli olacaktı. Çünkü, yüzde yüz öldürülebilirdik. Şimdi ise trenimiz Kostroma hududunu geçiyordu. Yakalansak dahi, umumi karargâha haber vermek durumu mevcuttu. Merhum Kazım’a revâ görülen işkenceli ölümden kurtulmuş oluyorduk. Sinirlerimiz boşalmış, sevincimiz çılgınlık hâlini almış olmalı ki, bulunduğumuz eşyalar arasından doğrulduk, ikimiz birden vatan şarkıları söylemeğe başladık. Öyle ki, alabildiğine boğazımız yırtılırcasına bağırıyorduk. Vagondaki Almanlar şaşkına döndüler, bize gülüşüyorlardı. Bu hürriyet coşkunu bizde irade mekanizmasını bozmuştu. İçimizdeki ruhlarımız trenden daha hızlı gidiyordu.

Şarya’dan aldığımız bilet bizi Vologda’ya kadar getirmişti. Trenden iner inmez ilk iş olarak İmam Yakub’u bulup görüşmek, gideceğimiz yol durumu hakkında ondan malumat almak lüzumu vardı. Hayır cemiyetleri adına bize para getiren bu zatın adresi bizce malumdu. Alman dostlarımızla beraber sivil esirler karargâhına giderek kalacağımız yeri öğrendikten sonra, imam efendiyi bulduk. Durumu anlattık. Kazan yolu ile Türkistan ve

Kafkas tarafından geçerek gitmeyi planladığımızı söyleyince: “Sakın oradan gitmeyin. Kazan şimdi kaynıyor. Bolşevik-Menşevik çarpışması devam ediyor. Geçen günlerde büyük bir cep-hane fabrikasını havaya uçurdular. Durum çok sıkı ve her taraf kontrol altındadır. Şüphelendiklerini tevkif ediyorlar, kolera hastalığı da salgın hâlinededir. Sizin için en salim yol Petrograd istikametinden Almanya’ya geçmektir” dedi. Bir müddet sonra teşekkür ettik ve yanından ayrıldık.

Turancı olan arkadaşım Faik’in hayali çok genişti. Kazan, Türkistan, Kafkasya gibi yerleri dolaşarak gitmemizi çok istiyordu. İhtilal çalkantısı içinde olan Moskof diyarında, kaçak olarak ve de buraları dolaşarak gitmek bir macera idi. İmamın ikazları yol istikametimizi tayin etmişti. Artık Alman dostlarımızın refakatinde gitmek en salim yol oluyordu.

Sivil esirler karargâhına geldik. Keyfiyeti Alman dostlarımıza anlattık. Hans, “Öyle ise sizi İsveç Konsolosluğu’na götürüyüm, burada vesikalarınızı değiştirelim” dedi. Kalkıp İsveç Konsolosluğu’na geldik. İsveç’in nazik konsolosu bizi güler yüzle karşıladı. Vesikaların mahalli kumandanlıktan değiştirilmesini temin etti. Bize de yüzer ruble para verdi. Bu muameleler sırasında konsolosun, Türk tebaasının işlerini tedvire memur olduğunu anlayınca yol mevzuunu bir defa ondan da sorduk. O da imam efendiyi teyid eder mahiyette mütalâada bulundu.

Sivil esirler hariç, bazı firar eden esirlerin bir iki gün kalabilmelerini teminen tutulmuş bir evde dört kişi, iki karyolada geceyi geçirdik. Ertesi gün İmam Yakup Efendi, bir adam göndererek bizi yemeğe davet etti. Tek katlı fakat güzel bir evi vardı. Bu zat esasen İstanbul’da tahsilini yaptığı için lehçemize uygun

güzel konuşuyordu. Bu dil birliği de candan kaynaşmamıza vesile oluyordu. Soframıza iki çocuğu ile karısı da beraber oturdu. Bir Müslüman evinde kadınlı erkekli sofrada bulunmak, bize o günlerin kafasıyla, sakinlik getirmişti. Samimi bir safiyetle beraber yemeğe başladık. Hanımı: “Size ne kadar hizmet etsem azdır, ama kıtlık içindeyiz, kusura bakmayın” dedi. Sofrada az miktarda kesilmiş ekmek vardı, yulaf unundan yapıldığı belliydi. Biraz peynir ve biraz doğranmış pastırma vardı. Diğer yemeklerin neden yapıldığını bilemiyordum. İmam Efendinin bu hoş sohbet hanımı Tatar şivesiyle bize çok şeyler anlatmaya çalışıyordu. Onu diledikçe, çok şeyler öğreniyorduk. Yemeğimizi yedikten sonra dini ve milli mevzularda da uzun sohbetimiz oldu. Sonra müsaade isteyip, teşekkür ederek ayrıldık.

Dostumuz Almanların bulunduğu karargâha geldik. Trenin hareket saati gelmek üzereydi. Tekrar biletlerimizi aldık. Petrograd’a gitmek üzere vagonlara atladık. Vetluga’ya esarethaneye gönderilirken geçtiğimiz, çam ormanlarıyla dolu yeşil vadiden şimdi yine etrafı seyrederek geçip gidiyorduk. Bu sefer içimizde hürriyete kavuşmanın sevinç ve heyecanı bulunuyordu. Daha sonra Petrograd istikâmeti ve sekiz günlük tren yolculuğundan sonra Rusların başşehri Petrograd’a geldik.

Petro, tarihlerde okuduğumuz Rus Çarı Deli Petro’dur. “Grad”, Rusçada şehir demektir. “Petrograd” ise Petroşehri’dir. Bu şehir, Rus ıslâhatçısı Deli Petro tarafından, Avrupa’ya bir pencere açmak gayesiyle Fin Körfezi bataklıkları üzerinde kurulmuştur. Mamûriyet cihetinden çok mükemmel denecek şekilde inşa olunmuştur. Bu muhteşem şehrin Nikolayevsky Vakzal denilen büyük garına, gece yarısından sonra muvasalat edildi.

Rus ihtilal orduları yekdiğeri ile çarpıştığı sırada, Almanlar bu-
rayı işgal etmişler ve Rus hükümeti de Moskova'ya çekilmiş idi.
Sivil Alman esirleri ile büyük gara muvasalatımızı müteakip,
Alman inzibat askerleri bizi karşıladılar. Kafil e içerisinde harp
esiri subay bulunup bulunmadığını sordular. Bizimle Vologda'dan
itibaren arkadaşlık ederek gelen bir Alman; iki Türk subayı ola-
rak aralarında bulunduğumuzu söyledi. Bunun üzerine, Alman
inzibat askerleri bizi dostumuz Almandan ayırdı ve götürmek
istediler. Bu sırada bizim Alman dostlarımız müdahale edip,
götürmelerine mani olmak istediler ise de, epey bir münakaşa-
dan sonra anlaştılar. Götürüleceğimiz yerin adresini aldıktan son-
ra, yarın buluşalım diyerek ayrıldılar.

Alman inzibat erleri arkadaşım Faik ile beni büyük bir şato-
ya götördüler. Orada on beş yirmi kadar muhtelif rütbede Alman
subayları bulunuyordu. Bize iki karyola gösterdiler ve orada bu-
lunanlara da Türk subayı olduğumuzu söylediler. Biz oturup din-
lenmeye başladık. Onlar da kendi aralarında konuşuyorlardı.
Oradakilerin en büyük rütbelisi bir yüzbaşı idi. Yanındaki arka-
daşlarına, biz Türklerin çok sadık bir müttefik olduğunu, çok
silahşör ve cesur bir millet olduğumuzu, Çanakkale müdafaası-
nı, Enver Paşa'nın şark ordularına mevsimsiz taarruz emri vere-
rek Hinderbug'un manevrasını kolaylaştırdığını, Türk ittifakının
Almanlar için büyük şans olduğunu anlatıyordu. Ben de Alman
yüzbaşının bu anlattıklarını arkadaşım Faik'e tercüme ederek
Türkçe anlatıyorum. Bu suretle hem aramızda konuşmuş oluyo-
ruz, hem de Almanların Türkler hakkındaki intibalarını öğren-
miş oluyoruz. Yüzbaşının bu hamaset dolu sözlerini dinleyen bir
teğmen: "Yüzbaşım, Türklerin bu cengaverliğinin, cesurluğu-

nun neden ileri geldiğini biliyor musunuz? Bunlar iptidai bir millettir. Geri kalmış milletler hayatı ve yaşama zevkini anlamazlar. Onlar için hayat ucuzdur. Bilhassa Türklerde ayrı bir itikat vardır. Muharebeye giderken iki taraflı kazanç yoluna gider gibi giderler. Ölürsek şehit, kalırsak gazi derler. Bunlar için şehitlik ve gazilik bir mertebedir. Bunların hepsi cehalet izidir. Yalnız bir sözünüze iştirak ediyorum yüzbaşım, Türkler ittifaklarına sadıktır. Mert bir millettir. Benim görüşüm ve inancım da böyledir” dedi.

İlk günümüz Alman subaylarla konuşup tanışmayla geçti. Ertesi gün bizim Alman dostlar geldiler. Almanca olarak onlarla konuşmaya başlayınca Alman subaylar şaşkınlık geçirdiler. Aralarındaki yüzbaşı yanımıza geldi ve bizden müsaade isteyerek konuşmalara iştirak etti, sitemde bulundu. Bana hitaben: “Kurnaz bulundunuz. Almanca konuştuğunuz halde bize katılmadınız. Genç arkadaşlarımızın hakkınızda patavatsız konuşmaları sizi üzmüş ise özür dileriz. Hakaretlerini tecrübesizliklerine verip bağışlamanızı rica ederiz” dedi. Yüzbaşının bu nazik tavrı bizi de çok memnun etmiş, rahatlatmış oldu.

Petrograd’ın son sistem yapılmış Avrupa başşehirlerinin hepsinden üstün bir şehir olduğunu; Paris ve Londra’da tahsilini tamamlayan arkadaşım Faik’ten öğreniyorum. Muntazam caddeleri şehrin bir başından öbür başına düz bir cetvel ile çizilmiş gibi uzanıyor. Geniş caddelerin ortası parke taş yerine otuz santim uzunluğunda dört köşe kesilmiş ağaç parkelerle döşeli, yekpare tahtadan yapılmış gibidir. Caddelerin her üç yüz metre mesafesine bir nezâfet⁷⁵ memuru tayin edilmiş, her sabah caddele-

⁷⁵ Temizlik

rin ıslak paçavralarla silindiği görülüyordu. Şhirden akan nehir üzerinde on bir köprüsü var, çok işlek ve de kalabalıktı. Dostlarımız Almanların rehberliği ile şehrin görölmeye değer yerlerini dolaştık. Bir yerde minare görünce, Rusların başşehrinde bu nasıl iştir diye şaşırđık. O tarafa yöneldik. Kayseri'nin Kurşunlu Camii sisteminde olup, harp senelerinde Sultan Reşad namına inşa edildiğini öğrendiğimiz camiye bekçisinin delâletiyle girdik. İstanbul camilerinde gördüğümüz gibi büyük bir kandil vardı. Fakat, şişeleri yağ doldurulmuş değil; renkli ampuller ile süslenmiş harikulâde bir ihtişam husule getiriyordu. Bir düğmeye bastığınız zaman yüzlerce renkli ışık birden parlıyordu. O zamana kadar görmediğimiz bu olay bizi hayrete düşürmüştü. Alman dostumuz minareye çıkmak istediğini söyledi. Bekçinin müsaadesiyle minareye çıktık. Çıkarken yorulan Paula hemen şerefeye oturdu. Şehri kuşbakışı seyre başladık. Bu arada Paula, "Buraya ne için çıkılır" diye sordu. Ben hemen, Müslümanlara buradan her gün beş defa camiye gelmeleri için çağrı yapılır" dedim. Paula tekrar, "çok zor iş bu, buraya bir kampana takın günde beş defa çalın, daha kolay olmaz mı?" dedi. Ben de, biz hiçbir yerde size benzemeyiz diyerek kestirmeden kısaca cevapladım.

Şehir, minareden kuşbakışı seyrederken de çok güzeldi. Düz bir arazi üzerinde kurulmuş dört beş katlı muntazam binalar ile bir yeknesaklık mevcuttu. Bir mahallede kaç katlı bina yapılmış ise hepsi aynı idi. Hatta Çar'ın sarayı dahi diğerlerinden yüksek değildi. Yalnız boyası kırmızı ve üstünde heykeller bulunuyordu. Minareden indik, ayrılırken bekçi, burada on beş bin kadar Müslüman bulunduğunu, büyük alim ve fikir adamı Musa Ca-

rullah'ın ve müftü Fatih Efendi'nin adreslerini verdi. Kendisine gösterdiği yakınlık ve hizmetinden dolayı teşekkür edip ayrıldık.

Bir gün, Musa Carullah'ı⁷⁶ ziyaret etmek üzere çıktık. Adreslerden sorduk bilen olmadı. Sonra birisi, Musa Toktav olarak aramamızı, bu ismin daha tanınmış olduğunu söyledi. Ricamız üzerine, bulunduğu adrese götürdü ve acele işinin olduğunu söyleyip ayrıldı. Biz Faik'le ikimiz vardık. Evin ziline bastık. Elli beş altmış yaşlarında olduğunu tahmin ettiğimiz tıknaz, köse sakallı, başında siyah bir Tatar takkesi bulunan bir adam çıktı. Kendisine Türk subayı olduğumuzu ve görüşmek üzere geldiğimizi söyledik. “Buyurun” diyerek bizi mükellef bir salona aldı. Üzerinde telefon ve birkaç kitap bulunan bir masanın koltuğuna oturdu. Bizi de karşısına oturttu. Bize hal hatır sordu. Nereden gelip nereye gidiyor olduğumuzu öğrenmek istedi. Fakat biz onu kapıcı sanarak, cevaplarımızı kısa verip geçiştirdik. Biz kendi aramızda konuşarak biraz daha vakit geçirdik. Bir ara ben: “Beyefendi hazretleri ne zaman gelirler” diye sordum. Karşımızdaki Tatar takkeli adam gülümsedi: “Musa Car diye aradığınız adam benim” dedi. Biz hemen kalktık elini öptük, tekrar yerimize oturduk. Tekrardan bizden, durumumuzu ve cephelerin ne olduğunu sordu. Biz de uzun uzun anlattık. Büyük mütefekkir bize: “Türk ve İslâm dünyası büyük badire geçirecektir. Çok acı ve tehlikeli günler geçireceğiz. Bu karabulutlu gecelerin sabahına erişenlere

⁷⁶ Musa Carullah Bigiyef (D.1875/ Ö.1949).. Musa Carullah'ın hayatı ve faaliyetleri için bkz. Ali Birinci, “Yirminci Asırda bir kahraman: Musa Carullah BİGİYEYF”, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Türk Yurdu Yayınları, No: 38, Ankara(Ağustos,1997), s. 404-408

ne mutlu” dedi. İçinde bulunduğumuz harp ve dünya âlemini, mücadele hususlarını uzun uzun anlattı. Biz de hürmetle dinledik. Bir ara mevzu İslâm âlemi hususlarından açıldı. Sormak ihtiyacını duyduğum bir hususu sordum. Dedim ki, bizim hocalar faizin ve dolayısıyla bankacılığın, resmin, musikin ve heykeltraşlığın ve buna benzer sanatların haram olduğunu söylüyorlar. Halbuki, bu günkü hayat şartlarına en uygun olan şeylerden cemiyetimiz men edilirse, hayat hakkından mahrum ve geri kalmış olunmaz mı? Lütfen bizi aydınlatmanızı istirham ediyoruz dedim. Bu muhterem zat kalktı bir kitap getirdi. Bana uzattı, “Bu kitabı size hediye ediyorum, riba meseleleri adında yazdığım bir eserdir, bunda faizcilik hakkında aradığınızı bulursunuz” dedi. Sonra ilave etti: “Haram olan faiz şudur: Paralı bir adam, fakir şahsa ikrazda bulunur fakir şahısta bu para ile aile ve çocuklarının nafakasını temin için harcamış ise, ondan alınacak faiz haramdır. Eğer bir şahıs parasını iş yapan adama vermiş, o da aldığı parayı çalıştırmak suretiyle kazanç temin ediyor ise, bundan alınan faiz süt gibi helâldir, keza bankalara tevdi edilen paraların faizi de helâldir. Çünkü onlar da bu paralarla para kazanıyorlar. Bu kitapta esbâb-ı mucibelerini zikrettim” dedi. Diğerleri için de şöyle mütalaada bulundu: “Gayri-müslimlere benzemenin de kafir olmamıza delâlet eden bir ciheti yoktur. Beşeriyet tekamül kanununa tabidir. Müterakki milletler seviyesine yükselmek için onları taklit etmek, icadından yararlanmak zorundayız. İslâm dini tekamülü teşvik eder. Bin dört yüz sene evvel İslâmlığın zuhurundaki insanlığı, yirminci asır insanlarıyla mukayese ederseniz, aradaki farkın ne kadar büyük olduğunu takdir edersiniz. Bugünkü medeniyet asrında yaşamak için bin

dört yüz sene evveline rücu edersek, beşeri âlemde hayat hakkımız sifıra müncerr⁷⁷ olur. Müslümanlık diye bir şey kalmaz. Din ve namusumuzu korumak için, düşmanlarımızın yaptığını biz de yapmak mecburiyetindeyiz. İsterseniz sorularınızın hepsine ayrı ayrı fetva verebilirim” dedi. Bu uzun ve tatlı sohbetten sonra hürmetlerimizi bildirdik. Bizlere, Hayır Cemiyeti namına üç yüzer ruble para ile birer kat çamaşır verdi. Veda edip ellerini öperek ayrıldık.

Hürriyete kavuşmanın sevinci ile şehri gezip tanımaya çalışıyor ve mühim gördüğümüz kimseleri ziyaret etmek istiyorduk. Birkaç gün sonra da İstanbul Muallim Mektebi mezunlarından Molla Fatih Efendiyi ziyaret etmek istedik. Öğrendiğimiz adrese gitmek üzere Çar’ın sarayının bulunduğu meydandan geçiyorduk. Beş altı metre sağ yanımızdan bir silah patladı ve bir adamın ortaya yuvarlandığını gördüm. O kadar kalabalık arasında ne bir kişi vurunu yakalamaya teşebbüs etti ne de meydana vurulup yuvarlanan şahsa yardımcı çıkan oldu. O yerden biraz uzaklaşınca birisinden hadiseyi sorduk. Bolşevik-menşevik mücadelesi olduğunu söyledi.

Bir hayli dolaştıktan sonra Fatih Efendiyi bulduk; kendimizi tanıttık. Yanında bir Rus generali ile konuşmakta olan bu zat, bizi generale takdim etti. Bu sırada biz bir kapana düşmüş gibi olduk. Bir tereddüt geçirerek ürperdik. General bizi süzdükten sonra, “Selamünaleyküm” dedi. Rusça konuşmaya başladı. Molla Fatih Efendi generale tercümanlık yapıyordu. Bize, generalin Müslüman olduğunu, selamünaleyküm demekten başka Türkçe bil-

⁷⁷ Kayıp bir tarafa giden, sona eren

mediğini, Polonya'nın Litvanya kesiminde ekserisi Müslüman olan binlerce subay bulunduğunu söyledi. İhtiyar general, Doksanüç Harpi'nde⁷⁸ eski Rumeli vilayetlerimizin hepsini gezmiş. Oğullarını doktor yapmış, kızlarını da Türkiye'ye yerleştirmek istiyormuş. İhtilâlden sonra Rus idaresi temelinden sarsılmış, diye anlatırken gözleri yaşarıyordu. Öyle anlaşıyordu ki, Rus ordularının sadık ve güvenilir subayları meyanında bulunan bu general, ömür boyunca dil ve din bilgisinden mahrum bulunmasının ızdırâbı içindeydi.

Müftü Fatih Efendi ile bir hayli oturduk. Rusya Türklerinin durumunu, Buhara, Taşkent, Semerkant gibi büyük şehirlerde yaşayan ırkdaşlarımızın içtimai vaziyetleri hakkında görüş ve fikirlerini dinledik. Kendisinden epey feyz aldık. Rusya'daki Türk ve Müslümanların dini lideri durumunda olan Fatih Efendiye teşekkür ederek ellerini öptük ve ayrıldık.

Dönüp gelirken meydana kubbesi altın kaplamalı muhteşem bir kilise gördük. Merak ettik, kiliseyi görmek istedik. Geldiğimiz zaman kilisenin avlusunu eski zaman toprakları ile çevrili bulduk. Topların namluları toprağa gömülü ve üçer metre aralıklarla birbirine zincirle bağlı durumda idiler. Toplara yaklaşır bakınca üzerinde Osmanlı arması gördük. Bu sırada beynimizden vurulmuş gibi şok olduk. Demek ki zafer nişanesi olarak teşhir etmekteydiler. On sekiz aylık esaret ve çilenin verdiği isyan ile, zulme lânet ettik.

Alman karargâhına gelmiştik. Burada bir Alman askeri, yarım türkçesi ile, üç gün sonra Almanya'ya gideceğimizi söyledi.

⁷⁸ 1777-78 Osmanlı-Rus savaşı

Bizlere yüzer ruble para verildi. Durumu Alman dostlarımıza söyledik. Onlar da bize, sivil esirlere henüz vakit gelmediğini ve birkaç gün daha kalacaklarını söylediler. Bir yıldan fazla m   terek bir hayat geçirdiğimiz Alman dostlarımızla, hatıralarımızı tesbit etmek için beraberce fotoğraf  ektirdik. Sonra bize göstermiş oldukları yakın dostluk ve  alıcenap yardımları için kendilerine minnettarlığımızı arzettik, vedala ıp ayrıldık.

 yi bir hamam temizliğine ihtiyacımız vardı.  ar ıda yolu-muz üzerinde rastladığımız bir hamama girdik. Ben o güne kadar alışık olmadığımız bir manzara ile kar ıla tım. Gerçi Rusya'da edep, terbiye, düstur gibi mefhumun olmadığını öğrenmiş oluyorduk. Fakat hamamda seki üzerinde pe temalsiz, on be  yirmi ya larında tellak kızların önünde yıkanmaya bir türlü cesa-ret edemiyordum. Arkadaşım Londra'da da bulunduğu için bu açık sa ıklığa alışık olmalı ki yadırgamıyordu.

Bu ihtilal şehrinde on gün bir kaçak esir gibi değil, pasaportlu bir turist gibi gezdik. Bu güzel  ehir, çatışmalar sırasında kurşun yaraları ile delik deşik olmuş, Kızıl Saray'ın heykelleri kırılmış, boyalı duvarları kurşun delikleri ile dolmuştu.  ar ordularının yerini  ocuk denecek yaşta bolşevik askerler işgal etmiş, burjuva olarak tanınan eski subaylardan kimse kalmamıştı. Bu  ocuk askerler arasından da genç subaylar seçilmiş, onların talim, terbiyesi ile meşgul oluyorlardı. İhtilal havası giderilmiş değildi. Açlık ve sefalet bütün Rusya'yı   kertmi ti. Burada da açlık ve sefaletten ölenlerin duvar diplerinde cesetlerine rastlanı-yordu. İnsanlık namına üzülmemek elden gelmiyordu. Ekono-misi perişan halde, her şey altın pahasına çıkmış, yokluk, kıtlık tahammül edilemez şekilde idi. Bu harbin ve i  harbin, koskoca

imparatorluğu nasıl perişanlık girdabına soktuğunu görüyor ve şahidi oluyorduk.

3 Haziran 1918. Bugün İsveç Kızılhaç'ını ziyaret etmek üzere karargâhtan ayrıldık. Tramvaya atlayarak caddelerde dolaştıktan sonra, aradığımız binayı bulduk. Kızılhaç görevlilerinden ince, zarif bir bayan ile karşılaştık. Arkadaşım, Fransızca konuşan bu nazik hemşireye hâlimizi anlattı. Orada bir defter imza ederek don, gömlek, pantolon ve kaputtan ibaret eşya ile yüzer ruble para aldık. Bu aldıklarımız Kızılay hesabına kaydedildi. Esasen, Rusya'da bulunan Türk esirlerinin himayesinin İsveç hükümeti-ne tevdi edildiğini daha evvel öğrenmiş bulunuyorduk. Bize hüs-nükabul gösteren bu zarif bayana teşekkür ederek ayrıldık. Daha sonra verilen eşyaları kendimize uygun hale getirmek için terzi aramaya başladık. Rusçayı pek bilmediğimiz için terziler ile epey uğraştıktan sonra nihayet anlaştık ve isteğimize uygun yaptırabildik.

Saraylar, müzeler, kiliseler ve tarihi eselerin bulunduğu yer-leri gezmek, görmek, merakımızı gidermek istiyorduk. Ertesi gün misafir bulunduğumuz esir karargâhından çıktık. Gezdiği-miz yerlerde kiliselerden başka açık bulunan yer yok idi. İhtilal sebebiyle kapatılmış olduğunu düşündük. Nihayet bir kiliseyi görmek için girdik. Papazlar yoktu. Ziyaretçilerden bir kısmını eski itikâtlerine bağlı olanlar teşkil ediyor, diğerleri bizim gibi meraklılar ve her şeyi öğrenmek isteyen hevesliler idi. Kilisenin içi hakikaten görmeye değer harikulade güzel bir Hristiyan ma-bediydi. İrili ufaklı birçok azizlerin tablo, heykel ve fotoğrafları ile süslenmiş; bilhassa İsa'nın tablosu altın, gümüş, inci, elmas gibi mücevherat ile donatılmıştı. Bu tablo önünde grup grup diz

çökmüş gözleri yaşlı insanlar vardı. Kimbilir ruhlarını tazyik eden sebepleri, Tanrılarına arz ederek şen ve esen yaşama dileğinde bulunuyorlardı. Kendilerini o derece duaya vermişlerdi ki, bizim gibilerden haberleri dahi olmuyordu. Yanımıza gelir gelmez diz çöküp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlayan, şık ve güzel giyinmiş genç bir kadından derdini öğrenmek isterdik. Kim bilir aç mı, sefil mi? Yoksa bir vatansever de, Rusya'nın bu felaketten kurtulmasına dua edip, İsa'ya ve anası Meryem'e yalvarıyor idi. Ağlayıp, yalvarıp yakaran yüzlerce insanın arasından sessizce ayrılıp kiliseden çıktık.

6 Haziran 1918. Petrograd'dan ayrılma günümüz gelmişti. Sabah erkenden kalkıp hazırlandık. Varşova garına gitmek üzere yola çıktık. Hayli uzakta olan istasyona giderken, yolda, Samson Efendi diye adlandırdığımız ve bize tercümanlık yapmış olan şahısla karşılaştık. Bu şahıs bize, kıymetli eşyalarımızın hudud-da muayene edilirken elimizden alınma ihtimali olduğunu, bilahare adresimizi göstermek kaydı ile kendisine verilmesinin doğru olacağını söyledi. Samimi olduğuna kanaat getirdiğimiz Samson Efendinin bu teklifine uyarak, bazı kitap ve hatıra defterlerimizi ona bıraktık. Hakikaten de sonra bir muayeneden geçtik. Fakat korktuğumuz gibi olmadı. Kendimizce bir kıymet ifade eden bir paketin geleceğe terk edilmesine pişman olduk.

Varşova garında saatlerce bekledikten sonra, esirlerden başka yolcusu bulunmayan bir katar geldi. İki katlı vagonlara yerleştik. Biraz sonra trenimiz batıya doğru hareket etti.

Bir seyyah gibi on gündenberi içinde dolaştığımız şahane şehir Petrograd'ın, Varşova garından uzaklaşıyorduk. Belki bir daha göremeyeceğimiz bu yerleri dikkatle seyrediyorduk. Bir

müddet sonra trenimiz, harbde tahrip edilmiş bir demir köprü-nün enkazı yanında kurulan muvakkat köprüden geçti. Buradan itibaren yirmi beş kilometrelik bir saha, Ruslarla Almanların vaki anlaşması uyarınca tarafsız bölge kabul edilmiş. Tarafsız bölgeyi geçerken, Rusların tahrip edilmiş siperlerini, dağlar gibi yığın yığın harp malzemelerini, yanmış, parçalanmış vasıta parçaları-nı, harbin tahrip ettiği birçok şeylerin enkazını seyrettik.

Bir sene evvel Krensky ordularının merkezi olan Rus şehri-nin kat kat tel örgülerinin bulunduğu yerlerden geçerek muhte-şem garına girdik. Trenimiz burada durdu. Trenden indiğimiz zaman, başlarında askeri bir bando bulunan merasim kıt'ası ta-rafından karşılandık. Bir Alman general, orada toplanmış olan biz esirler kafilesine: “Hoşgeldiniz. Artık Alman toprağında-sınız. Büyük düşmanımızı yendik. Garplı hasımlarımızı da sulha mecbur edeceğiz. Sizler şimdi evlerinize gidecek ve istirahat edeceksiniz. Lüzum ederse sizleri yine çağırırız” dedi. O sırada arkadaşım ve ben heyecanla, karşımızda duran generalin yanına fırlayıp vardık. Askeri bir selamdan sonra; Türk subayı olduğ-u-muzu, Rusların Sibiry'a'daki esir kampından kaçarak buraya gel-diğimizi, tekrar savaşmak üzere cepheye gitmek kararında oldu-ğumuzu kısaca anlattım. General hemen elimizi sıktı ve konu-şma yerine tekrar çıktı. Orada toplanmış olan bütün Almanlara bizi tanıttı. Sonra: “Bunlar Türk subayıdır. Çanakkale'de düş-manı denize döktükten sonra, Rus cephesine gitmişler orada esir düşüp Sibiry'a'ya yollanmışlar. Vatan aşkı ile coşan bu arslanlar, Rus ihtilalinden faydalanarak esaretten kaçmışlar. Düşmanları ile savaşmak için tekrar cepheye gidiyorlar. Böyle bir millet ölmez. Yaşasın Türk milleti. Yaşasın Türk subayları!..” diye bağırdı.

Bundan sonra büyük bir alkış başladı. Ömrümün en büyük ve unutulmaz saadet günü o an idi. Alman general daha sonra bizi karargâha götürdü. Sonra generalin safından ayrıldık, arkadaşım ile beraber karargâhta dolaşarak, trenin hareket edeceği zamana kadar vakit geçirdik. Memleketine gitmekte olan Alman esir kafilesi ile beraber yine trene atladık. Petrograd, her ne kadar Alman işgali altında ise de, mülki idare Ruslarda idi. Biz ayrılırken şehrin karmaşık hâli devam ediyordu.

Tren yolculuğumuz gece geçiyordu. Sabahın erken saatlerinde Divinsk adında bir şehire geldik. Burası Almanların eline geçtikten sonra, adını “Düvenberk” olarak değiştirildiğini öğrendik. Burada birkaç gün karantina bekleyeceğimiz haber verildi. Çünkü burası Rusların hudud şehirlerinden birisidir. Bundan sonra Almanların kendilerine mal ettikleri Lehistan’a geçecektir. Rusya’da bulunan bulaşıcı hastalıklardan korunmak maksadıyla, burada temizlik ve bakım yapılacaktı. İstasyon yanında bulunan barakalara yerleştik. Barakaların üç odasını Almanlar okuma salonu yapmışlar. Sandalye ve masalarla donatmışlar. Her çeşit kitap, mecmua ve günlük gazeteler dolu idi.

Artık, bir polisin yakamızdan yapışacağı korkusundan kurtulmuş olarak, burada hür ve rahat yaşamak bahtiyarlığına ermiştik. Her hareketimiz serbest idi. Fakat, temizlik için hamama giderken, Allah’ın yarattığı şekilde çıplak olmak aile terbiyeme, bencil duygularıma uymadığı için azap çekiyordum. Adem ile Havva’nın incir yaprağı kadar örtündüğü en ufak bir mendile dahi müsaade edilmiyor, duygu ve akidelerimiz burada ayrılıyordu. Bu arada bizlere, bu barakalarda beklediğimiz karantina günlerinin, Varşova’daki on beş günlük karantina müddetine

mahsup edileceğini söylediler. Barakaların bulunduğu mahal tel örgü ile çevrili olduğu için hariçle temasımız olamıyordu. Bizlere, Alman Kızılhaç hemşireleri tarafından birer paket dağıtıldı. Paketlerde bekar bir adama lazım gelen iğne, iplik, düğme, sigara gibi şeyler mevcuttu. Burada temizlik ve intizama dikkat ediliyordu. Bir Alman idaresinde bulunduğumuz belli oluyordu.

Üç gün devam eden karantinadan sonra, hazırlanarak istasyona geldik. Bizlere, harp dolayısıyla layık olduğumuz yerlere alamayacaklarını söyleyip özür diledikten sonra, üçüncü mevkilere bindirildik. Vagonların penceresinden dışarıyı seyre daldık. Trenimiz birkaç manevra ile makas değiştirdikten sonra yola çıktık. Yolculuğumuz gündüz olduğu için etrafı iyi görebiliyorduk. Geçtiğimiz yerlerde yıkılan köprüler, harabe hâline gelmiş istihkam yerleri, tahrip olmuş askeri vasıta ve malzemeler dikkatimizi çekiyordu. Zulmünü ve acısını gördüğümüz zalim Moskofun yenilip yıkılışını seyrediyorduk. Fakat aynı zamanda, insanlığın ızdırabına, felaketine, mahvına sebebiyet veren bu harp melanetinin büyük tahribatını ibretle görüyorduk.

Akşama kadar devam eden sıkıcı bir yolculuktan sonra, trenimiz Varşova garına ulaşıyor, bir güzel şehre daha adım atmış oluyoruz.

Varşova garında trenden indikten sonra, tramvaylarla şehrin ortasından geçerek esirler için hazırlanmış olan ve eskiden Lehistan krallarının saraylarının bulunduğu büyük parka getirildik. Misafir olduğumuz binalar, krallardan birinin sarayı iken Ruslar tarafından hastahane olarak kullanılmış. Alman işgalinden sonra da subaylar misafirhanesi olarak kullanılmakta olduğu görülüyordu. Bütün sarayları ihtiva eden bu park, büyüklük, güzellik

ve ihtişam cihetinden dünyada ender görülen cennet misali bir yerdi. Vistul nehrinden ayrılmış kanallarla muhtelif semtlerdeki yüzme havuzları, etrafındaki irili ufaklı heykellerle ve çiçeklerle süslenmiş bir manzara teşkil ediyordu. Rengarenk gül fidanları ve çeşit çeşit yapraklı süs ağaçlarının bulunduğu asırlık çınarların gölgesinde koltuklara sıralanmış olan Lehlilerin keyfine payan yoktu. Çünkü, bu muhteşem park Almanların eline geçinceye kadar kapalı tutulmuş, içine zâdeganlardan başkasının girmesine yasaklandığı hikâye ediliyordu. Alman işgalinde bile bu parkın ziyaretçileri imtiyazlı şahıslardı. Buraya girmek isteyenler bir subayın tavassutu ile giriyorlardı. Burada birkaç gün dolaşarak dinlendik.

Almanlar bir gün bizi levazım ambarına götürdüler. Orada bir subaya lazım olan giyeceğin hepsini verdiler. Vücudumuza göre seçtik. Çizmeden kalpağımıza kadar elbise ve üniformamızı tamamladık. Kabzası sırma püsküllü, Alman subaylarının kullandığı uzun siyah kılıçlardan birer tane verdiler. Arkadaşımın kalpağı yoktu, ambardan aldığı şapka ile idare etti. Benim Sibirya'dan çantamda getirdiğim astragan kalpağımın tepesine, nefti renginde çuha bulup üstüne de sırma geçirtmek için bir hayli terzi dükkanı dolaştık. Otuz iki yaşındaki gençlik duygularına uyarak şık bir subay olmak arzumu tamamladım.

Varşova caddelerinde dolaşırken Türk subayı olduğum yalnız kalpağımdan biliniyordu. Bu yüzden caddede peşime takılan Lehlilerin sual yağmuruna tutuluyordum. Devamlı sordukları şu idi: “Dardenel’de bulundunuz mu? Muharebeleri lütfen anlatır mısınız”? Ben de anlatıyordum. Lehlileri, mahkum bir millet olarak izzet-i nefislerinden ve gururlarından yıpranmış, harcan-

miş olarak gördüm. Onların Rus efendileri gitmiş, Alman efendileri gelmiş bir şey farketmiyordu.

Elbiselerimiz yenilenip, yeniden üniformalı bir subay kılığına girince, artık kendimize çekidüzen vermeye başladık. Esaretteki başıbozuk şivil hayata veda etmeye başladık. Askeri bir intizam içerisinde biz de selam alıp, selam veriyorduk. Disiplin duygularımız canlanıyordu.

Esaretten kurtulmuştuk. Fakat, vatan hasreti ile bağrımız yanıp tutuştuğu halde, halen bir türlü vatana kavuşamamıştık. Ne zaman hareket edeceğiz merakı içindeydik. Biz bu düşüncede iken, Alman makamlarından farklı bir ses geldi. Dediler ki: “Bütün askeri noksanlıklarınızı burada ikmal edeceksiniz. Hazırlıklı olun. Belki garp cephesine sevkedilebilirsiniz”. Öyle anlaşıyordu ki, Almanlar bir kat elbise bedeline bizi cepheye gönderme hazırlığı yapıyorlardı. Bizi de bir düşünce almış idi. Varşova’da kaldığımızın on birinci günü, Türk Harbiye Nezareti’nin, Alman Karargâhına gelen bir tebliğini öğrendik. Bu tebliğ ile, Türk ordusunda subay ihtiyacının fazla olması hasebiyle, bizlerin acele Türkiye’ye gönderilmesi isteniyordu. Galiba bu Almanya’daki bütün Türk subayları için gönderilmişti. Biz de buna dahil olduk. Bu suretle yakayı kurtardık.

Polonya başşehrinde kaldığımız müddet içinde, hafızamdan silinmeyecek müşahedelerim oldu. Avrupalılar memleketlerine hizmet eden büyüklerin hatırasını ebedileştirmek için onun bir heykelini lâayık olduğu mahale diyorlar. Bizim dini duygularımız müsaade etmiyor düşüncesi ile yapılmıyor ve bence pek çok kahramanımız bu suretle unutulup gidiyor. Varşova’nın Saraylar Parkı’nda dolaşırken, heykellerden birisi dikkatimi çekti. Bu

heykelin, Viyana önünde 1683'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın muhasarasını yararak, ordularımızı mağlubiyete uğratan Lehistan kralı Jan Sobieski'ye ait olduğunu öğrendik. Kral bütün azametiyle heykelleştirilmiş duruyordu.

Polyaklar cana yakın bir millettir. Bazen Rusça bazen de Almanca konuşarak bu güzel şehirde onları da tanımış olduk.

* * *

Orduda subay ihtiyacı olduğundan bahisle, Türk Harbiye Nezareti'nin bizi istemesi üzerine, Almanlar artık bizi cepheye gönderemediler ve Türkiye'ye gelmek üzere trene binip Varşova'dan ayrıldık.

Bütün toprakları ekili bulunan verimli ovalardan ilerledikten sonra Almanların Polyak sınırına yakın Breslau şehrine geldik. Trenimiz burada üç saat mola verdi. Bundan faydalanarak kısa bir şehir gezisine çıktık. Hakikaten çok güzel bir şehirdi. Arkadaşım Faik burasını Londra ve Paris'ten daha üstün buldu. Gezerken, bir medeniyet harikası diye konuşmaktan kendimizi alamıyorduk. Üç saatin nasıl geçtiğini bilemedik. Koşarak, kalkmakta olan trenimize yetiştik. Çok süratle ilerleyen trenimiz uzun bir yolculuktan sonra bizi Viyana'ya getirdi.

Avusturyalıların başşehri olan Viyana, bir dağın eteğinde ve kısmen dağa yaslanmış halde kuruludur. Bir Avrupa şehri olan burası, diğer gördüklerimiz derecesinde şirin ve modern değil fakat, caddeleri, büyük binaları ve heykelleri ile bir âsâr-ı atîka gibi görünüyordu. Büyük bir parkın ortasında, büyük bir havuz fıskiyesinden çıkan sular çınar ağacı kadar yükseliyordu. Hasretini çektiğimiz yurdumuza kavuşmak için sabırsızlanıyorduk.

Viyana'dan ayrılan trenimiz, bizim sabırsızlığımıza yardımcı olur gibi süratle yol alıyordu. Bu uzun yolculukta Budapeşte, Belgrad ve Sofya'da kısa müddet durakladığı için gezmeye vakit bulamadık. Yolumuza devam ederek 27 Haziran 1918'de Perşembe günü gece vakti İstanbul'a geldik.

Tarih, 27 Haziran 1918... Nihayet sevgili vatanımıza, İstanbul'umuza gelmiştik. Sevincimize pâyân yoktu. Alman ordu karargâhında olduğu gibi, bizleri Sirkeci Garında merasimle karşılayacaklarını ümit edenlerimiz çok idi. Çünkü kafilemiz oldukça kabarık bir yekûn teşkil ediyordu. Yolda gelirken geçtiğimiz merkezlerde bize iltihak eden subaylar elli altmış kişiyi buluyordu. Bunlar muhtelif kamplardan olup, bir kısmı malûl olarak salıverilmiş, bir kısmı da ihtiyar olduğundan kendi hâline terkedilmişlerdi. Bizim gibi canını ortaya koyup kaçan bir iki kişi vardı. Ama biz kendimize bir kahraman, bir fedai kuruntusu vererek güleryüz görmediğimize hayıflanmağa hakkımız yok diye düşünüyorduk. Çünkü, Alman karargâhındaki durumla, Sirkeci'ye geldiğimiz tarihler arasında geçen zaman zarfında, umumi harbin durumunda da değişiklik bulunuyordu. Amerika harbe karışmış, Bulgar hükümeti Balkanları sarmış, Filistin cephesi bozguna uğramıştı. Bu hengamede güleryüz beklenemeyeceğini anlamıştık.

Sirkeci'de arkadaşlarımızla vedalaşıp ayrıldık. Ertesi günü Harbiye Nezareti'nde arkadaşım Faik'i bir hayli bekledim. Ancak tekrar buluşmamıza imkânımız olmadı. Ben Muamelâtı Zatiye Müdürü Şevket Beye müracaat ettim. Firar hadisesini anlattım. Kendisinden bir aferin ile iki ay mezuniyet izni aldım.

İstanbul'da gördüğüm durum çok feci idi. Burada da yokluklar ve sıkıntılar vardı. Evinde birkaç gün kaldığım akrabama

da veda ederek Haydarpaşı'dan trene atladım. Beş gün sonra hasretini çektiğim sılama kavuştum.

Ürgüp'e geldiğim zaman babam durak mahallinde beni bekliyordu. Büyük bir heyecan ve hasretle kucaklaşıp öpüştük. Sonra köyümüze gitmek üzere yola çıktık. Ürgüp ile köy arasındaki yolda gruplar hâlinde beni bekleyen akrabalarım ve köylülerimle kucaklaşıp öpüşerek yürüdük ve köyüme vardım. Talimgâhtan itibaren bu güne kadar çektiğim bütün mihnetler bir hiç olup gitmiş idi. Her gün ziyaretime gelen akraba, komşu ve köylülerim ile sohbet ederek hasret gideriyordum. Bundan sonra yeni bir hayata başlamış oluyordum.

İKİNCİ FASIL

MİLLÎ MÜCADELE

İki aylık mezûniyetim tamamlandı. Kayseri İnzibat Zabıtlığı'ne tayin edildim. Beş gün sonra, hareket edeceğim gün, Ürgüp Askerlik Şubesi'nden terhis emri de tebliğ edilince yeni vazifeme başlama fırsatı kalmadı.

O sıralarda Mondros Mütarekesi imza edilmiş, Türk Devleti'nin bahtı kararmış, düşman donanması Dolmabahçe Sarayı'nın önüne gelmişti. İmparatorluk bir bir istilâ ediliyor, hükümeti idare edenlerin başları göğüslerine düşmüş her biri bir başka diyara firar etmişlerdi. Müttefiklerimiz mağlup olmuş, Türkiye'nin yaslanacak bir penâhı da kalmamıştı. Esasen dejenere olmuş Osmanlı hanedanı da Vatikan misali ufacık bir hudud içinde saltanatın idâmesi pahasına bütün imparatorluğu feda etmekte tereddüd etmiyordu. Aldığımız havadisler, okuduğumuz gazeteler vahim hadiselerle dolu idi. Gayrimüslim unsurlar düşmanla beraber olmuş şımarıklığın ve ihanetin içinde idiler. Sevgili vatanıma kavuşmak uğruna her türlü tehlikeyi göze alarak Sibirya'dan,

Moskof elinden binbir müşkülâtla kaçıp gelmiş idim. Şimdi ise koca bir imparatorluk çökmüş, askeri terhis ediliyor, silahı elinden alınıyor, toprakları paylaşılıyordu. Buna isyan etmemek mümkün değildi.

Bizler, Ürgüp ve havalisinde bulunan bazı arkadaşlar sık sık toplanarak, memleketin içine düştüğü bu hâl karşısında ne yapabileceğimiz husûsunu müzakere ediyorduk. Nihayet, terhis olunan yedek subay arkadaşlarımızla bir toplantı yaptık. Bu toplantıda, İhtiyât Zâbitleri Cemiyeti Ürgüp Şubesi'nin açılmasını kararlaştırdık ve şubeyi açtık. Bizim bu faaliyetimizi gören Ürgüp'teki yerli Rumlar ve papazlar, cemiyetimizin kapatılması için Kaymakama baskı yapıyorlar, şımarık durumları ile halkı tedirgin ediyorlardı. Akıbetimiz endişesi ile Ürgüp'te cemiyet binasında toplanıyor, kabuslu günler geçiriyorduk. Bir gün, toplu bulduğumuz sıra posta müvezzi bir telgraf getirdi. Şubemiz reisi Süleyman Çakıroğlu'na verdi. Mahreci Erzurum olan telgraf hülâseten şöyle idi: “Ürgüp İhtiyât Zâbitleri Teâvün Cemiyeti'ne... Doğu Anadolu Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti nâmı ile bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyete iltihak edip etmeyeceğinizi seriân iş'arını rica ederim. Doğu Anadolu Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti, Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal...”

Aldığımız bu telgraf üzerine, eksik bulunan diğer arkadaşları toplattık, müzakere mevzu olan telgraf hakkında herkes düşüncelerini açıkladı. Nihayet memleketimizde Rumların işkencesi altında zillet içinde yaşamaktansa vatan için ölmeyi tercih ettik ve şöyle bir telgraf çektik: “Erzurum'da Doğu Anadolu Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine...Emirlerinize âmâde olduğumuzu arz ederiz”. Aradan yarım saat gibi kısa bir zamanda aldığımız cevap şu oldu: “Ürgüp

İhtiyât Zâbitleri Teâvün Cemiyeti Reisliğine...Teşekkür ederim. Niğde’de bulunan Kırkbirinci Fırka Kumandanı Mümtaz Beyle temasa geçiniz. Talimat verilmiştir...İmza, Mustafa Kemal...”. bu telgraf üzerine bir arkadaşımızı Niğde’ye gönderdik. Oradan gizlice on altı tüfek, on iki sandık cephane getirildi.

İstanbul hükûmetine bağlı, yaşlı Kaymakam Hâlit Bey, Rumların yaygarası ve baskısı sebebiyle sık sık cemiyetimiz reisini çağırıyor, bu sonu gelmez maceradan vazgeçmemizi ve cemiyeti kapatmamızı tavsiye ediyor, iki unsurun bulunduğu bu muhitte başımıza gaile açmayın diyordu. Fakat biz, kaymakamı felce uğratmak için gizli kapaklı jandarma ile anlaşmak yolunu takip ediyorduk. Bir gece Jandarma Kumandanı Mülâzım Nuri Beyle temas imkânı hâsıl oldu. Gayemizi bütün açıklığı ile kendisine anlattık ve karşımıza çıkmanın mahzûrlarını açıkladık. Jandarma Kumandanının cevabı şu oldu: “Memleket davasında sizinle beraberim. Jandarmalarım emrinizdedir. Hepinize uğurlu yolculuklar dilerim”.

O günden sonra Ürgüp’te teşkilatımızı resmen açıkladık. Ürgüp’ün idari taksimatı sekiz arkadaşta tevdi edildi. Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi kuruldu. Başbuğ, İşbaşı, İşçi adları ile teşkil edilen çetelerle mahalli emniyet sağlanıyor, herhangi bir icrââtımız mukâvemet görmüyordu. Bizim bu azimli tutumumuz, şımarık Rumları telaşa düşürdü. Teşkilatımız aleyhine müthiş propagandaya koyuldular. Esasen memleketimizin iktisadiyatını ellerinde tutan bu hainlerin, mahalli halk topluluklarına nüfuz ederek işfale çalıştıklarını hissediyorduk.

Bir gün evimizde akşam yemeğinde iken, babam ağlamaya başladı. Üzüldüm, bu durumun neden ileri geldiğini sordum. Babam, yarı ağlamaklı bir tavırla; “Dün Ürgüp’e gitmiştim, orada dostumuz Eftim Efendi ile görüştüm, bana çok şeyler anlattı (Ür-

g p dahil bütün Anadolu'yu Yunanistan'a vermişler. Yakında Yunanlılar Ürgüp'e gelecekler. Senin oğlan da bu çetelerle geziyor, beraber oluyor, bunların hepsi o zaman asılacaktır. Dostluğumuz var sana haber vereyim, oğlunu bunların yanından al) diyor. Oğlum, ben seni bu hâle getirinceye kadar ne zahmetler çektim. Böyle tehlikeli işlerle uğraşma" dedi. Ama, babam hâlâ ağılıyordu. Babamı ikna edip ağıdını kesinceye kadar bir hayli uğraştım. Rumlar Ürgüp'te babamı kandırdıkları gibi pek çok insanları iğfal etmişlerdi. Patrikleri vasıtası ile işgal kuvvetleriyle temasa geçip, İstanbul H k meti'nin kaymakama baskı yapmasını temin etmişlerdi.

Teşkilatımızla Rumlar arasında müşkül durumda kalan kaymakam, nihayet bütün Ürgüp halkını büyük camide toplantıya çağırdı. Hazırlıklı olarak toplantıya biz de katıldık. Tabancalarımız ceplerimizde caminin direk diplerinde yer aldık. Evvela kaymakam söze başladı: " rg pl ler! Biliyorsunuz ki bu gün her zamandan fazla tes n de ihtiyacımız vardır. Başımızda bulunan hükümet mukadder tımızı tayin edecektir. Eğer hükümetin emirlerine it at etmez, bir ayaklanmaya teşebbüs edersek, par alanırız. Birer lokma olmaktan kurtulamayız. Bu hareketimiz düşmanlarımızı tahrik etmekten başka işe yaramaz" dedi. Bundan sonra m ft  efendi bir ayet okudu. Türkçe açıklamasını yaptı: "Allaha it at, peygambere it at, ul 'l-emre it at hepsi birdir" dedi. Sonra ilave etti: "Ul 'l-emr, işe padişahımız efendimiz başında olmak üzere heyet-i vekillerdir. Mukadder tımızı onlar tayin edecektir. Tevekkül ile bizlere dua etmek düşer. Buradaki ayaklanmalar, padişahımıza karşı isyan demektir". M ft  efendiden sonra, kadılık mesleğinden m tek id Ürgüp' n Umûmi Meclis Azası Naim Efendi söz aldı: "Düşman donanması Dol-

mabahçe önünde dururken İstanbul hükümeti meflûç durumdadır. Galip devletlerin taleplerini imzadan başka ne yapabilirler. Sizlere kat'î nasihatım şu olsun: Memlekette Rumlar fazla faâliyet gösteriyorlar. Çok dikkat edin. Konuşanlar size yanlış tavsiyede bulundular. Benim kanâatim, yeni kurulan cemiyete yardımcı olmak memleket menfaatine daha uygundur” dedi. Memleketin akıldânelerinden birisi daha kalktı, bağırarak: “Koca Osmanlı İmparatorluğu en kuvvetli hâliyle mağlup olmuştur. Topumuz yok, tüfeğimiz yok, donanmamız teslim olmuş durumda iken, beş on çete, düvel-i muazzamaya karşı ne tesir yapacak, arkalarına düşürdükleri halkı körü körüne öldürtmekten başka ne yapacaklar. Padişahımız efendimizin harp için bir iradesi yoktur. Şeyhülislâm hazretlerinin bir fetvası yoktur...” derken, bu konuşmayı yapanın akrabalarından olan cemiyet arkadaşımız tabancasını sarıldı ve hatibin sözünü kesti ve oturmasını ihtar etti. Cemaat paniğe kapıldı, büyük cami bir anda boşaldı. Bizce yapılacak iş posta ve telgraf merkezini işgal edip, Niğde ile muhabereyi temin etmektir. Emrimizde bulunan silahlı çetelerle telgraf merkezini işgal ettik. Keyfiyeti derhal Niğde’de bulunan 41. nci fırka kumandanlığına arz ettik. Aldığımız emirde, kaymakam ve hempâlarının⁷⁹ derhal karargâha izâmı idi. Fakat biz henüz o kuvvete sahip değildik. Bir mukavemetle karşılaşırsak ne yapabiliriz. Cemiyet binasında toplandık, kaymakamla beraber dört kişinin karargâha sevki için aramızda vazife taksimi yapıldı ve akşamdan sonra hepsi de cemiyet merkezinden muhafız çetelerle Niğde’ye gönderildi.

⁷⁹ Arkadaş, omuzdaş

Bir gün sonra, Fırka Kumandanı Mümtaz Bey bizi telgraf başına çağırdı. Kaymakam için kendisi şefâatte bulundu. Kaymakam Halit Bey, Çapakçur'da bulunduğu sırada, Mümtaz Beyin fırkasına çok hizmette bulunmuş. Rus cephesindeki hizmeti ve hüsnüniyetine karşılık kaymakamın bağışlanmasını; şimdiye kadar bir içtihat hatasında bulunmuş ise de, bizimle beraber çalışacağına namus sözü verdiğini bildirdi. Diğerlerinin bir zaman daha Niğde'de bırakılması şartıyla, kaymakamın iadesine muvâfakatımızı bildirdik.

Kaymakam geldikten sonra işlerimiz Ürgüp'te daha fazla gelişti. Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti Ürgüp Heyet-i Merkeziyesi bütün idareyi eline aldı. Artık cemiyet, gönüllü çete yazıp cepheye gönderiyor, mahalle ve köylerin durumuna göre para tarh ve tevzi ederek topluyor, gün geçtikçe askerlik şubesini de vazifelendiriyordu.

ASKERLİĞE YENİDEN DÖNÜŞ

Bir gün, Kayseri'de teşekkül eden Atlı Piyade Fırkası'na tayin olunduğum, Ürgüp Askerlik Şubesi tarafından tebliğ edildi. Kayseri'ye vardığımda alay yaverliğine merkez inzibat zabıtlığı ile vazifelendirildim.

Teşekkül edecek olan Atlı Piyade Fırkası hiçbir askeri teçhizatla mâlik değildi. Toplanan askerlerin karavanası dahi yoktu. Bu husûsta Belediye Reisi İbrahim Saka'nın hizmeti inkar edilemez. Onun her husûsta gayret ve fedakârlığı ile Kayseri'de Atlı Piyade Fırkası teşekkül edebildi.

Burada, acısını hiç unutmadığım esaret hayatımla alâkalı bir haberi zikretmeden geçemeyeceğim. Posta, alayımıza müretteb

bir subayın dosyasını getirdi. Mehmet Cemal (Gevye) adında bir subayın adını görünce, postaya bu efendinin getirilmesini söyledim. Biraz sonra, Sibiryâ'da beraber bulunduğumuz esaret arkadaşımla karşılaştığım zaman, bir hayli şaşkınlık geçirdim. Ve bana ilk sözü: “Yahu hâlâ sağ mısın?” dedi ve anlatmaya başladı: “Siz kaçtıktan sonra Ruslar Vetluga'da bulunan esir arkadaşları bira fabrikasına doldurdular. Bizlere sizi Şarya'da yakaladıklarını ve kurşuna dizerek öldürdüklerini söylediler. Çok üzüldük, tabii malûm şahıslar da ruhunuza fatiha okudular. Çünkü, onlar sizin yüzünüzden bira fabrikasında baskı altında idiler” dedi. Malûm şahıslar dediği Moskova Garı'nda İngiliz ordularında hizmete ayrılmak isteyen Arap ırkına mensûp Türk subayları idi.

Biz, Kayseri'de Fırkanın noksanlarını ikmâl ile uğraşırken, Konya'da Bozkır İsyanı patlak verip⁸⁰, Konya havalisine sirâyet istidâdı gösterince, oldukça derlenip toparlanıp Karaman'a sevk edildik. İsyân bastırıldıktan sonra, Konya'da yeni bir tensikata tâbi tutulan Atlı Piyade Fırkası, İkinci Süvari Fırkası olarak Garp Cephesine sevk edildi. Sınıf itibarıyla, bu tensikatta Adana cephesi sol cenah Orçun Nizamiye Müfrezesi Kumandanlığı'na gönderildim. Adana Vilayet teşkilatı Pozantı'ya yerleşmiş, Adana cephesi sağ cenah, merkez ve sol cenah diye üç gruba ayrılarak Fransızlarla cephe manevrası yapıyordu.

Cephede çeteçilik devam ederken, herkes kendine yakıştırdığı bir isimle şöhetlenme yarışında idi. Mesela ben, Sinan Paşanın cephesini teslim aldım dersem, bana: Sen bir mülâzımsın,

⁸⁰ Bu ayaklanma 27 Eylül-2 Kasım 1919 tarihleri arasında meydana gelmiştir. Bkz. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1992, 2. Kitap, s.16-17

nasıl olur bu iş, palavra atıyorsun denebilirdi. Halbuki, Sinan Paşa denilen zat Jandarma Yüzbaşı Ratib Beydi. Çetecilik zamanında, Adana havalisinde faâliyet göstermiş becerikli bir zattır. O devirde rütbeden çok, iş yapabilen adama ihtiyaç vardı. Ratib Bey, Altıncı Fırka Kumandanı olarak Garp Cephesine giderken, ben Mülâzım Mustafa Fevzi'de, üç yüz doksan mevcûtlu birliğimle Sinan Paşanın cephesini devir ve teslim almıştım. Böyle çetecilikten nizami asker devrine geçiş sıralarında öyle acayiplikler olmuştur ki, takma isimli paşalar, mülâzımlar, efeler ve daha türlü türlü şöhretlere çok tesadûf ediliyordu.

İkinci İnönü Zaferi'nden⁸¹ sonra, Fransızlarla aramızdaki sert çatışmalar gevşedi. Osmanlı İmparatorluğu'nu müttefikleriyle paylaşamayan devletler arasında husûle gelen anlaşmazlıktan istifade ediliyordu. Fransızlar müttefiklere hissettirmeden bize yardım ediyorlardı. Artık biz, Fransızlarla anlaşmalı bir taarruz yapıyorduk. Onlar taarruz edeceklerini bildiriyor, biz hiç karşılık vermeden ricat ediyorduk. Biz taarruz edeceğimiz zaman da, onlar karşılık vermeden kaçıyorlardı. Bu arada iki tarafın da zarar görmemesine azami dikkat ediliyor ve malzeme tedarikine çalışıyorduk.

Cephemizde hâl böyle devam ederken, Adana sulhunu müzakere için Münir Bey⁸² Ankara murahhası tayin edildi ve benim mintikamda bulunan Kütüklü köyünde, tarafların buluşması ka-

⁸¹ 23 Mart- 1 Nisan 1921

⁸² Münir Ertegün, Milli Mücadele sırasında Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanlığı görevinde bulunmuştur. Temmuz 1921 sonlarında Münir Bey, Ankara'nın delegesi olarak Fransız Delege Franklin Bouillon ile Adana'da görüşmüştür. Bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız Görüşmeleri-Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922*, Ankara, 1994, s. 121-148

rarlaştırıldığı için Münir Beyin yanına refâkat zabiti tayin edildim. Fransız murahhas Bouillon idi. Her sabah, yanında bir binbaşı ile tek atlı araba ile bulunduğum cepheye gelirler, Kütüklü köyünün bir odasında bizim murahhaslarla beraber çalışırlardı. Ama yanlarında ne binbaşı ne de ben bulunurdum. Biz, yalnız bulundukları binanın etrafında bulunuyor, benim kadar Almanca konuşan binbaşı ile konuşuyorduk.

Pozantı'da çıkan Yeni Adana Gazetesi'nin sahibi Ferit Celal, benim talimgâh arkadaşımı. Bu itibarla benden sulh müzakeresi hakkında haber almaya çalışır, fakat haberim olmayan müzakereler hakkında bilgi veremezdim. Münir Bey babacan ruhlu bir adamdı. Ama çok ketûmdü. Her gün, Fransızları uğurladıktan sonra vaziyet hakkında bazı sorularım cevapsız kalır, yalnız iyi yolda olduğumuzu müjdelerdi. Hakikaten Adana cephesindeki sükut da müzakerelerin iyiye doğru yöneldiğini gösteriyordu. Bu hâl devam ederken müfrezemin 5 nci Maraş Fırkası Hücum Taburu olduğu tebliğ edildi. Üç gün sonra mezkûr fırkaya iltihak ederek garp cephesine hareket edildi. Hücum Tabur Kumandanlığına Binbaşı Emin Bey getirildi. Ben de, Bölük Kumandan vekili olarak vazifelendirildim.

Beşinci Maraş Fırkasının Kumandanı Albay Kenan Bey, Akşehir'de fırkanın toplanmasının temini için üç gün mola verdi. Bilâhare, şimal istikametinde harekete başlandı, fakat düşman tayyareleri yakamızı bırakmadı. Mola ve istirahat zamanlarında, karargâh kurduğumuz yerde mütemâdiyen makineli tüfek, bomba ve çelik çiviler yağıdırıyor, bizleri taciz ediyordu. Garp cephesinde, düşmanla karşılaşmadan ricat eden ordumuzun bir peyki hâlinde doğu istikametinde yol alıyor, havsala ve idrâkimize sığmayan bu aksi hareketlerden asabımız bozuluyordu.

MANGAL DAĞI MUHAREBELERİ

Düşmanla hiç karşılaşmadan Mangal Dağı'na geldik. Dağın batı tarafına mevzi aldık ve tahkimata başladık. Hava birden bozdu. Sanki fırtına, bütün gücü ile düşmana yardım ediyordu. Gece sabaha kadar testiden boşanırcasına yağmur yağıyor, soğuk havada perişanlık kimsede mecâl bırakmıyordu. Bu arada bize fırsat vermek istemeyen düşman saldırmış, şiddetli muharebe başlamıştı. Siperlerde bütün metanetimizle direnerek, düşmanla mücadele ediyorduk. Şiddetli hava muhalefetinde geçen bu muharebede, düşman bizi siperlerimizden sökemedi. Ancak, Katranlı vadisinden de ilerleyen düşmanın tesirli ateşine marûz kalmamak için, siperlerimizi terketme emri verildi. Eşine ender rastlanan talihsiz ve perişan bir gün geçirmiştik.

Mangal Dağı, Katrancı Vadisi, Sivritepe muharebeleri çok kanlı olmakla beraber kat'i bir netice alınamadı. Ordumuz daha da gerilere çekilmek zorunda kaldı. Nihayet Eski Çalış, Taşlitepe, Gökölüce sırtlarında mevzi alarak, düşmanın taarruz hamlesini kırmak üzere vazifelendirildik. Bulunduğumuz yer hakim durumda idi. Karşımızdaki düşman baş kaldıramıyor, bir adım ilerlemeye imkân bulamıyordu. Biz bunlarla mücadele ederken, düşman sağ ve sol cenahımızdan sarkarak bizi çevrelemiş. Bir anda her taraftan ateş ortasında kalıverdik. Daha gerilerde mevzilenmiş olan, bizim birliklerden de düşmana yayılım ateşi yapılıyordu. Dehşetli bir boğuşma içindeydik. Ateş ortasında kalan bölüğün yarısından fazlası şehit oldu, eridik. Bu arada ben, kalanlar ile uğraşırken başıma vurulan ağır bir dipçik darbesiyle yuvarlandım. Hemen beni sürükleyerek, biraz ilerideki kayanın dibine götürdüler. Bölük teslim alınmıştı. Yakaladıkları askerleri de yanıma getirdiler.

İKİNCİ ESARET

Düşmanla çarpışırken talihim yardımcı olmuş, kurşuna hedef olup ölmemiştim. Fakat, başıma dipçikle vuran düşman askerinin beni niçin kurşunlayıp öldürmediğini de bilemiyorum. Bunda da yine talihin ve birazda şapkamın rolü olduğuna inanıyorum.

Milli Mücadele sıralarında yeni bir serpûş modası vardı. Konya'da iken başıma sipersiz şapka biçiminde ve kenarı şeritle çevrili bir kasket yaptırmıştım. İşte, hayatımı kurtaran kenarı dört şeritli bu şapka olduğuna inanmışımdır. Çünkü düşman, beni bu şapka ile yüksek rütbeli birisi sanarak, öldürüp harcamak istememiş, esir almayı uygun bulmuştur diye düşünürüm.

Şimdi yine esaret halkası boğazıma takılmıştı. Birinci esarete çektiğim çile kifâyet etmemiş gibi, tehlikeler içerisinde hayatım pahasına kaçıp kurtulduğum bu menhûs âkıbet, bu defa beni her an ölüme sürüklüyordu. Çok ağrıma gidiyordu. Bu çekilmez hayata artık son vermek için bir fırsat kolluyordum. Gece vakti, diğer kıt'alardan esir düşen dört subay ile kırk elli kadar askeri de bizim bulunduğumuz yere getirdiler. Onlardan aldığımız habere göre, esir olduğumuz mıntıka, Yunan ordusunun son merhalesi olmuş. Aynı gece Yunan ordusu da ricat ederek Eskişehir istikametinde geri çekilmeye başlamış. Tabii bize burada talih bir gece olsun yâr olmadı. Felaket girdâbına yine yuvarlanmış bulunuyorduk.

Ruhum azap içerisinde idi. İnsan bilmediği bir âkıbetle karşılaştığı vakit, tevekkül ile neticeyi bekler. Fakat, binbir çeşit mahrûmiyetlere katlanarak kurtulabildiğim esaret nekbetinin⁸³

⁸³ Talihsizlik, bahtsızlık

acısı yüreğimde pek taze iken, Yunan taarruzunun son gününde bu âkibete dūcâr olunca şuûrum sarsıldı, muvâzenem bozuldu. Uyku hâlinde gezen insanlar gibi, götürüldüğüm yerleri bilmiyordum. Hadisâtla ilgilenmiyordum. Hafızam hiçbir şeyi zabtetmiyordu. Öyle bir haldeydim ki açlık, susuzluk hâlini hissetmiyordum. Geçtiğimiz yerleri sonradan arkadaşlar anlattılar. Eskişehir, Bursa, Mudanya'dan Pire Limanı ve sonra da Atina'ya vardığımızı söylüyorlardı.

Atina'ya varıncaya kadar biz Kemalist subaylar kırk elli kişi kadar olduk. Bunlar Milli Mücadele subayları idi. Bulundukları cepheden harp hikâyeleri anlattıkça ve istikbale matûf umutlar olduğu söylendikçe, bu ferahlı konuşmalardan biraz açılmaya başladım. Eski sünepeliğim pek kalmadı. Zaman içinde şuûruma hakim oldukça, vücudumun bir iskelet hâline gelmiş olmasına üzülüyordum. Teselli duyduğum husûs ise, Atina'nın Türkiye'ye yakın olmasıydı. Sibirya gibi şimal kutbuna yaklaşmamıştık.

Cephede yakalanmış kırk elli kadar Milli Mücadeleci Kemalist subaylar, Atina'nın Akropol civarında bulunan bir okula yerleştirilmişti. Etrafımız süngülü Yunan askerleri ile çevrili, sıkı bir tedbir altında idik. Yeni bir esaretin şartlarını, yeniden başka bir his ile yaşıyordum.

Bir gün, Trakya Bölgesi Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Beyin gelecek olduğunu öğrendik⁸⁴. İçimizde, yüzbaşı-

⁸⁴ Tümgeneral Cafer Tayyar Eğilmez (D.1878/Ö.1958). 20 Temmuz 1918'de Trakya'da 1 nci Kolordu Komutanı iken Kurtuluş Savaşı'nın başlarında M. Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurarak Milli Mücadelenin Trakya hareketini yönetti. 29 Nisan 1920'de Trakya Kuva-yı Milliye Komutanı sıfatıyla Büyük Millet Meclisi üyeliğine seçildi. 25 Temmuz 1920'de Yunan kuv-

dan büyük rütbeli subay yoktu. Hem üzüldük hem meraklandık. Kumandan Beyi beklemeye başladık. Bir müddet sonra yanında bir Yunan subayı ile beraber Cafer Tayyar Bey geldi. Kendisini selamladık ve okulun büyük salonunda etrafını çevreledik. Ortamıza oturdu. “Arkadaşlar geçmiş olsun” dedi. Sonra: “Asker üç şeyden kurtulamaz; şehitlik, gazilik ve esaret... Bunlar askerlik cilveleridir. Elverir ki vatan sağ olsun. Ben sizden Anadolu’daki hareketin durumunu öğrenmek istiyorum. Sonra da nerede nasıl esir düştüğünüzü anlatın” dedi. Bütün arkadaşlar esir oluş durumlarını anlattılar. Muhtelif cephelerde çetin şartların getirdiği kötü akıbetleri hikâye ettikçe, onun harp mntıkalarını ve sahalarını teferruâtına kadar bildiği anlaşılıyordu. Harbin sonunda muzaffer olacağımızdan bahsediyor, bizleri teselliye çalışıyordu.

Bu arada birisi; “Beyefendi, biz küçük rütbeliler düşmanla kucak kucağa temas hâlinde olduğumuz için, kötü âkıbete marûz kalmak her an vârit olabilir. Fakat siz nasıl yakalandınız. Merak ediyoruz, lütfen izah buyurur musunuz ? “dedi. Bunun üzerine Cafer Tayyar Bey de, “Evet ben de anlatayım” diyerek söze başladı: “Bir gece Kolordu Karargâhına düşman baskın yaptı. Karanlıkta neye uğradığımızı bilemedik. Ben hemen çadırdan fırladım, elime geçirdiğim bir ata atlayarak Bulgar hududu istikametine kaçtım. Gece vakti at kapaklandı, ben üstünden düştüm.

vetlerinin Doğu Trakya’ya taarruzu sırasında Havza-Bostanlı’da esir düştü. Mart 1923’de esaretten döndü ve Edirne milletvekili olarak TBMM’de görev aldı. Bkz. *Türk İstiklal Harpi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.143-145. Ayrıca Bkz. Mesut Çapa, “Cafer Tayyar Bey’in Esareti ve Yunanistan’da Türk Esirleri”, *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1996, Cilt.6/ S.31, s.13-18

Sonra at kaçmaya başladı. Düşman süvarileri de atın karartısına arkasından ilerlediler. Karanlıkta benim düştüğümün farkında olmadılar. Ben bir dere ve kuytu yerlerden giderek Bulgar hududu yakınlarında bir köye vardım. Köyün muhtarını buldum, durumu anlattım. Bulgar hududunu geçirmek için bir kılavuz istedim. Muhtar bana kahvaltı getirdi. Ben kahvaltımı yaparken, kılavuz getireceğini söyledi ve sonra çıkıp gitti. Ben yemekte iken bir manga Yunan askeri gelip kapıya dayandı...İşte ben de bu şekilde esir oldum” dedi. Arkadaşlar tarafından, burası bir Türk köyü mü ? diye soruldu. “Evet... Burası bir Türk köyü ve muhtarı da maalesef Türk idi” dedi. Yine arkadaşlardan birisi: “Beyefendi, bu felaketli günlerin ferdasında yurdumuza döndüğümüz zaman, kolordu mıntikanızın hududu içinde bulunan bu köyün muhtarına ne yapacaksınız? Bu hain adama ne gibi ceza tatbik etmeyi düşünüyorsunuz? Bunu şimdiden sizden işitmekle teselli bulacağız, yoksa bu hadiseye kahrolduk, keşke bunu işitmeseydik” dedi.

Tayyar Bey şu şekilde mukâbelede bulundu: “Hakikaten bu mühim bir problemdir. Ne yapılması icap ettiğini ben de sizden öğrenmek istiyorum. Benim yerimde siz olsaydınız ne yaparsınız?” dedi. Arkadaşlar konuşmaya başladı. Herkes kendi duygusuna göre bir ceza tertip etti. Kimisi vatan haini ilan edip öldürmek, kimisi işkenceli öldürmek gibi tertiplerde bulundular ve yine ne yapılacağını merakla sordular. Cafer Tayyar Beyin cevabı şu oldu: “Şayet ben yine aynı vazifeye davet olunur da o mevkie gelirim, yapacağım ilk iş bir okul yaptırmak olacaktır. İnsanların en büyük düşmanı cehalettir. Bu muhtar bir okulda ırkını, cinsini ve milletini öğrenmiş olsa idi, beni düşmanlarımıza

peşkeş çekmezdi. Onlara hulûskârlık yapmazdı. Bunları öğrenmediği ve bîhaber olduğu için, böyle yapmakta mazûr görülmedir. Arkadaşlarım... Sizlerden aldığım havadisten çok müte-hassis oldum. Bu muvakkat günler geçer. Muzaffer olacağımızı şimdiden tebşir⁸⁵ ederim. İnşallah yeni doğacak bağımsız Türkiye'mize avdetimizde sizleri bekleyen en büyük vazife, milletimizi cehaletten kurtarmak olacaktır. Bu inançla müsterih olarak sizlerden ayrılıyorum. Allahaismarladık..." dedi. Sonra aramızdan ayrılıp gitti.

Atina, çıplak dağlarla şimal tarafı çevrili bir vahadadır. Bulduğumuz yer şehre hakim ve Akropol civarında idi. Akropol denilen mabetler merkezi, yüksek kayalıkların tasfiye edilmiş senelerinde kurulmuş şahaser binalardır. Burada ilk Atina şehrini kurup merkez yapanların, kralların ve mabûdelerin heykelleri âbideleşmiş ihtişamıyla duruyordu. Atina şehri, bir atlı arabanın çekemediği kibirle kırtan, bir küçük milletin başşehri idi. Başlarında mavi püsküllü kırmızı fes, belinden dizlerine kadar kırmızı fistan, çarıklarının ucunda ponpon, bacaklarında dar bir potur olan bu acayip kılıklı palikaryalar, başımızda muhafız bulunuyordu.

Fırsat buldukça, artık Anadolu'nun Yunanistan'a iltihak ettiğini, Büyük Elen Devletinin adil idaresinde beraberce yaşayacağımız bize müjdelenirdi. Bizim bu safsatalardan bîzar olduğumuzu bilerek, bu teraneler tekrarlanırdı. Bu şımarık ve geveze millet, kendilerini medeniyetin ve insanlık idealinin baş müdâfii sayarlar, hayalleri o kadar geniştir. Kendilerini Sokrat'ın, Homeros'un, Aristo'nun torunları ve vârisleri sayarlar; ilimde, fende

⁸⁵ Müjdeleme

ve cesaretle ileri olduklarına inanarak böbürlenirlerdi. Megalidea peşinde koşan çete palavracıları, Anadolu'ya hakim olacaklarından ve Pontus Rum idaresini ihyâ edeceklerinden bahsederek, sanki o günü yaşıyorlarmış gibi bir tavır takınırlardı. Bunların bu konuşmaları bize tilki ile aslan hikâyesini hatırlatır, muhatap olmak istemezdik.

Bu binada bulunan bedbahtların hepsi de cephede esir olmuş Kemalist subaylardı. Herkes aynı gaye uğrunda bu felakete marûz kalmış insanlardı. Günlerimiz, kendimizden çok memleketimizin ne durumda olduğunu, istikbale matûf kaygılarımızı konuşarak geçiyordu. Ben kendi hesabıma göre, istikbalden ümitli idim. Çünkü Ruslarla olan savaş bitmiş, onların yardımı dahi temin edilmişti. Mebzûlen altın, para ve her türlü harp levâzımı gönderiyorlardı. Fransızların yardımlarını Adana cephesindeyken görmüştüm. Bunların yardımı temin edildikten sonra, harbin sonunda endişe edilmesine lüzum olmadığına kâni idim.

Fakat, Adana cephesinde şahit olduğum bir hadiseden dolayı da biraz endişem de bulunuyordu. O da şöyle olmuştu: Burada bulunan askerlerimden bir kısmı, Yunanlıların istila ettiği yerlerin halkından idi. Bu askerlerimin pek çoğu grup grup firar ettiler. Halbuki Adana cephesinde muharebe yoktu. Sulh müzakeresine de başlanmıştı. Her türlü ihtiyaçları bol bol karşılanıyordu. Bunların çoğu yakalanıp, tekrar kıt'asına geldiği zaman sorgulanıyordu. Bu sorgulama sırasında, düşman istilasında bulunan ailelerini görmek için kaçtıklarını söylüyorlardı ama, bana inandırıcı gelmiyordu. Bu sebeple, şimdi kafamda düğümlenen korku şu idi: Düşman, Ankara civarına kadar yaklaşmıştı. İstila ettiği yerlerin halkından olan askerlerimiz firar ederse, düşman

karşısına güç halde toplanan askeri kuvvetimiz acaba inhilâl⁸⁶ eder mi? Diye hayıflanıyordum. Birimizin endişesine bir diğeri-miz moral verecek durumlar söylüyor, derken esaret günlerini doldurmaya çalışıyorduk.

BİR ADAYA NAKLİMİZ

Bir gün Cafer Tayyar Beyin Atina'dan Larissa'ya gönderildiğini haber aldık. Güya, İstanbul'da bulunan ailesi yerli Rum-lar vasıtası ile Tayyar Beyi Atina'dan kaçırılması teşebbüsünde imiş. Durum Yunan makamlarınca haber alınmış da, yerini de-ğiştirmişler.

Daha sonra, bizim de Atina'da bulunmamız mahzûrlu gö-rüldü. Bizi de Lefkas adasına naklettiler. Buranın şimal tarafın-da bulunan bir kaleye yerleştirildik.

Bundan dörtyüz seksen sene evvel Kefalonya eyaleti ile bir-likte Nokkada adası da Osmanlılar tarafından işgal edilmiş, Ve-nedik ile vuku bulan muharebeler sonunda adanın bir kısmı Ve-nediklilere terk edilmiş ise de, ada Osmanlılar eline bırakılmıştı. Osmanlı hükümdarı Beyazıd Han bu kaleyi fevkalâde tamir ettir-miş, kalenin su ihtiyacını temin için hariçten su ithal etmiş, kale burçlarına tunçtan, demirden toplar yerleştirerek takviye etmiş. Bilâhare, yer sarsıntısı yüzünden kemerler yıkılmış, kale yine susuz kalmış. Venedikliler ile Osmanlılar arasında vuku bulan müteâddid muharebelerde, bir çok defa el değiştiren bu kale, 1799'da adalarla beraber Türklerle Rusların müşterek himayesi-

⁸⁶ Çözülme, dağılma

ne tevdi edilmiş. Sonra aralarındaki ittifak bozulunca 1806 tarihinde Nokkada kalesinin karşısında, Tepedelenli Ali Paşa kendi yaptırdığı kaleden Ruslara ve Yunanlılara hücum etmişti.

1806 senesinde Napolya'nın Ruslara karşı açtığı muharebe-
de Türk-Fransız ittifakı dolayısıyla, Fransızlara yardım etmek
gayesi ile Ali Paşa kendi yaptırdığı kaleden hücum etmişti. Ali
Paşa'nın türbesi de kalesinin yanındadır.

Merkezi Korfu'da bulunan beş Yunanlı tarafından idare edi-
len adalarda bu idarecilerin Umûmi Kâtibi bulunan Kapodhistri-
as 1828'de Yunan İstiklâlinin ilk Cumhurbaşkanı olmuş ve dört
sene sonra 1832'de Kraliyet olduğu zaman I. Ludvik'in oğluna
terk etmişti. Şimdi bir Yunan kalesi bulunan Nokkada kalesi, bir
zamanlar haşmetli Osmanlı İmparatorluğu'nun kahraman asker-
lerinin toplantı merkezi iken, ecdâdımızın top gürlettiği bu yer
ne hazindir ki, bu gün bize esaret kampı olmuştu. Şimdi içinde
Türk formasını taşıyan iki yüz subay ve altmış hizmet eri bulun-
maktaydı. Bu iki yüz subaydan, biz ancak altmış kişi cephede
esir edilmiş millici Kemalist subay varız. Diğerleri ise, Yunanlı-
ların istila ettiği yerlerde bulunan mahalli jandarma subayı, şube
reisi gibi kimseler olup, bazıları da hiçbir vazife derûhde etme-
miş olduğu halde, eskiden subay olduğu ihbâr edilenlerdi.

Biz Kemalistlerin haricindekiler, bizlerden daha evvel kale-
ye götürülmüşler. Bunlar orada bir sivil esir gibi serbest muâ-
mele görmüşler, bazen çıkıp gezdikten sonra tekrar gelirlermiş.
Bizler kaleye getirildikten sonra, Yunanlılar muhafaza tedbiri
almaya başlamışlar. Dolayısıyla, biz vardıktan sonra huzuru bo-
zulan bu beylerin, bize karşı kin ve nefret hissiyle baktıklarını
seziyorduk. Aramızda bir türlü tesanût husûle gelmiyordu. İçi-

mizde öyle aykırı fikir taşıyanlar vardı ki, Yunan âmâlini⁸⁷ serbestçe müdâfaa edebiliyordu. Milli Mücadeleyi bir felaket diye vasıflandırıyorlardı. Burada bir kanun baskısı yoktu. Milli şuur, herkes kendi ırkına ve menfaatine göre mütalâa ediyordu. Bazıları, Anadolu'da bir avuç çete başımıza iş açtı diye bizi suçluyordu. Kimi İngiliz Mûhibler Cemiyeti mefkûresini benimsemiş, kimi Amerikan mandasında federal bir idare sistemini daha uygun buluyordu. Yıkılıp çökmüş Osmanlı İmparatorluğunun enkazından, yeni bir Türkiye vücuda geleceği kimsenin hayalinden geçmiyordu. Bunun için, istirahatlarını engelleyen bu hareketlere rıza göstermeyen gayr-i müsellâh⁸⁸ gönüllü esirlerin bize karşı yaptıkları bu tür hareketleri Yunanlılardan baskın geliyordu. Gayr-i müsellâh toplamalar oldukları için, umûmi durumdan haberleri yoktu. Vatan sevgisi ve insan gururundan yoksun olan bu gürûhun, bizlere olan davranışları ve baskısı gün geçtikçe çekilmez hâl almıştı. Artık kale sakinleri gruplaşmaya başladı. Öyle zamanlar oldu ki, bizleri yalnız buldukları köşelerde tartaklıyorlar, küfür ve hakaret ediyorlardı. Bunlar Trakya'nın ve diğer işgal altındaki yerlerin mutlaka Yunanlıların olacağına inanmışlardı. İstikballerini de Elen idaresine bağlamış, onların fikir ortaklığını ve meddahlığını yapıyorlardı.

Biz Kemalist subaylar, her ne kadar cephede esir düşmüş ve menhûs yerlere hapsedilmiş isek de, Milli Mücadelemizin bir başka şekilde devam ettirilmesi fikrinde idik. Bu sebeple birkaç arkadaş toplandık. Bir dernek kurarak tesanût içinde yaşamaya

⁸⁷ Dilekler, istekler

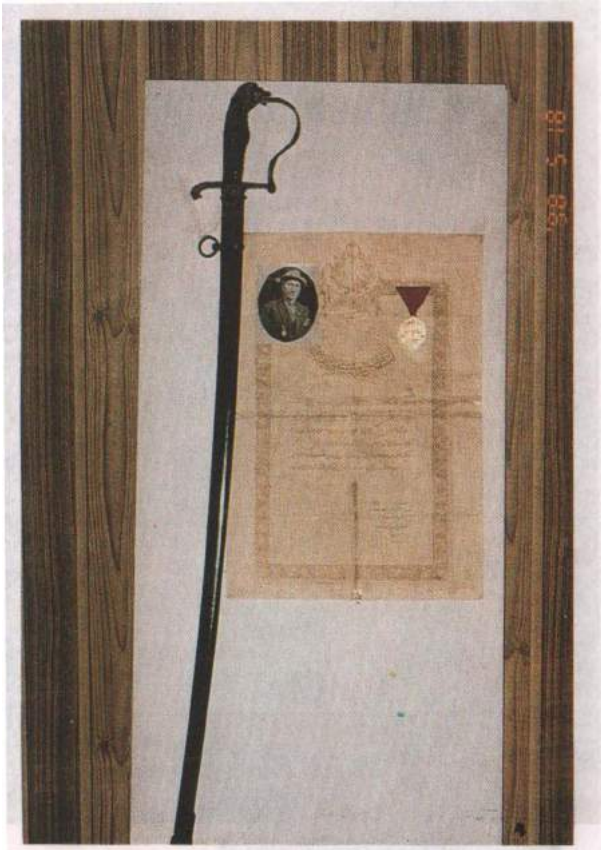
⁸⁸ Silahsız

ve fikirlerimizi de yaymaya karar verdik. Nihayet, Kemalist subaylar olarak, Kütahyalı Yüzbaşı Ömer Beyin başkanlığında derneği kurduk. Fikirlerimizi bütün esirlere duyurmak maksadıyla, haftada iki nüsha yazılmak üzere Kastro adında bir mecmûa çıkarmaya başladık. Eli kalem tutan sekiz arkadaşla beraber ben de tahrir heyetinde idim.

Mecmûada hem fikirlerimizi yazıyorduk, hem de bazı mümtaz şahsiyetlerin yazılarına yer veriyorduk. Ajans ve diğer havadislerden temin ettiğimiz mevzûlar intişâr ediyordu. İlaveten, Yunanlıların gazetelerini arkadaşımız Suat Bey⁸⁹ tercüme ediyor, bu gazete haberlerinden de faydalanıp yazıyorduk.⁹⁰

⁸⁹ Orgeneral Suat Kuyaş. 1898 yılında Trablusgarp'ta doğan Org. Suat Kuyaş; 1916'da Kara Harp Okulu'ndan, 1929 yılında da Harp Akademisi'nden mezun oldu. 1960 İhtilalinden sonra 3 hafta kadar Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na da vekalet etmiştir.

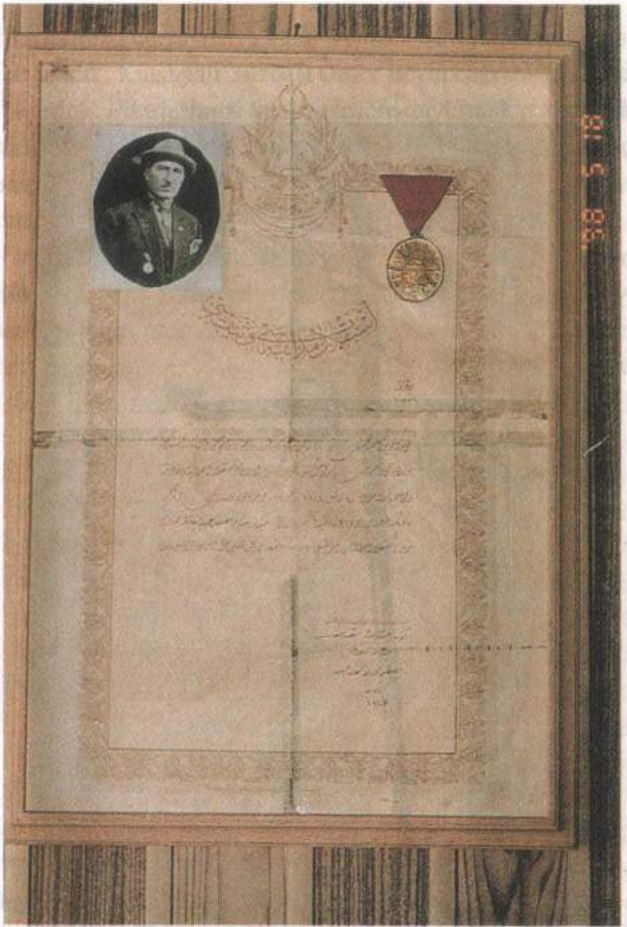
⁹⁰ Mustafa Fevzi Taşer'in vefatı üzerine hatıralar burada tamamlanamadan sona ermektedir.

81.5.86

Mustafa Fevzi'nin Beratı

Mustafa Fevzi'nin berat ve kılıcı

Mustafa Fevzi'nin İstiklâl Madalyası ve beratı

*Mustafa Fevzi 1928 yılında Çökek Köyü'nde yaptırdığı
ilkokulun önünde*

Uja'da yayınlanan Altay Gazetesi

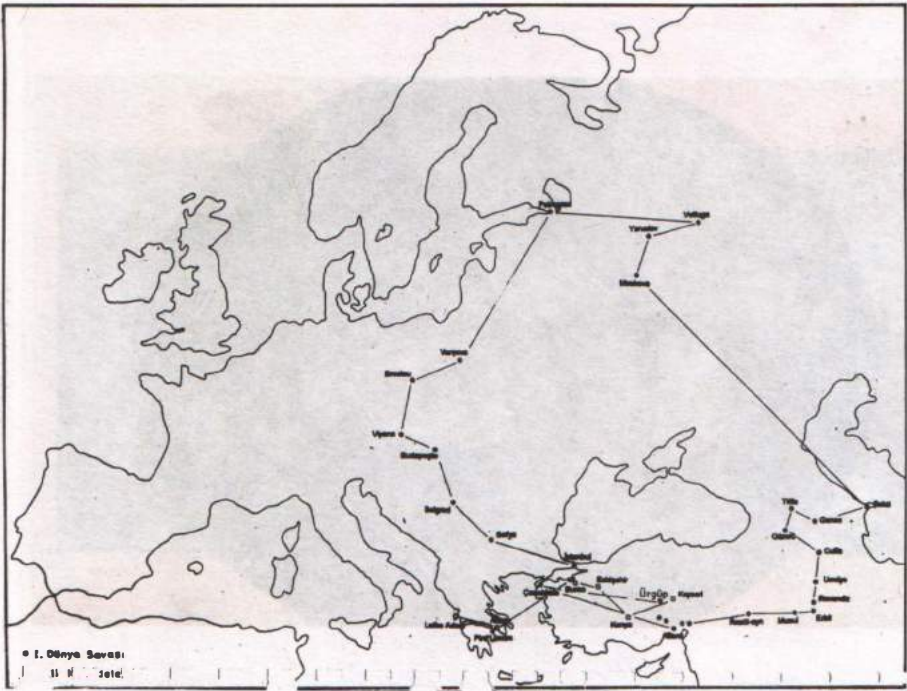
Alman dostlariyla Vetluga'da

Vetluga'da...

Varşova'da...

DİZİN

A

Abdülhamid, 69, 84
Acem, 23, 26, 29, 34,
40, 41, 87
Adana, 135, 136, 137, 144
Ahmed Şah, 37
Ahmet Refik Bey: eczacı, 82
Akay: nehri, 51
Akbaş: İskeleyi, 2, 3, 5, 10,
12
Akropol, 140, 143
Akşehir, 137
Alçıtepe 3, 8
Aleksandrapol, 42
Ali Paşa: Tepedenli, 146
Ali Rıza: Yüzbaşı, 65
Amerika, 127, 147
Ankara, 10, 13, 15, 80, 82,
114, 135, 136, 141, 144
Arabistan, 53
Aras nehri, 41
Arhangel, 57
Arıburnu, 11

Aristo, 143

Asım: Binbaşı, 66

Atina 140, 143, 145

Avusturya 54, 61, 62, 63, 78

Ayetullah Bey: Yüzbaşı, 88

Azerbaycan 37, 92

Aziz Sami Bey: Miralay, 22,
29

B

Bakü, 48, 50

Baltacı Mehmed Paşa, 61

Barbaros Hayreddin: Harp
gemisi, 3

Belgrad, 127

Beyazıd Han, 145

Birinci Dünya Savaşı, 13, 82

Boşnak, 86

Bolşevik, 104, 123, 128

Bouillon: Fransa delegesi,
136, 137

Bozkır İsyanı, 135

Breslau, 128

Budapeşte, 128

Buhara, 128

Bursa, 140

C

Cafer Tayyar: Eğilmez, 140,
141, 142, 145

Cavit Bey: Maliye Nazırı, 108

Cildiyan: Köyü, 34

Culfa, 41, 42

Ç

Çamalan, 16

Çanakkale, 1, 5, 6, 7,

10, 11, 12, 14,

15, 19, 21, 111, 121

Çar, 65, 68, 69, 71, 77,
78, 79, 80, 81, 91, 110,
113, 116, 118

Çarisky: İstasyonu, 50

Çayhane, 36

Çorlu, 12

D

Dağıstan, 49, 92

Dardenel, 124

Dargele boğazı, 29

Deli Petro, 49, 50, 61, 110

Demirkapı, 16

Derbent: şehri, 49

Dicle, 16

Divan-ı Harb, 22

Divinsk: Düvenberk, 122

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti, 130

Dolmabahçe Sarayı, 129

Domuzdere, 3, 6, 14

E

Ebülhüda, 69, 70

Eftim Efendi, 131

Emin Bey: Binbaşı, 137

Enver Paşa, 15, 111

Erbil: Kalesi, 17, 22

Ermeni, 17

Erzurum, 68, 130

Eshap dağı, 27

Eski Çalış, 138

Eskişehir, 139, 140

Ethem: Bandırmalı, 41, 59,
60, 62, 63, 65, 66,
78, 79

Ezineli Mustafa: Mustafa Efendi,
4, 5

F

Faik: Tonguç, 82, 89, 100,
101, 102, 103, 104, 109,
111, 112, 114, 126, 127

Fakahan boğazı, 18, 21

Falcı: köyü, 61

Fatih Efendi: Molla, 116, Müftü,
114, 116, 117

Ferit Celal: Yeni Adana Gazete-
si'nin sahibi, 137

Filistin cephesi, 127

Fuzuli, 33

G

Galata Köprüsü, 2
Galiçya: cephesi, 14, 15, 78
Gavur Dağı, 16
Gelibolu, 3, 12
Gence: istasyonu, 47
Gözlüce, 138
Graj: istasyonu, 51
Grodna, 49
Gülek Boğazı, 16
Gümrü, 42, 43

H

Hacı İbrahim Bey: Alay Kumandanı, 17, 20, 25
Halep, 16
Halil Hilmi Bey, 28
Hâlil Paşa, 26
Hâlit Bey: Ürgüp Kaymakamı, 131, 134
Halkalı Ziraat Okulu, 41, 59
Halıcıoğulları, 1
Hans: Rausy, 84, 90, 94, 96, 99, 102, 106, 107, 109
Harbiye Mektebi, 1
Hasan Çavuş, 5
Hasan Sabri Ayvaz, 76
Haydarabad, 36
Haydarpaşa: Garı, 15, 128
Hayri Efendi: Şeyhülislam, 13
Hazar Denizi, 49
Heyet-i Temsiliye, 130, 140

Hikmet: Topçu üsteğmen,

10, 85, 86, 87, 88

Hinderbug, 111

Hinderin dağı, 18, 19, 20, 21

Homeros, 143

Hulusi Bey: Birinci Tabur

Komutanı, 20

I

I. Ludvik: Yunan kralı, 146
Islahiye, 16

İ

İbrahim Saka, 134
İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti, 131
İkinci İnönü Zaferi, 136
İngiliz Muhibler Cemiyeti, 147
İran, 23, 34, 36, 37, 38, 41
İslâm Cemiyeti, 46, 93
İslâm Cemiyet-i Hayriyyesi, 92
İstanbul, 2, 5, 8, 10, 12, 34, 61, 62, 63, 72, 76, 92, 109, 113, 116, 127, 131, 132, 133, 145
İsveç Konsolosluğu, 55, 109
İsveç Kızılhaç Temsilciliği, 91
İttihat ve Terakki, 82

J

Jan Sobieski: Lehistan kralı, 126

- K**
 Kağıthane, 1
 Kafkasya, 43, 109
 Kapodhistrias: Yunan Cumhurbaşkanı, 146
 Kara Mustafa Paşa: Merzifonlu, 126
 *Karaköy, 2
 Kastro: mecmua, 148
 Katherina, 86, 87, 89, 90
 Katma, 16
 Katranlı, 138
 Kayseri, 113, 129, 134, 135
 Kazak, 28, 29, 39
 Kazan, 68, 76, 86, 87, 92, 108, 109
 Kazım Efendi: Sivaslı 87
 Keşan, 12
 Kefalonya: eyaleti, 145
 Kenan Bey: Albay, 137
 Kenan Efendi: Mülazım, 65
 Kerevizdere, 6, 13, 14
 Kırım, 76, 92
 Kırklareli, 12, 15, 16, 17
 Kızılay, 80, 91, 119
 Kızılhaç, 55, 56, 57, 91, 119, 123
 Kireçtepe, 10
 Kirte, 6, 7, 8, 10, 11
 Konya, 135, 139
 Konya Bozkır İsyanı, 135
 Korfu, 146
 Kostroma: vilayeti, 57, 79, 80, 108
 Kozlof: şehri, 51
 Kozohova: istasyonu, 52, 56
 Krensky, 121
 Kurşunlu Cami, 113
 Kura 46
 Kurtuluş Savaşı, 136, 140
 Kuva-yı Milliye, 140
 Kütüklü: köyü, 136, 137
- L**
 Lahican, 26
 Lapseki: Hastanesi, 12
 Larissa, 145
 Lefkas aadası, 145
 Lehistan, 122, 123, 126
 Lenin, 78
 Liman Von Sanders Paşa, 14
 Litvanya, 117
 Londra, 112, 118, 126
 Lütü Bey: Yüzbaşı, 24
- M**
 Maçka, 1
 Mangal Dağı, 27, 138
 Mehmed Ali, 66
 Mehmed Asaf, 45, 52
 Mehmet Cemal, 135
 Mehmet Kale: istasyonu, 49
 Menşevik, 80, 109
 Meryem, Ana 59, 64, 69, 71, 95, 120
 Mihailevsky: köyü, 58
 Milli Mücadele, 136, 139, 140, 147

Mirza Han, 37
Mondros Mütarekesi, 129
Moskova 41, 42, 50, 51, 52,
54, 56, 80, 135
Mudanya, 140
Muhammediye Medresesi, 92
Mum tepe, 19
Murad, 66
Murat Bey: Binbaşı, 87
Musa Carullah, 113, 114
Musa Toktav: Musa Carullah,
114
Mustafa Bey: Mülazım, 1
Mustafa Efendi: Ezineli, 4, 81
Mustafa Fevzi, 84, 136, 148,
149, 150, 151, 152
Mustafa Kemal, 130, 131
Mustafa Saffet Bey: Yarbay,
45, 55
Musul, 16, 30
Muzaffer: Kazanlı, 68, 100,
103
Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti
Ürgüp Heyet-i Merkeziyesi,
134
Mümtaz Bey: Binbaşı, 131, 134
Münir Bey: Erteğün, 136, 137

N

Naim Efendi: Ürgüp Umumi
Meclis Azası, 132
Napolyon, 146
Nemrut, 17

Niğde, 131, 133, 134
Niko Efendi: Üsteğmen, 95
Nikola Nikolayeviç, 46
Nikolayevsky Vakzal, 110
Nokkada: adası, 145, 146
Noviçerkesky: istasyonu, 51
Nuri Bey: Ürgüp jandarma
kumandanı, 131
Nusaybin, 16

O

Omsk, 89
Orçun Nizamiye Müfrezesi, 135
Osmaniye, 16

Ö

Ömer Bey: Yüzbaşı, 148

P

Papa Eftim, 95
Paris, 112, 126
Paula: Rausy, 84, 90, 94, 96,
97, 98, 99, 102, 104,
106, 107, 113
Petrograd, 50, 77, 80,
83, 92, 97, 109,
110, 112, 120, 122
Petrovsky, 49
Pire: limanı, 140
Polonya, 117, 125
Pontus Rum, 144
Pozantı, 16, 135, 137
Pрут: nehri, 61

R

Raabe, 1
Rasim Bey, 87
Rasputin, 69, 71, 72
Ratib Bey: Yüzbaşı, 136
Reşad: sultan, 113
Recai Bey: Yüzbaşı, 72, 81
Resulayn, 16
Revandiz, 15, 17, 18, 19,
21, 22, 23
Romanya, 35
Rostov, 50
Rusya, 30, 34, 35,
64, 65, 68, 71, 73,
76, 77, 80, 81, 83, 86,
91, 93, 97, 98, 102,
117, 118, 119, 120, 122

S

Sabri Bey, 5, Alman Sabri, 12
Safarım Çiftliği, 3
Saffet Bey: Yüzbaşı, 46, 55,
66, 89
Said Efendi: Sandıklılı, 24
Salem: Binbaşı, 55
Samson Efendi, 120
Seddülbahir, 5, 10, 14
Selimiye Kışlası, 12
Semerkant, 117
Serderyan boğazı, 18, 19,
21, 23
Serimikan Derijan: Dağı, 17,
18

Sibirya, 50, 74, 83, 121,
124, 129, 135, 140
Sinan Paşa: Jandarma Yüzbaşı
Ratib Bey, 135, 136
Sirkeci, 12, 15, 127
Sivritepe, 138
Soğanlıdere, 6
Sofya, 127
Sofyan, 36
Sokrat, 143
Stuttgart, 83, 97, 102
Suat Bey: Kuyaş, 148
Süleyman, 40, 130
Sığındere, 6, 11, 12
Sırp, 40

Ş

Şakir 66, 68, 88, 90, 97
Şaraphane 36, 37, 38,
39, 40, 65
Şarya 57, 58, 59, 65, 105,
106, 108, 135
Şemdinan, 18
Şevket, 32, 33, 127
Şeyh Şamil, 49
Şimal Bağı, 73

T

Taşer: Bakın Musatfa Fevzi
Taşkent, 117
Taşlıtepe, 138
Talat Paşa, 14
Tepedelenli Ali Paşa, 146
Tercüman, 73, 76, 77

Tiflis, 36, 43, 46,
47, 52, 65
Tiflis İslâm Cemiyeti, 46
Trakya, 140, 141, 147
Tunalı Hilmi, 82
Türk Harbiye Nezareti,
125, 126
Türkistan, 30, 92, 108, 109
Türkiye, 5, 35, 36, 80, 85,
89, 90, 91, 97, 117, 125,
126, 129, 140, 143, 147

U

Ulukışla, 16
Urmiye, 29, 31, Gölü: 36
Uzunköprü, 12

Ü

Ürgüp, 12, 13, 128, 129,
130, 131, 132, 134
Üskübe, 12

V

Van, 41
Varansofsky: caddesi, 44
Varşova, 120, 122, 123,
124, 125, 126, 158
Vasfi Bey: Bölük Kumandanı,
13

Vatikan, 129
Vehip Paşa, 15
Venedik, 145
Vetluga, 57, 58, 65, 75,
80, 81, 95, 101, 103,
104, 105, 107, 108, 110,
135, 153, 156, 157
Viladikafkas, 49
Vistul: nehri, 124
Viyana, 126, 127
Volga: nehri, 45, 68
Vologda, 57, 108, 111

Y

Yahudi Maşatlığı, 87
Yakub: imam, 108
Yakup Efendi, 92, 109
Yaroslav, 57
Yeni Adana, 137
Yugoslavya, 59
Yulduz: gazetesi, 73, 76, 78
Yunanistan, 132, 141, 143
Yusuf Akçura Bey, 80
Yusuf İzzeddin: Veliahd, 10

Z

Zap, 17

(Eftal Ş. BATMAZ): 1960 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. A.Ü.Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nden 1985 yılında mezun oldu.1986-1987 yılları arasında Türk Tarih Kurumu'nda uzman yardımcısı olarak çalıştı. Osmanlı tarihi hakkında çeşitli araştırmaları bulunan Eftal Ş.Batmaz; Bilkent ve Başkent Üniversitesi ile Polis Akademisi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersleri vermiştir. Halen Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

CEPHEDEN CEPHEYE ESARETTEN ESARETE: 1888 yılında Ürgüp'te doğan Mustafa Fevzi Taşer, Çanakkale Savaşı'na yedek subay olarak katılmıştır. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarını kurtarmak için gittiği Revandiz Cephesi'nde Ruslara esir olmuştur. İki yıla yakın Moskova'nın kuzeyindeki Vetluga şehrindeki esaret hayatından sonra bir arkadaşıyla birlikte Almanya'ya kaçmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra Kurtuluş Savaşı'na katılarak önce Konya İsyanı'nın bastırılmasında görev almış, daha sonra Mangal Dağı'nda Yunanlılara karşı savaşmıştır. Buradaki savaşta da Yunanlılara esir düşerek Atina ve Lefke adasında tutuklu kalmıştır. Lozan Antlaşması'ndan sonra yurduna tekrar dönen M. Fevzi Taşer, bundan sonra da cumhuriyeti ve devrimleri destekleyen çalışmaların içinde bulunmuştur.

ISBN 975-17-2372-1

9 789751 723727

1.000.000 TL.